

BRANKA MIGOTTI

KASNOANTIČKA NEKROPOLA NA ŠTRBINCIMA KOD ĐAKOVA – ISKOPAVANJA U 2001.

Dr. sc. Branka Migotti
HR – 10000 Zagreb
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
Odsjek za arheologiju, Ante Kovačića 5

UDK 903.5"652"(497.5Štrbinci)
Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno: 26. XI. 2003.

U godini 2001. nastavljeno je sustavno iskopavanje kasnoantičkog groblja na Štrbincima, započeto 1999. Otvorena je površina od 200 m², u okviru koje su istražena 22 groba. Svi su grobovi sadržavali ispružene skelete položene u zemlju bez grobne konstrukcije, s glavom na zapadu i manjim ili većim otklonom prema sjeveru ili jugu, s rukama u različitom položaju; grobne rake uglavnom se nisu raspoznavale. U 15 grobova zatečeni su nalazi koji su sačuvani potpuno, djelomično ili su pak uništeni: staklene posude, koštane narukvice, metalni nakit (narukvice, prstenje, naušnice, kopče, ogrlica), staklene perle, pojasna oprema te nekolicina olovnih predmeta nejasne namjene. Groblje je određeno kao kasnoantičko-ranokršćansko, a datirano je u 2. polovicu 4. st., s nedokazanom teoretskom mogućnošću pomicanja te datacije u 5. st.

U kataloškom dijelu dān je opis grobova i grobnih priloga s datacijom, a u *Razmatranjima* raspravlja se o tipološko-kronološkim, imovinskim, statusnim i religijsko-ritualnim vidovima pojedinih skupina grobnih priloga.

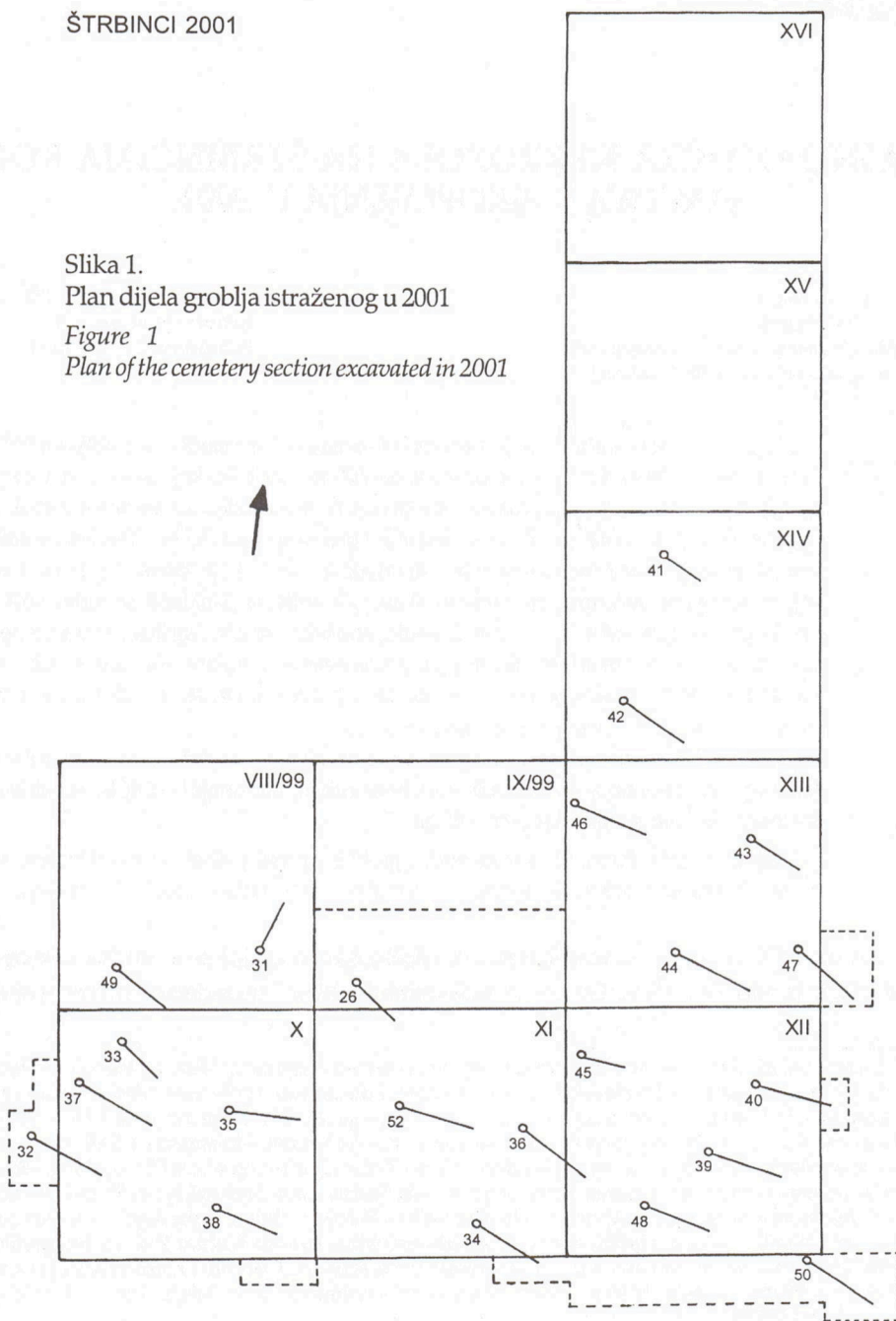
Ključne riječi: Panonija, kasnoantičko groblje, grobni priloz, rano kršćanstvo (*Key words:* Pannonia, Late Roman cemetery, grave goods, Late Antiquity, Early Christianity)

U rujnu 2001. nastavljena su sustavna arheološka iskopavanja kasnoantičke nekropole na Štrbincima, započeta 1999.¹ Otvorena je površina od 200 m², te dodatnih 10,5 m² u obliku

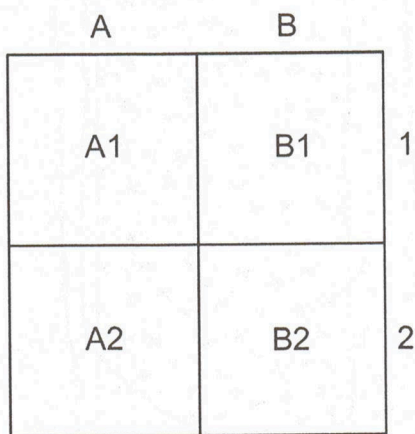
¹ Migotti – Perinić 2001.; Pavlović 2001. Istraživanja se provode u organizaciji Muzeja Đakovštine Đakovo i Odsjeka za arheologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, sredstvima Ministarstva kulture Republike Hrvatske i, manjim dijelom, znanstvenog projekta HAZU *Romanizacija i kristijanizacija hrvatskog dijela južne Panonije* glavnog istraživača dr. sc. Branke Migotti. Iskopavanje u 2001. trajalo je od 12. rujna do 8. listopada, a radovima su rukovodili Ivo Pavlović, arheolog Muzeja Đakovštine, i Branka Migotti, glavni istraživač na spomenutom projektu. Istraživačku ekipu činili su Ljubica Perinić, novakinja u Odsjeku za arheologiju, diplomirani arheolog Dalibor Šušnjić i student arheologije Ivan Knezović. Oni su načinili i dokumentaciju, koju je u konačnom obliku izradila Ljubica Perinić. Fotografije su snimile Lj. Perinić i B. Migotti, a crteže je izradila Irena Petrinec. Čišćenje i konzervaciju predmeta obavio je Damir Doračić. Antropološku analizu kostiju načinio je dr. sc. Mario Šlaus iz Odsjeka za arheologiju HAZU.

ŠTRBINCI 2001

Slika 1.
Plan dijela groblja istraženog u 2001
Figure 1
Plan of the cemetery section excavated in 2001

proširenja iskopa za potrebe istraživanja grobova 32, 34, 37, 40, 47 i 51 (G 51 na rubu B X pokriven je i ostavljen za istraživanje u 2002.) u blokovima X, XI, XII i XIII. Iskop iz 2001. nadovezao se na južni i istočni dio onoga iz 1999., a bio je podijeljen na osam blokova (VIII, X-XVI) od po 25 m² (sl. 1). B IX istražen je 1999., osim G 26 zatečenog u njegovu južnom profilu, a B VIII u 1999. otkopan je do dub. od 0,30 m, na kojoj je zatečen G 21. Grob 29 u istome bloku, prema na većoj dub. (0,90 m), istražen je zato što je njegov veći dio ležao u te godine dokraja iskopa- nom B IX. Prema tome, godine 2001. u B VIII iskopani su G 31 i G 49. Blokovi su bili podijel-jeni na kvadrante označene brojevima 1 i 2 od sjevera prema jugu, te slovima A i B od zapada prema istoku, radi lakšeg nadzora pokretne građe (sl. 2).

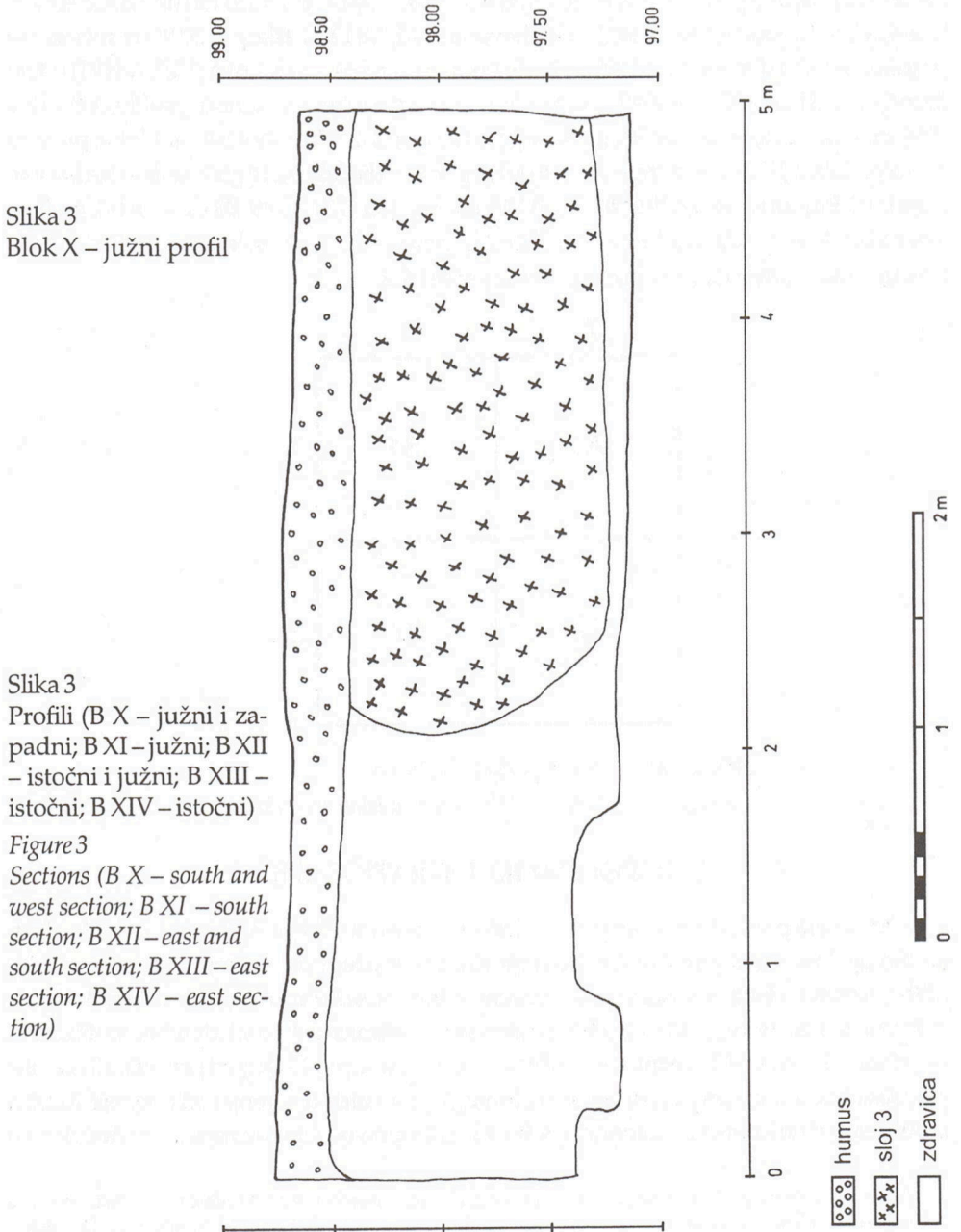

Slika 2 – Nacrt podjele blokova
Figure 2 – Scheme of the inner division of blocks

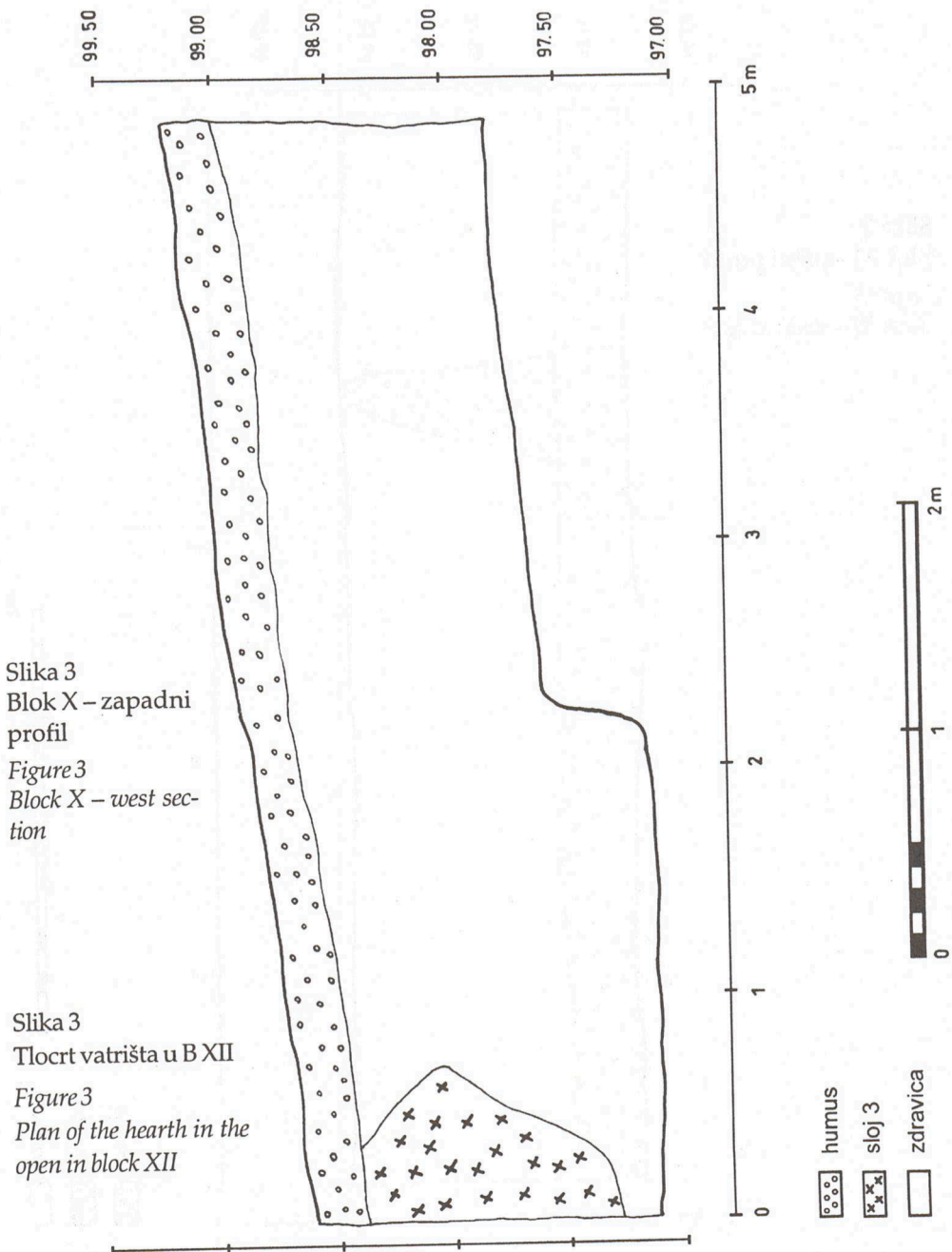
I. TOPOGRAFIJA I STRATIGRAFIJA

Od sjevera prema jugu teren pada za 2,60 m, odnosno 0,50-0,60 m u svakome bloku. Pedološko-geološka stratigrafija jednostavna je: sloj tamnog humusa na koji se na dub. od 0,20-0,50 m nastavlja žuta ilovasta zemlja (uvjetno zdravica, s obzirom na to da nije sadržavala kulturnu građu, osim grobova); u B XII humus je mjestimice debio tek desetak centimetara (sl. 3/Prilog 1). Na različitim mjestima i dubinama mogu se pratiti tragovi gorenja, ali i zemlja pomiješana sa sitnim crnim česticama koje bi mogle potjecati i od gorenja i od truljenja. Razlika u dubinama² na kojima su ukopani grobovi ima raspon od čitavog metra, i to neovisno o

² Relativne dubine grobova preračunate su na temelju apsolutnih visina. U tekstu se koriste sljedeće kratice: B (blok), G (grob), K (kvadrant), IG (izvangrobni nalaz); Ž (žena), M (muškarac), D (dijete); deb. (debljina), dub. (dubina), duž. (dužina), god. (godina), or. (orijentacija), pr. (promjer), vel. (veličina), vis. (visina).

4-5-2001

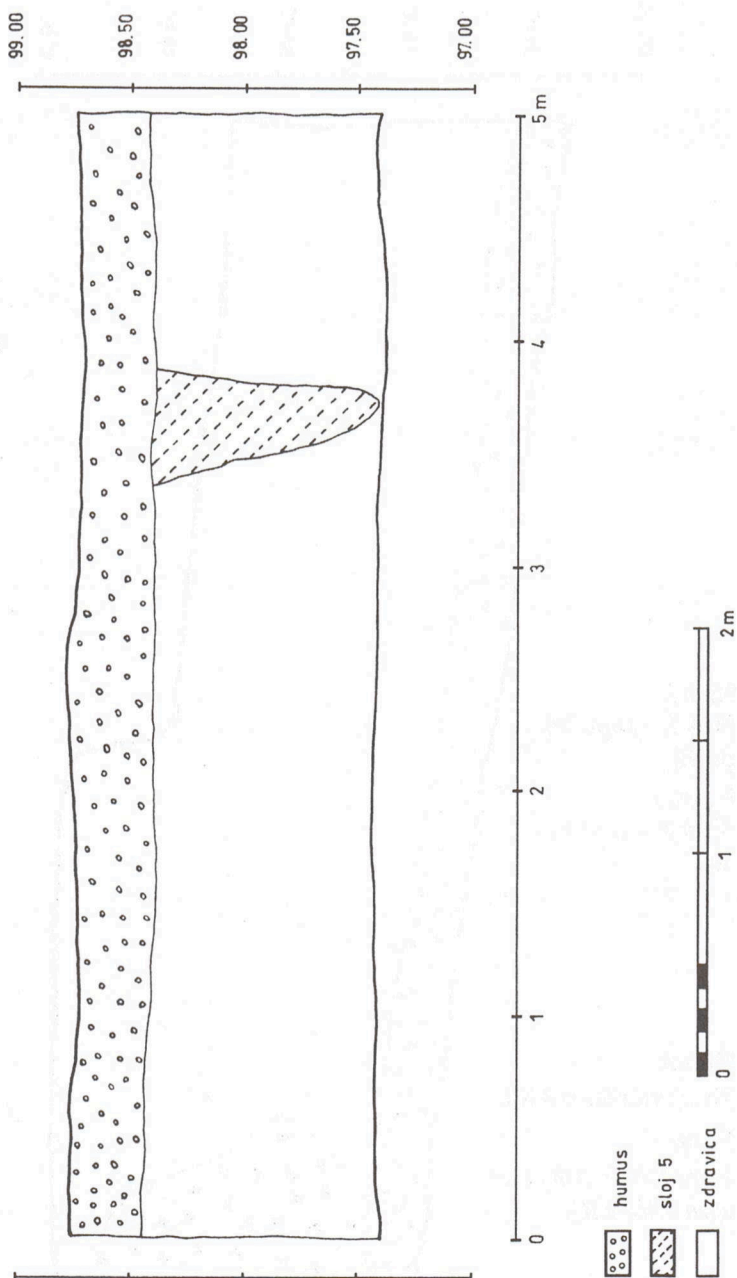

Slika 3
Blok X – zapadni
profil
Figure 3
Block X – west sec-
tion

Slika 3
Tlocrt vatrišta u B XII
Figure 3
Plan of the hearth in the
open in block XII

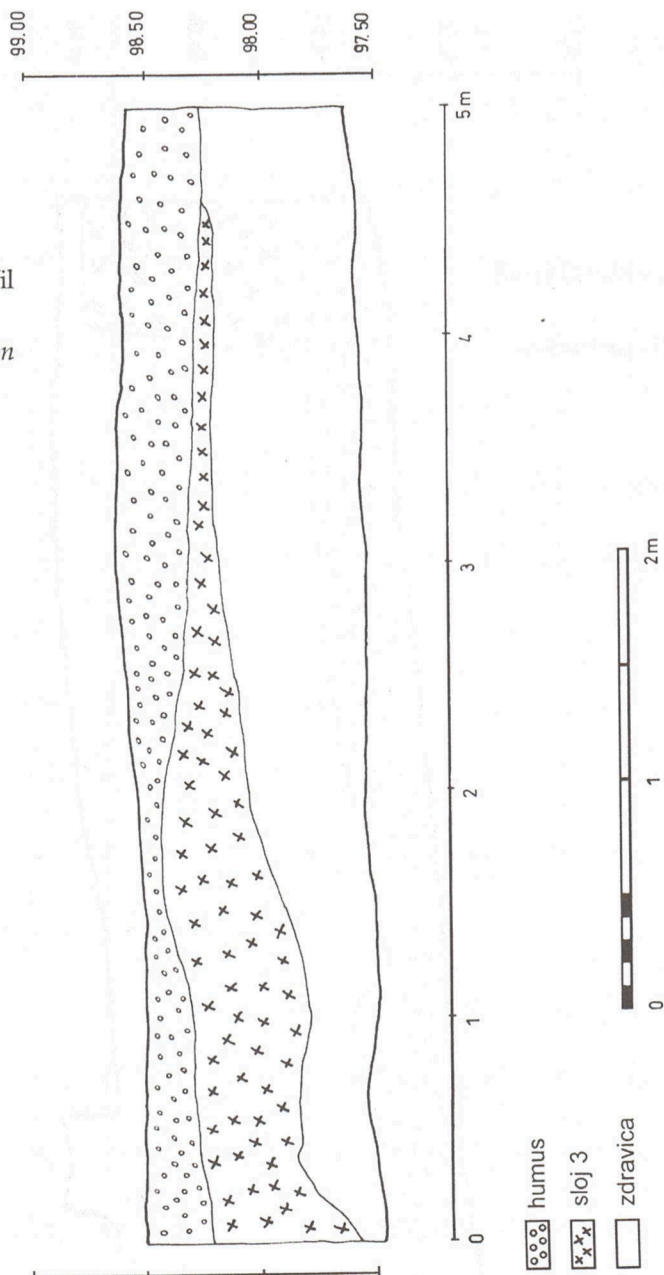
4-4-2001

Slika 3
Blok XI – južni profil
Figure 3
Block XI – south section

4-6-2001

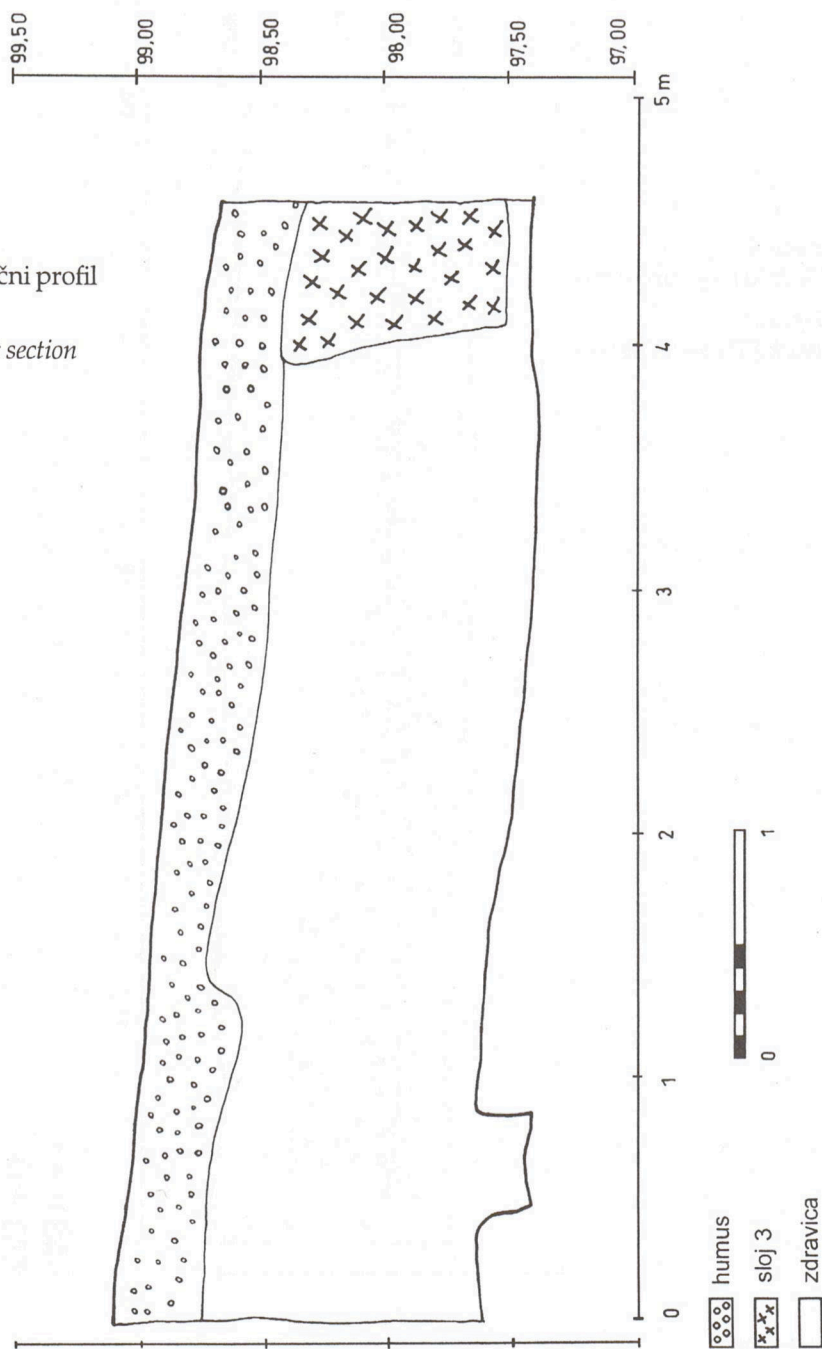
Slika 3
Blok XII – južni profil
Figure 3
Block XII – south section

4-7-2001

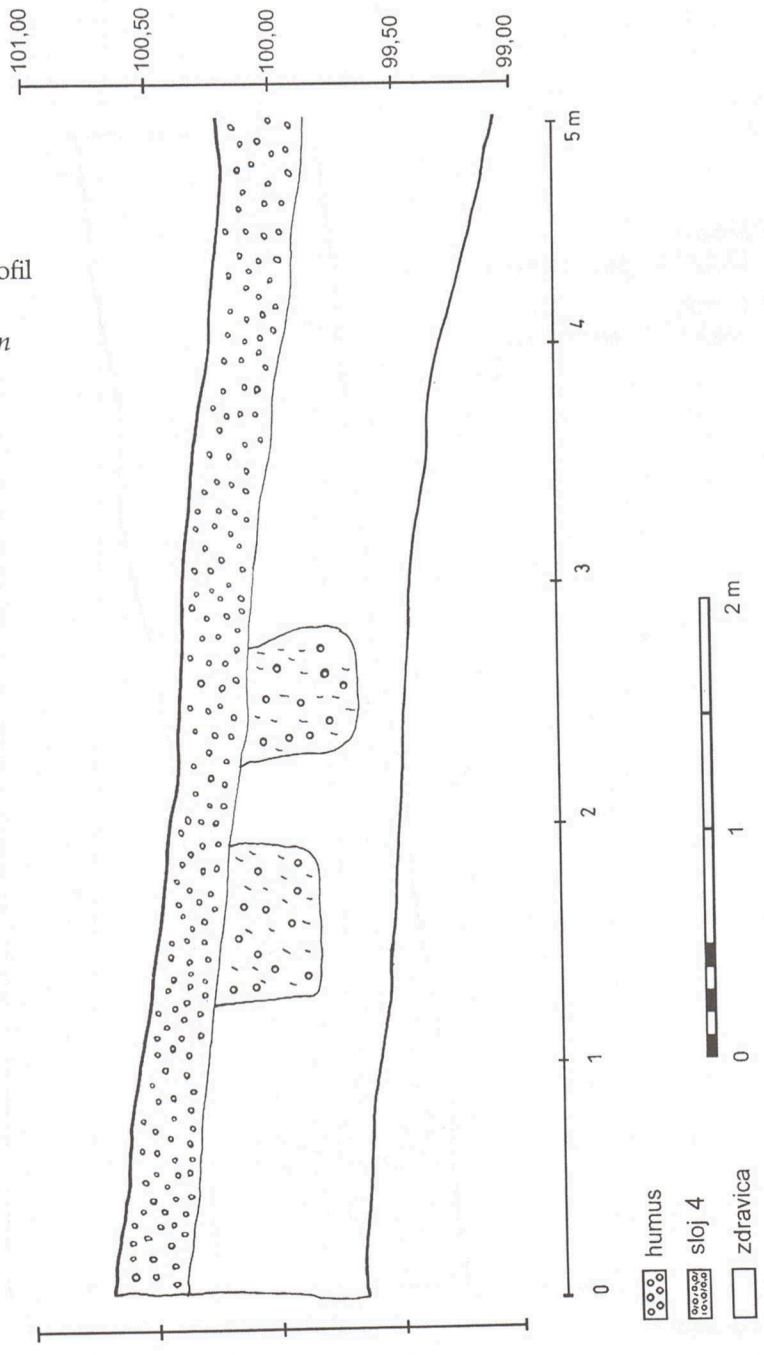
Slika 3
Blok XII – istočni profil
Figure 3
Block XII – east section

4-1-2001

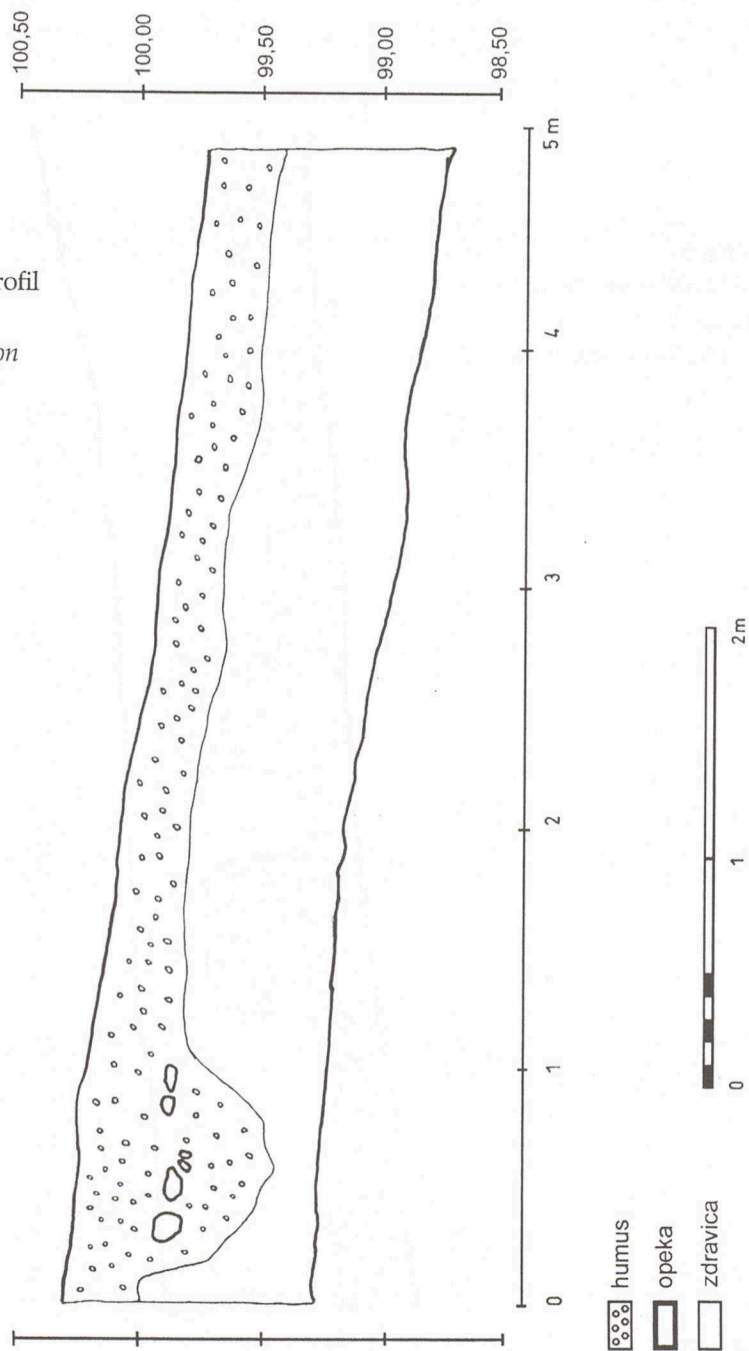

Slika 3
Blok XIII – istočni profil
Figure 3
Block XIII – east section

4-2-2001

Slika 3
Blok XIV – istočni profil
Figure 3
Block XIV – east section

4-2-2001

nikakvih ležišta kamena. Prema tome, mogući izvor takve građe je gorje koje okružuje Požešku kotlinu, ili pak rijeke u okolici. Na različitim mjestima u B XI, B XIV i B XV i B XVI otkriveno je grumenje željezne troske. Posvuda, a osobito u B XVI i XIII, nalažene su u čitavom rasponu kulturnog sloja kosti izumrlog i domaćeg goveda, ovce, koze, svinje, konja i psa. Svinjske kosti nađene su i u G 40, dok su okolnosti ukopa G 43, kod kojeg su kosti zatečene uz sam kostur i na velikoj površini uokolo njega, nejasne.

Gustoća pokretnih nalaza bila je različita u pojedinim blokovima, ali je njihova iskoristivost u mikrotopografskom, a pogotovo u stratigrafskom smislu ograničena. Pokretna je građa, naime, ispremiješana i djelovanjem poljoprivrednih strojeva i klizanjem zemlje niz padinu. Isti čimbenici prouzročili su manju ili veću uništenost plitko ukopanih grobova, s time da su na stupanj propadanja kostiju dodatno utjecali i mikropedološki uvjeti.

B VIII. Grobovi su zatečeni na sljedećim dubinama: G 21 – 0,40 m, G 29 – 0,90 m (oba iskopana godine 1999.), G 31 – 0,50 m, G 49 – 1,40 m. U KB1 na dub. od oko 0,120 m nađena je željezna kuka (IG 1), a u KA1 na dub. od oko 1 m dva ulomka oble crne šalice grube izrade, te nekoliko grumenova žbuke.

B X. Grobovi su zatečeni na sljedećim dubinama: G 32 – 0,90 m, G 33 – 0,80 m, G 35 – 1 m, G 37 – 0,90 m, G 38 – 1 m. Grobovi 33 i 35 bili su u granicama bloka, a za preostale su načinjena proširenja u ukupnoj površini od 10,5 m². Između G 32 i G 33 na različitim su dubinama, ali poviše razine ukopa, nađeni dno i nekolicina ulomaka tanke konične staklene čaše. Budući da se i sastavom i ukrasom podudaraju s ulomcima stakla iz G 37, očito je da su to dijelovi čaše iz G 37, koju je zdrobio i raznio poljoprivredni stroj. U zemlji uokolo i između G 32, G 33 i G 37, na razini grobova i poviše njih, zatečeni su manji ulomci keramike različite boje i sastava, među kojima je bilo i imitacija sigilate. U A2 i B2 na dubini od 0,50 do 1,50 m nalaženi su ulomci keramike, opeke i žbuke, te kostiju domaćeg goveda i koze. Među keramikom bilo je ulomaka rimskih posuda s pocakljenim stijenama i imitacija sigilate. U proširenju za neistraženi G 51, a na dubini groba (1,5 m), nađena su dva ulomka grube keramike od kojih jedan ukrašen trakom plastičnih udubljenja uz vanjski rub. Na gotovo čitavoj površini južnog profila bloka ocrtao se tamniji sloj u obliku jame (sl. 3/B X, južni profil) koja se po svojoj prilici proteže na južnom, neiskopanome dijelu zemljišta.

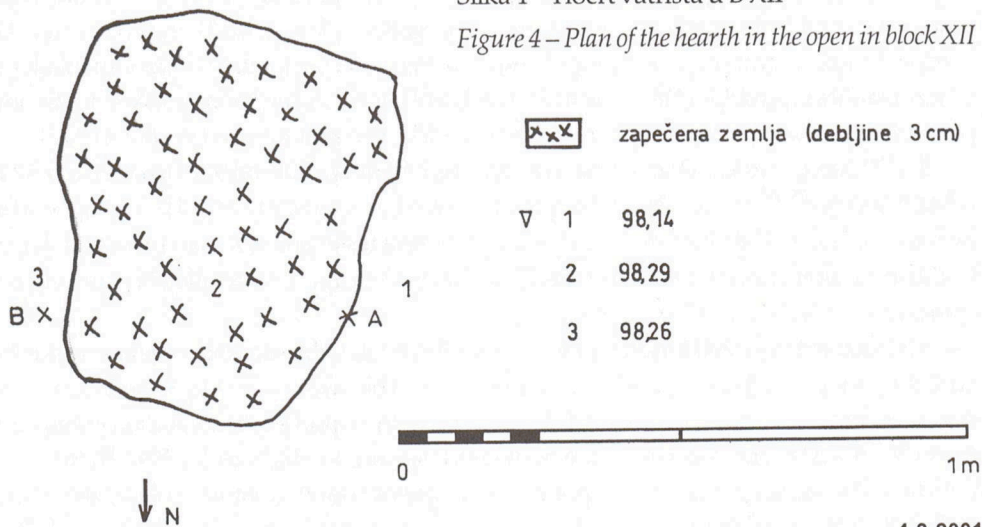
B XI. Grobovi su zatečeni na sljedećim dubinama: G 26 (djelomice u B IX) – 0,70 m, G 34 – 0,70 m, G 36 – 0,85 m, G 52 – 1,40 m. Budući da je G 34 doticao južni rub bloka, na tome je mjestu načinjeno proširenje vel. 1,5 m² radi potpunijeg pregleda nad okolnostima ukopa. Na čitavom je bloku na dub. od 0,30 do 1,5 m zatečena manja količina usitnjene grube i nešto bolje keramike, te nekoliko grumenova željezne troske. U A1/B1 na dub. od 0,50 do 1 m nađeno je nekoliko kostiju domaćeg goveda.

B XII. Grobovi su zatečeni na sljedećim dubinama: G 39 – 0,80 m, G 40 – 0,90 m, G 45 – 0,90 m, G 48 – 0,80 m, G 50 – 0,70 m. Za G 40, G 48 i G 50 načinjena su proširenja iskopa na istočnoj i južnoj strani, u ukupnoj površini od 5,5 m². Zemlja kojom je bio zapunjen G 50 sadržavala

je smrvljenu opeku u količini većoj no što je to uobičajeno u drugim grobovima, a u blizini je zatečen i jedan oveci amorfni komad opeke, te nekoliko ulomaka grube keramike, po svemu sudeći nagovještaj pretpovijesnog sloja koji se proteže južnije. Južni rub bloka (KA2) presijecalo je (dub. 0,60 m) okruglo vatrište od zapečene zemlje s tragovima gara (vel. 0,50 x 0,75 m, deb. 0,03 m) (sl. 4). U njegovoj blizini, u istome sloju (dub. 0,70 m), zatečen je novac (IG 2). U proširenju između G 48 i G 50, ali na većoj dubini (1,12 m), nađeno je nekoliko većih ulomaka pretpovijesne (sopotske) sivo-crne zdjele ljevkastog vrata, ukrašene na vanjskome rubu plastičnom trakom ovalnih udubljenja. U njoj unutrašnjosti zatečena su dva ulomka dna i konične stijenke manje crne posude malo bolje izrade. Vatrište i novac očito pripadaju horizontu kasnoantičke nekropole koja je, međutim, na tome mjestu poremetila prostor neolitičkog naselja.

Slika 4 – Tlocrt vatrišta u B XII

Figure 4 – Plan of the hearth in the open in block XII

4-2-2001

B XIII. Grobovi su zatečeni na sljedećim dubinama: G 43–0,50 m, G 44–0,80 m, G 46–1,10 m, G 47–1 m. G 43 i G 47 bili su poremećeni: u prvome slučaju kosti lubanje nađene su 0,20 m poviše dugih kostiju, a u drugome su dijelovi lubanje bili zatečeni na različitom mjestu (KA1) od cjeline kostura (KB1), i to u sloju 0,20 m višem od razine ukopa. Veći dio prostora južno od toga ukopa (KA2-B2), na njegovoj razini i u sloju dubljem za oko 0,30 m (dakle, ukupna dub. 0,40-0,80 m), sastojao se od zemlje tamnije i rastresitije od humusa u drugim blokovima, prožete crnim garom koji je mjestimično prisutan i na kulturnim ostatcima. Ta je zemlja sadržavala veliku količinu kostiju domaćeg goveda, konja i svinje, te većih i manjih ulomaka grube keramike crno-sive i žučkasto-smeđe boje. Pojedini ulomci međusobno se

sastavljaju, a prema boji, ukrasu, izradi i oblicima dna i oboda mogu se raspoznati najmanje četiri lonca ili dublje trbušaste zdjele ljevkastog vrata i ravno zasječnog oboda, jedna čaša na niskoj nozi (IG 3.1-5) te dva dna posuda nepoznatog oblika, ukrašena s vanjske strane plitkoreljefnim geometrijskim motivima (IG 3.8-9). Ulomci IG 6 i 7 možda ne pripadaju opisane kontekstu; drugospomenuti bi mogao biti pretpovijesni komad. Sva je ta keramika rađena na kolu, a izrada joj varira između grube i izrazito grube, u oba slučaja sa znatnim primjesama sitnih svjetlucavih čestica liskuna. Većina keramičkih ulomaka nađenih oko G 43 pripada razdoblju 16.-17. st.⁴ Usprkos tragova gorenja u zemlji, te na kostima i keramici, nisu zamijećeni ostatci zapečene zemlje niti bilo kakvih trajnih struktura. Uz kosti i keramiku zatečen je brus od tvrdog pješčenjaka (IG 4), a uz njega četiri ovalna predmeta u obliku jezičaca ravne donje površine od kojih se jedan raspao, a dva se, čini se, spajaju u cjelinu (IG 5.1-3). Načinjeni su od mekog i posve sipkog pješčenjaka. Njihova namjena ostala je nedokučena, premda se može pretpostaviti da su bili povezani s brusom. Sâm brus inače je alatka koja se susreće u različitim antičkim kontekstima, a nerijetko i u kasnoantičkim grobovima.⁵ U ovome slučaju, međutim, postoji mogućnost da nalazi IG 4 i 5 pripadaju horizontu mlađem od kasnoantičkog groblja. U blizini je nađen i željezni ključ ukrašen geometrijskim motivom pomoću tauširanog bakra; predmet je sigurno antički, premda stariji od grobova (IG 6).

B XIV. Oba groba (41 i 42) zatečena su na dub. od 0,80 m. Na dub. od 0,50 m nađen je u KA1 željezni čavao (IG 7), a u KB1-2 nekoliko grumenova željezne troske i komad pločastog sedefa (vel. 1,1 x 1,3 cm) (IG 8). Neposredno poviše tih nalaza u sjeveroistočnom profilu bloka, u humusnom sloju, uočen je na dub. od 0,30 do 0,40 m sloj zapečene zemlje i/ili razmrvljene opeke na površini od oko 1 x 0,75 m.

B XV. Razmjerno rijetki nalazi (ulomci keramike, opeke, žbuke, nešto željezne troske, te kosti domaćeg goveda i konja) bili su rasuti po čitavom bloku na dub. od 0,30 do 1 m, nakon čega je ilovača bila potpuno prazna. U KA2 neposredno ispod površine nađen je željezni čavao (IG 9), a u KB2 na dub. 0,40 m novac (IG 10). U sjevernom dijelu bloka (KA1-B1) na dub. 0,80 do 0,90 m ocrta se na površini poprečna pruga nešto tamnije zemlje u šir. 0,60-0,70 m i duž. 3,40 m koja se vjerojatno protezala i istočnije na neistraženome dijelu zemljišta. Pražnjenjem je ustanovljen jarak dub. 0,70-1 m, ispunjen žutom zemljom prošaranom crnim primjesama gara ili istrunule organske tvari, ukopan u žutosmeđu ilovaču (sl. 5). Jarak je bio bez nalaza, osim u zapadnome dijelu gdje je ustanovljena jama s manjom količinom životinjskih kostiju i usitnjenih komada opeke.

B XVI. Kulturni sloj proteže se praktički od površine do dub. od 1 m, s time da rijetki nalazi dosežu i dub. od 1,5 m. Gustoća nalaza bila je nešto veća u istočnome dijelu bloka, a njihov je sastav bio uobičajen: ulomci opeka, od kojih moguće jedan imbreks, žbuka bijele

⁴ Mišljenje dr. sc. Tajane Sekelj Ivančan iz Instituta za arheologiju u Zagrebu.

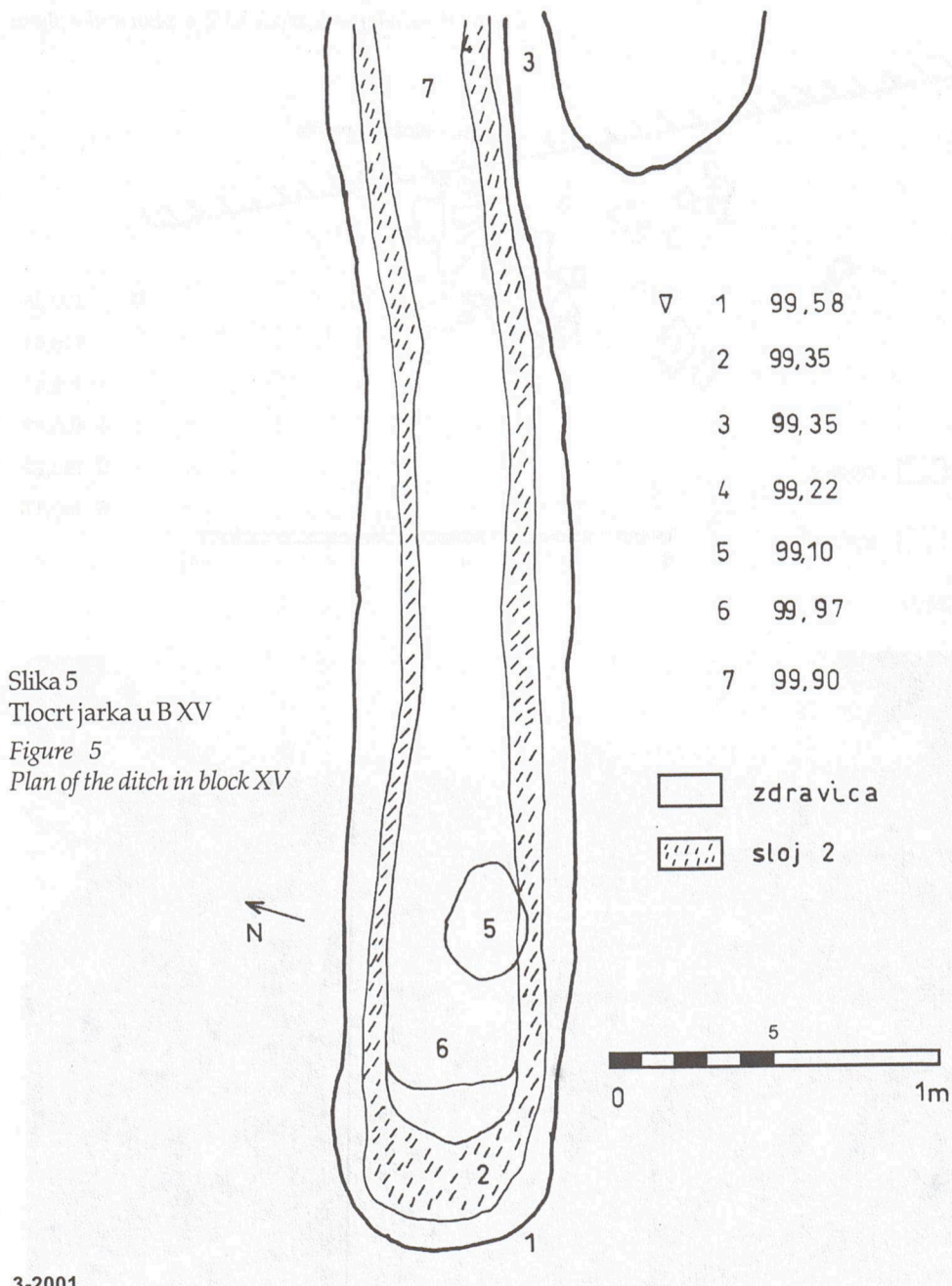
⁵ Salamon – Barkóczy 1973., Taf. 26: 123/3, i d.; Vágó – Bóna 1976., Taf. 28: 1333; Sági 1981., Abb. 2:16.

odnosu pedoloških slojeva i površinskog reljefa; stoga su pojedini grobovi ukopani na granici humusa i zdravice, drugi dublje u zdravici, a G 43 iznimno u humusu. Iskop je u pojedinim blokovima dosegao dub. od 1,20 do 1,50 m, ovisno o odnosu humusa i zdravice, te o dubini na kojoj su se pojavljivali grobovi i pokretni nalazi. Kulturni sloj protezao se, različito u pojedinim blokovima, praktički od same površine pa do dubine od oko 1-1,20 m. U svakome bloku načinjena su i dva, odnosno tri poprečna ili dijagonalna nadzorna rova dub. do 0,50 m, tako da je ukupna dubina iskopa mjestimice dosegala gotovo 2 m.

Istražena su 22 groba, a jedan (G 51), ustanovljen u južnome profilu B X na dub. od 1,50 m, pokriven je do nastavka istraživanja u 2002. Svi su ukopi bili skeletni, a pokojnici ispruženi, s glavama na sjeverozapadu, jugozapadu ili zapadu, u zemljanim rakama bez traga dodatnih konstrukcija; grobne rake rijetko su se ocrtavale na površini. Ukopi su bili pojedinačni, osim jednog dvojnog (G 36). Većina grobova bila je ukopana na dub. od 0,70 do 0,90 m (grobovi 26, 32, 33, 34, 36-42, 44, 45, 48, 50), a na dub. od oko 1 m bili su grobovi 35, 46 i 47. Na najvećoj dub. (1,40 m) zatečeni su grobovi 49 i 52, a na najmanjoj (0,50 m) grobovi 31 i 43. Dubina ukopa, uvažavajući dakako prirodni pad terena, nije ovisila o mikrotopografskom položaju, jer su grobovi nalaženi na različitim dubinama u okviru istoga bloka. Usprkos znatne razlike u tome pogledu, gotovo su svi grobovi, pa čak i G 31 (dub. 0,50 m), bili ukopani u zdravici. Iznimka je G 43, koji je bio u humusu na dub. od 0,50 m. Okolnosti tog ukopa nisu posve jasne ne samo zbog smještaja u humusu, nego i s obzirom na veliku količinu životinjskih kostiju i novovjekovne keramike (16.-17. st.) u neposrednoj blizini (vidi IG 3, a moguće i IG 4, 5). Zasad nema pokazatelja o mogućoj kulturnoj slojevitosti razmatranog odsječka groblja, jer svi prilozi upućuju na isti kasnoantički horizont. Stanje terena, a ni arheološki kontekst, ne omogućuju rekonstrukciju antičke razine ukopa, a nepoznat je i način obilježavanja grobova na površini.

Osim grobova, kulturni sloj u čitavom iskopu sadržavao je ulomke keramike, opeke, žbuke različite boje i kakvoće, neobrađenog kamenja različitih vrsta i podrijetla, željezne troske i životinjskih kostiju, a rjeđe i predmete od metala, staklene paste i slično.³ Keramički ostatci različite su strukture i boje i kreću se u rasponu od izrazito grubih prapovijesnih komada, preko imitacija rimske sigilate i kasnoantičkih posuda sa zelenom glazurom, do ulomaka srednjovjekovnih i kasnijih lošije i bolje izrađenih posuda. Oblici im se, osim iznimno, ne raspoznaju uslijed prevelike usitnjenosti, a karakteristični dijelovi rijetko su sačuvani. U pravilu su to ulomci posuda koji se ne sastavljaju, osim iznimno, na primjer u B XIII (IG 3). Zanimljivo je da se u čitavome iskopu (osobito u B XV i XVI), a na različitim dubinama, nalazilo neobrađeno kamenje efuzivnog i metamorfnog podrijetla (vapnenac, pješčenjak, tinjčasti škriljevac, rožnjak i bazalt). Naime, ni na Štrbincima ni u neposrednoj okolici Đakova nema

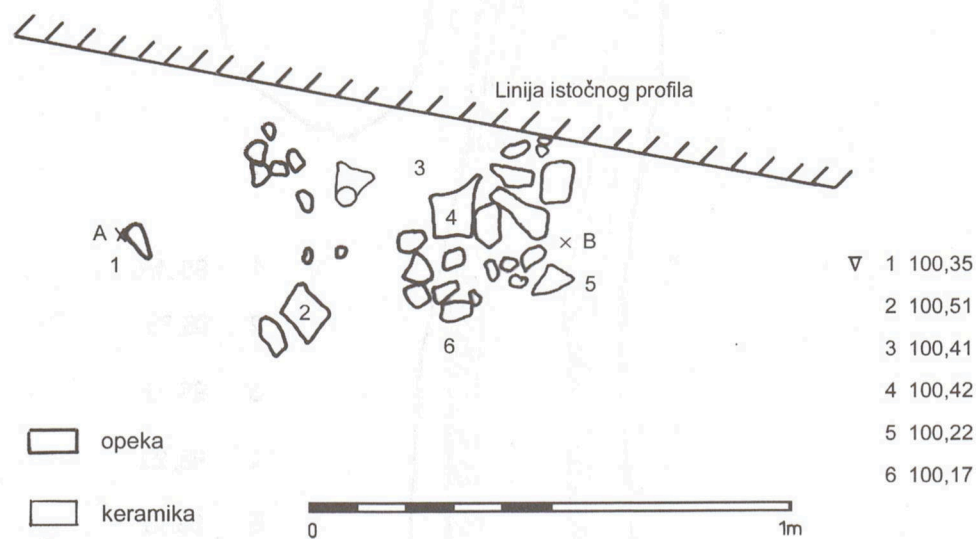
³ Kostii je odredila mr. sc. Dejana Brajković, a kamen mr. sc. Ljerka Marjanac, obje iz Zavoda za paleontologiju i geologiju kvartara HAZU.

Slika 5
 Tlocrt jarka u B XV
 Figure 5
 Plan of the ditch in block XV

Slika 6 – Urušenje u B XVI, tlocrt i snimka

Figure 6 – Collapse in block XVI, a plan and a photo

1-2001

i crvene boje, neobrađeno kamenje, osobito vapnenac i pješčenjak, dvije rožnjačke jezgre i nekolicina mikrolita, grumenje željezne troske, ulomci keramike različite boje i kakvoće, te kosti izumrlog i domaćeg goveda, ovce, koze, svinje i psa. Na dub. 0,50 m u KB1 nađen je ulomak glatke narukvice od crne staklene paste (IG 11), a u KB1/2 tri željezna čavla (IG 12-14) i jedan mali nož (IG 15). Čitavim kulturnim slojem provlačili su se tragovi gorenja. U KB1/2 uočeno je urušenje sastavljeno od većeg komada tarionika (IG 16) i ulomaka opeke, žbuke, pečene zemlje, manjih keramičkih komada različite boje i kakvoće, te životinjskih kostiju, sve prožeto tragovima gorenja (sl. 6). Protezalo se na površini od otprilike 1 x 0,5 m i visini od 0,30 m (dub. 0,80-1,10 m). Pomisao o razrušenoj grobnici treba odbaciti s obzirom na nedostatak ljudskih kostiju. S druge strane, ulomak tarionika zajedno s drugim nabrojanim nalazima upućuje na građevinu koja je, u okviru groblja ili na njegovome rubu, služila za spravljanje hrane korištene u grobnom ritualu.⁶

II. OPIS GROBOVA I GROBNIH NALAZA

Napomene

Ukoliko se pri opisu groba ne spominje grobna raka, znači da se ona nije ocrtavala na površini. Budući da su svi kosturi bili ispruženi na leđima, posebno se naznačava jedino položaj ruku koji je različit, te odstupanje od prirodnog položaja ispruženih nogu. Ako nalazi uz grob nisu dokumentirani, spominju se samo u opisu grobne cjeline; u protivnom se opisuju u rubrici *Prilozi*. Izostanak priloga ne naznačava se posebno. Analogije se donose samo za cjelovito sačuvane predmete ili za one kojima je s većom vjerojatnošću moguće rekonstruirati izvorni oblik. U obzir se kao analogije uzimaju predmeti koji spadaju u istu tipološku skupinu, premda se mogu u manjoj ili većoj mjeri razlikovati u pojedinostima oblika ili ukrasa. Ukoliko su odstupanja zamjetna, to se naznačava izrazom *okvirna analogija*, dok se rjeđi primjeri (gotovo) identičnih predmeta navode kao *potpuna analogija*. Okvirne analogije navode se ne samo ondje gdje nema izravnih, nego i ondje gdje takve postoje; time se nastoji ostvariti uvid u proširenost pojedinih tipova predmeta, neovisno o inačicama. Treba napomenuti da kod odabiranja analogija za pojedine primjerke nakita postoji mogućnost nepreciznosti ili krivo shvaćenih oblika, s obzirom na to da slike, crteži i opisi često ne sadrže sve potrebne elemente. To se prije svega odnosi na pojedine oblike perli (npr. G 45: 14.10; 14.15), ali i na druge nakitne predmete. Mnogi od grobnih priloga pojavljuju se već tijekom 3. st., ali se u rubrici *Datacija* to ne naglašava, već se nastoji na temelju komparativne građe izdvojiti razdoblje najveće proširenosti pojedinih oblika u okviru 4. i eventualno 5. st.

⁶ Mnogobrojni uređaji i strukture sastavljeni od sličnih nalaza kao što je onaj iz B XVI, zatečeni na jednom od grobalja Viminacija u Meziji, protumačeni su kao "kuhinje" namijenjene potrebama ritualnog žrtvovanja, te spravljanja i uživanja hrane. Usp. Zotović – Jordović 1990., 14-34.

G 26 – B IX/XI (T. I)

D 7-8 god.; dub. 0,70 m; djelomice sačuvane kosti glave i donjih udova, duž. 1,10 m; or. SZ-JI; trag potpuno propalog željeznog predmeta uz desno stopalo; nekoliko veoma sitnih komadića zelenkasto-bjelkastog mutnog stakla deb. 1,5-2 mm uz lijevo stopalo; s lijeve strane glave šest keramičkih ulomaka, od kojih su četiri grubog sastava i neprepoznatljiva oblika, dok dva pripadaju boljoj sivoj, vjerojatno koničnoj zdjelici s uvučenim rubom i tragovima crne prevlake na vanjskim stijenkama.

G 31 – B VIII (T. I)

D 0-0,5 god.; dub. 0,50 m; nepravilna ovalna raka 1,05 x 0,50 m; sačuvana nekolicina kostiju lubanje, duž. 0,40 m; or. vjerojatno J-S; dvije brončane alke uz lijevu stranu lubanje (1.1, 1.2).

Prilozi:

1. **Alke**, dva glatka okrugla obruča, dobro sačuvana; bronca⁷.
- 1.1. Blago spljoštena, presjek ovalan; vel. 3,3 x 3 cm (T. II).
- 1.2. Okrugla, nepravilna, presjek okrugao; vel. 3,2 x 2,9 cm (T. II).
Analogije: vidi osvrt u *Razmatranjima*.

G 32 – B X/proširenje (T. II)

M 40-45 god.; dub. 0,90 m; kostur dobro sačuvan, duž. 1,70 m; or. SZ-JI; ruke na zdjelici.

G 33 – B X (T. III)

D 7,5-8,5 god.; dub. 0,80 m; ovalno-trapezoidna raka vel. 0,80 x 0,55 m, u predjelu donjih udova nejasna; sačuvana lubanja i dio dugih kostiju duž. 1,05 m; or. SZ-JI; na lijevoj ruci prsten (1), uz lijevu nogu staklena čaša (2).

Prilozi:

1. **Prsten**, loše sačuvan, bronca. Polovica obruča tankog, neukrašenog, trakastog prstena; pr. 1,4 cm (T. III).

⁷ Izraz *bronca* u tehničkom je smislu neispravan, jer se antičke bronce sastoje od različitih legura, a njihov je sastav od mjesta do mjesta drukčiji i ne odgovara određenju bronce u današnjem smislu riječi. Usp. Košćević 1980., 37-39. U opisu konzervatorskog zahvata koji je obavio Damir Doračić, brončani predmeti sa Štrbinaca naznačavaju se kao *legura bakra*, a taj se izraz sve više koristi i u suvremenoj arheološkoj literaturi. Usp. Swift 2000., 1, *passim*; Croom 2002., 33; Keegan 2002., 60. Usprkos tome, u ovome se radu služim uobičajenom terminologijom, uz napomenu da se riječ *bronca* pritom rabi u širem, odnosno antičkom smislu.

2. Čaša, znatno fragmentirana, rekonstruirana u punom obliku, mutno maslinasto-zeleno staklo s mjehurićima zraka, deb. stijenki 1-1,5 mm; stožasto tijelo, zaobljeno i neznatno zaravnjeno dno, naglašen trakasti obod, dva usporedna vodoravna žlijeba otprilike po sredini tijela; pr. otvora 11,5 cm, pr. dna oko 1 cm, vis. 16,2 cm (T. III, T. XXVI).
Analogije: Šubic 1974., 61, Tab. VII: 58; Sokač-Štimac 1984., 130, T. I; Rano kršćanstvo, 119, br. 165a; Fadić 1997., 202, br. 211. Okvirne analogije: Šaranović-Svetek 1986., 18, T. IV: 2, 3; Barkóczy 1988., 83-84, Taf. X: 105.
Datacija: 4. st. – početak 5. st.

G 34 – B XI (T. IV)

D 8,5-9,5 god; dub. 0,70 m; ovalna raka, u gornjem dijelu nepravilna, vel. 1,60 x 0,60 m; sačuvan veći dio lubanje, dio desnih rebara i kralježnice, te donji udovi do zglobova, duž. 1,15 m; or. SZ-JI; uz desno stopalo čitav stakleni vrčić (1), uz lijevo polomljena staklena čaša (2).

Prilozi:

1. Vrč, sačuvan gotovo u cijelosti, nedostaje gornji svijeni dio ručke pod obodom i dio oboda; tamnije, mutno, plavkasto-zeleno deblje staklo s mjehurićima zraka, deb. stijenke na lomu usta 2,5 mm; konično udubljeno dno, kruškoliko tijelo, valjkasti vrat, izvijeni rub otvora, žljebasta ručka koja se pod gotovo pravim kutom proteže od otvora do ramena; pr. otvora 3,9 cm; pr. dna 7,2 cm, vis. 15,2 cm (T. IV, T. XXVI).
Okvirne analogije: Šaranović-Svetek 1986., 20, T. VI: 4; Barkóczy 1988., 169, Taf. XXXVI: 398; Fadić 1997., 162, br. 131, 134.
Datacija: 4. st.
2. Čaša, sačuvana otprilike polovica i to u malim komadima, rekonstruirana; svijetlo žučkasto-zelenkasto staklo s mjehurićima zraka, deb. stijenki od 0,5 mm do 2 mm (obod i dno); stožasto tijelo, zaobljeno šiljasto dno, obod lagano izvijen i zadebljao; pr. otvora 8 cm, vis. oko 12,3 cm (T. IV, T. XXVI).
Analogije: Barkóczy 1988., 84, Taf. X: 108. Potpuna analogija: Šaranović-Svetek 1986., 18, T. IV: 4.
Datacija: 4. st. - početak 5. st.

G 35 – B X (T. V)

Ž 35-40 god.; dub. 1 m; sačuvana većina kostiju, osim onih lijeve ruke i lijevog stopala, duž. 1,55 m; or. Z-I; desna ruka na prsima; na lijevoj ruci prsten (1) i (vjerojatno) narukvica (2), u blizini lijevog stopala staklena čaša (3).

Prilozi:

1. **Prsten**, dobro sačuvan, bronca. Obruč okruglog presjeka, poprečno narebrena ramena trokutasto se proširuju u podlogu za uzdignutu okruglu krunu, ukrašenu nejasnim prizorom; pr. obruča 1,9 cm, pr. ukrašenog lica krune 0,7 cm, vis. krune 0,2 cm (T. V).
Analogije: Henkel 1913., 91, Taf. XXXVIII: 970 i d.; Intercisa II, 417, Taf. LXXVIII: 8; Burger 1966., 210, Fig. 103: 140/1 i d.; Keller 1971., 262, Taf. 41: 5; Lányi 1972., 168, Abb. 62: 15; Salamon – Barkóczi 1973., 85, Taf. 28: 191/11; von Schnurbein 1977., 218, Taf. 146: 3; Jovanović 1978., 19-20, sl. 12-13; Burger 1979., 95, Taf. 11: 52/5a i d.; Mawer 1995., 74, D3. Br 4. Okvirne analogije: Mihovilić 1979., 228-229, T. 2: 45-48; Guiraud 1989., 189, Fig. 28 4b. Napomena: analogije se odnose na oblik, jer je prizor nejasan.
Datacija: 4. st. – 1. polovica 5. st.
2. **Narukvica**, željezo, veoma slabo sačuvana. Šest manjih, blago zaobljenih komada tanke, veoma oštećene željezne žice, okruglog do trakastog presjeka; ukupna duž. 9 cm.
3. **Čaša**, sačuvani dijelovi oboda, dna i bočnih stijenki; djelomice restaurirana, oblik rekonstruiran u cijelosti; svjetlozeleno, veoma tanko prozirno staklo s mjehurićima zraka; stožaste stijenke, ravno dno, obod zadebljao s unutrašnje strane; pr. dna 2,8 cm, pr. oboda 7,2 cm, vis. 12 cm (T. V).
Okvirna analogija: Barkóczi 1988., 82, Taf. IX: 100. Analogija za obod: Plesničar-Gec i drugi 1983., T. 24: 34.
Datacija: 4. st.

G 36 – B XI/XII (T. VI)

Dvojni ukop – a: M 50-55 god.; b: D 7-8 god., položeno preko desnog dijela tijela odraslog čovjeka; dub. 0,85 m; oba kostura veoma dobro sačuvana; duž.: 1,70 m (a), 1,15 m (b); or. SZ-JI; lijeva ruka na trbuhu, desna na zdjelici (a), ruke uz tijelo (b), noge malo podignute (a i b).

G 37 – B X/proširenje (T. VI)

M 40-45 god.; dub. 0,90 m; kostur dobro sačuvan, nedostaje dio rebara, duž. 1,70 m; or. SZ-JI; lijeva ruka uz tijelo, desna na zdjelici; uz desno stopalo ulomci staklene čaše (1) i hrpica zdrobljenog stakla, moguće ostatak boce ili vrča (2).

Prilozi:

1. Čaša, razlomljena, sačuvan obod s dijelom stijenki i dno (oblik rekonstruiran); prozirno svjetlozelenkasto staklo sa sitnim mjehurićima zraka; stožaste stijenke, ukrašene s dva niza plitkih koncentričnih ureza, po jednim u gornjoj i donjoj trećini, obod ljevkašto proširen, dno suženo i zaravnjeno; deb. stijenki oko 1 mm, pr. otvora 8,9 cm, pr. dna 1 cm, vis. 14,1 cm (T. VII).

Analogija: Barkóczy 1988., 83-84, Taf. X: 105.

Datacija: 2. polovica 4. st.

2. Boca ili vrč, nekoliko manjih ulomaka bjelkasto-zelenkastog mutnog stakla stijenki deb. 1-3 mm; ulomak vrata upućuje na bocu ili vrč.

G 38 – B X (T. VII)

Ž 40-45 god.; dub. 0,90 m; ovalna raka vel. 1,60 x 0,50 m, prekinuta u predjelu glave; sačuvana je samo lubanja, te djelomično donji udovi i lijeva podlaktica, duž. 1,30 m; or. Z-I; lijeva ruka vjerojatno na prsima; s desne strane glave pet puževih kućica vrsta *Helix pomatia* (veliki vinogradnjak) i *Cepaea vindobonensis* (živičnjak)⁸; uz lijevo stopalo staklena čaša potpuno razmrvljena, ali promjera ocrtanog na površini zemlje (1); u proširenju neposredno nad grobom, u predjelu glave, dvije kosti ovce, a uokolo na razini groba i poviše njega ulomci keramike (vidi B X).

Prilozi:

1. Čaša, konična, potpuno razmrvljena, bjelkasto-zelenkasto mutno staklo, deb. stijenki 1 mm, pr. otvora: oko 7 cm (ocrtan na površini zemlje prije vađenja); stožast oblik, izgled donjeg dijela nepoznat.

G 39 – B XII (T. VIII)

Ž 25-30 god.; dub. 0,80 m; ovalna raka vel. 1,90 x 0,51 m; kostur razmjerno dobro sačuvan, nedostaje većina rebara, oba stopala i lijeva šaka; duž. 1,55 m; or. SZ-JI; lijeva ruka uz tijelo, desna položena preko trbuha i dotiče lijevu; ispod donje vilice i na vratnim kralješcima staklene perle (1), uz desno uho komad tanke žice (moguće dio naušnice) (2), na lijevoj ruci dva brončana prstena (3.1, 3.2).

Prilozi:

1. Ogrlica, ukupno 19 perli različitog oblika i boje (1.1, 1.2, 1.3), staklena pasta. (T. VIII).
  - 1.1. Lećaste; zelena staklena pasta; pr. od 0,3 do 0,5 cm; 15 kom.
Analogije: Intercisa II, 442, Abb. 94: 41, 42; Burger 1966., 204, Fig. 97: 40/2 i d.; Keller 1971., 86, Abb. 27: 9; Jovanović 1978., 47, sl. 83; Sági 1981., 10, Abb. 3: 15 i d.; Fülep 1980., 135, Fig. 101: 26/1 i d.; Salamon – Barkóczy 1973., 81, Taf. 25: 88/21 i d.; Vágó – Bóna 1976.: 214, Taf. 4: 36/8 i d.; Bertonec – Kučar 1979., 257, T. 2.: 2 i d.; Mócsy 1981., 193, Abb. 2: 4 i d.; Marijan – Manojlović 1987., 112, T. 16: 16/1 i d.; Swift 2000., 90, 114, Figs. 98, 139.

⁸ Vrste puževa odredila je mr. sc. Vesna Štamol iz Prirodoslovnog muzeja u Zagrebu.

- 1.2. Kolutaste, uzdužno narebrene; plava staklena pasta; pr. 0,3 cm; 3 kom.
Analogije: Keller 1971., 86, Abb. 27: 15; Salamon – Barkóczy 1971., 42, Abb. 6: 6/18 i d.; Petru – Petru 1978., 65, T. XVI: 13; Bertoneclj-Kučar 1979., 265, T. 2: 5; Sági 1981., 64, Abb. 46:3 i d.; Marijanski-Manojlović 1987., 118, T. 22: 28/1; Pop-Lazić 2002., 68, sl. 21:10.
- 1.3. Bačvasto-kuglasta, uzdužno narebrana; neprozirna bijela staklena pasta s mutnom srebrnkastom prevlakom; pr. 0,3 cm; 1 kom.
Analogije: Keller 1971., 86, Abb. 27: 6; Petru – Petru 1978., 65, T. XVI: 11; Bertoneclj-Kučar 1979., 264, T. 1: 9; Burger 1979., 85, Taf. 1: 2/7 i d.; Fülep 1984., 139, Fig. 105: 50/3; Marijanski-Manojlović 1987., 63; Dalla terra, 263, br. 144; Franken I, 343, Abb. 279: 11; Certissia, 20, br. 25 a; Migotti – Perinić 2001., 114, G 19: 5; Swift 2000., 114, Fig. 139 (Lankhills).
Datacija (1.1-1.3): 4. st. – 1. polovica 5. st.
2. **Naušnica** (?), komadić zakrivljene brončane žice okruglog presjeka; duž. 0,7 cm (**T. VIII**).
3. **Prsteni** (3.1, 3.2), dobro sačuvani, gotovo potpuno jednaki; bronca; obruči četvrtastotrakasti, ramena blago proširena i uzdužno narebrana, kruna raskucana u obliku okrugle pločice ukrašene koncentričnim žljebovima i udubljenjem u sredini; pr. obruča (3.1 i 3.2): 2 cm, pr. krune: 3.1 – 0,8 cm, 3.2 – 0,7 cm (**T. VIII**).
Analogija za oblik: Marshall 1907., 32, 32, Pl. V: 191, 205; okvirne analogije za oblik: kao G 35/1; analogija za ukras: Lányi 1972., 168, Abb. 62: 18.
Datacija: 4. st. – 1. polovica 5. st.

G 40 – B XII/proširenje (T. IX)

M 20-25 god.; dub. 0,90 m; ovalna raka 1,86 x 0,59 m; kostur razmjerno dobro sačuvan, nedostaje veći dio rebara i kralježnice, duž. 1,70 m; or. Z-I; desna ruka na prsima, lijeva preko trbuha; između potkoljenica pojasna kopča (1), uz lijevo stopalo okov kopče (2), uz desno pojasni jezičac (3), ispod lijeve noge 2 komada lijevanog olova (4.1, 4.2), na nezabilježenom mjestu radius svinje.

Prilozi:

1. Pojasna kopča (okov i predica), dobro sačuvana, okov malo iskrivljen, bronca; okov pravokutan, okomiti rub oblikovan vitičasto, gornja površina ukrašena trima uparanim zrakastim crtama i koncentričnim krugovima oko rupa za zakovice; obje zakovice sačuvane, jedna zakucana kroz rupu, a druga mimo nje; vel. 2,3 x 2 cm. Predica sedlasta, okruglog presjeka, trn nedostaje; vel. 3,4 x 1,5 cm (**T. IX**).
Analogije (uključene su analogije za okov i predicu pojedinačno, kao i za cjelinu kopče): Intercisa II, 459, Abb. 101: 15; Burger 1966., 201, Fig. 94: 15/2, 203 i d.; Keller 1971., 60, Abb. 23: 3; Lányi 1972., 158, Abb. 52: 9; Vágó – Bóna 1976., 219, Taf. 9: 146/2 i d.; Sagadin 1979., 308-9, T. 7: 11-12; Marijanski-Manojlović 1987., 115, T. 19: 21/3; Swift 2000., 192-193, Fig. 234.
Datacija: 4. st. – 1. polovica 5. st.

2. **Okov kopče**, iskrivljen i djelomice oštećen na okomitom rubu, bronca; oblik jednak kao pod br. 1, obje zakovice provučene kroz odgovarajuće rupe; vel. 2,4 x 2 cm (T. IX). Analogije i datacija: kao pod brojem 1.
3. **Pojasni jezičac**, razmjerno dobro sačuvan, nedostaje donji rub, bronca; oblik amfore, gornji rub vrata vitičast, trokutasti bočni jezičci na vratu, obje zakovice sačuvane, gornja površina ukrašena trima tremoliranim prugama i dvama koncentričnim krugovima sa središnjim udubljenjem; vel. 4,4 x 2,1 cm (T. IX).
Analogije: Intercisa II, 461, Abb. 103: 1; Bullinger 1969., 31, T. XIII: 4; Keller 1971., 60, Abb. 23: 9; Lányi 1972., 160, Abb. 54: 13-19, 21; Sagadin 1979., 315, T. 10: 5; Marijanski-Manojlović 1987., 114, 127, T. 18: 19/4, T. 31: 47/3; Košćević 2001., 141, T. II: 14; Radman-Livaja 2002., 82, T. XXXII: 258. Potpuna analogija za oblik: Vágó – Bóna 1976., 219, Taf. 9: 146/3.
Datacija: 4. st. – 1. polovica 5. st.
4. **Olovo**, dva komada lijevanog olova, moguće dijelovi predmeta nepoznate namjene; vel: 3,1 x 1,7 cm (a), 3,3 x 1,5 cm (b) (T. IX).

G 41 – B XIV (T. X)

D 6,5-7,5 god.; dub. 0,80 m; sačuvana desna polovica kostura i lubanja; duž. 0,95 m; or. SZ-JI; desna ruka na zdjelici; uz desno stopalo nekoliko ulomaka stakla, moguće ostatci čaše (1).

Prilozi:

1. Čaša (?), ulomci tankog, zelenkasto-bjelkastog neprozirnog stakla različite debljine (1 mm i manje), ne sastavljaju se. Ulomak zadebljalog ruba i dijela kose stijenke, te nekoliko ulomaka zaobljenih stijenkiju upućuju na stožasto-zvonoliku čašu izvijenog gornjeg dijela s ravnim ili udubljenim dnom.
Moguće analogije i datacija: kao G 49.2.

G 42 – B XIV (T. XI)

Ž 35-40 god; dub. 0,80 m; kostur razmjerno dobro sačuvan, nedostaje dio lubanje i rebara, duž. 1,5 m; or. SZ-JI; desna ruka ispružena, malo odmaknuta od tijela, lijeva na zdjelici; noge neprirodno razmaknute, stopala skupljena; s lijeve strane lubanje kopča ogrlice (1), s desne rasute perle (2), na lijevoj ruci prsten (3), na desnoj narukvica (4), u desnoj šaci novac (5), na prsima olovna pločica (6).

Prilozi:

1. Kopča ogrlice, dobro sačuvana, bronca; dvodijelna, od deblje žice četvrtastog presjeka, s alkama i kukom; duž. pojedinog članka: 2, 6 cm (T. XI).

Analogije: Burger 1966., 208, Fig. 101: 113/3, i d.; Salamon – Barkóczi 1971., 42, Abb. 6: 2/9; Lányi 1972., 170, Abb. 64: A/1, 2, 4; Vágó – Bóna 1976., 214, Taf. 4: 36/8 i d.; Burger 1979., 109, Taf. 25: 145/3; Mócsy 1981., 194, Abb. 3: 18; Sági 1981., 80-81, Abb. 61: 115/1a; Dalla terra, 263, br. 144; Franken II., 839, 15.d i d.

Datacija: 4. st. – 1. polovica 5. st.

2. **Perle**, dobro sačuvane, ukupno 12 komada različitog oblika i boje (2.1, 2.2, 2.3), staklena pasta (T. XI).

- 2.1. Izduženo-poliedarska, tamnoplava; duž. 0,7 cm; 1 kom.

Analogije: Intercisa II, 442, Abb. 94: 32; Burger 1966., 208, Fig. 101: 118/3 i d.; Keller 1971., 86, Abb. 27: 7; Salamon – Barkóczi 1971., 42, Abb. 6: 5/16 i d.; Lányi 1972., 169, Abb. 63: 12; Salamon – Barkóczi 1973., 85, Taf. 30: 1; Vágó – Bóna 1976., 212, Taf. 2: 19a/3 i d.; Bertoncelj-Kučar 1979., 257-8, T. 5; von Schnurbein 1977., 238, Taf. 167: 26; Jovanović 1978., 47, sl. 83-85; Keller 1979., 118, Taf. 2: 13/9; Fülep 1980., 132, Fig. 98: 1/4 i d.; Bolta 1981., T. 9: 54/10 i d.; Mócsy 1981., 201, Abb. 10: 77 i d.; Sági 1981., 12, Abb. 3: 15 i d.; Marijanski-Manojlović 1987., 118, T. 22: 28/1; Schulze-Dörrlamm 1990., Taf. 23: 1/i; Franken II, 844, Kat. III.4.8/d i d.; Swift 2000., 90, Fig. 98.

Datacija: 4. – 5. st.

- 2.2. Valjkasto-šestorokutne, svjetlozelene; duž. 0,6 cm; 4 kom.

Analogije: Intercisa II, 442, Abb. 94: 25; Burger 1966., 203, Fig. 95: 25/5 i d.; Keller 1971., 86, Abb. 27: 8; Salamon – Barkóczi 1971., 42, Abb. 6: 6/18 i d.; Lányi 1972., 169, Abb. 63: 9; Vágó – Bóna 1976., 212, Taf. 2: 19a/3, i d.; von Schnurbein 1977., 217, Taf. 145: 7 i d.; Bertoncelj-Kučar 1979., 257, T. 3: 33-34; Keller 1979., 118, Taf. 13: 9; Fülep 1984., 132, Fig. 98: 1/4 i d.; Mócsy 1981., 197, Abb. 6: 43; Sági 1981., 41, Abb. 24: 5 i d.; Schulze-Dörrlamm 1990., Taf. 23: 1/d, e.

Datacija: 4. st. – 1. polovica 5. st.

- 2.3. Lećaste, svjetlozelene; pr. 0,3-0,4 cm; 7 kom.

Analogije i datacija: kao G 39/1.1.

3. **Narukvica**, dobro sačuvana, iskrivljena, bronca; nepravilno-ovalni presjek, razmaknuti krajevi oblikovani poput zmijskih glava, jedna tanja, druga deblja; vel. 7 x 5,3 cm⁹ (T. XI).

Analogije: Lányi 1972., 164, Abb. 58: 44, 46, 50; Petru 1972., 132, T. XCIV: 10; Jovanović 1978., 30, sl. 46; Fülep 1984., 140, Fig. 106: 60/3; Schulze-Dörrlamm 1990., Taf. 17: 24. Potpuna analogija: Petru – Petru 1978., 62, T. XII: 19.

Datacija: 4. st. – 1. polovica 5. st.

⁹ Dvije vrijednosti veličine narukvica donose se stoga jer su ti predmeti u pravilu iskrivljeni, čime je izgubljena precizna veličina promjera.

4. **Prsten**, loše sačuvan, željezo; polovica obruča D-presjeka, izduženo-četvorokutna kružna oštećene gornje površine; pr. 2 cm (T. XI).
Analogije: Henkel 1913., 16, Taf. V: 97 i d.; Kloiber 1962., 44, T. XVI: 31a: 3; Lányi 1972., 168, Abb. 62: 34; Vágó – Bóna 1976., 212, Taf. 2: 19a/5c; Keller 1979., 127, Taf. 7: 108/7; Mihovilić 1979., T. 2: 45.
Datacija: 4. st. – 1. polovica 5. st.
5. **Novac**, veoma oštećen, bronca; Konstancije II. (323.-361.), av: *DN CONSTAN-TIVS PF AVG*, poprsje cara s bisernom dijamantom, u plaštu, s oklopom; rv: *SPES REI-PVBLLI-CAE*, desno u polju*, car u vojnoj odori, s kacigom, stoji nalijevo, u rukama kugla i koplje; kovnica Siscija, 355.-361.¹⁰
RIC 403
6. **Pločica**, olovo; neravna, nepravilnog pravokutnog oblika, jedan uzdužni rub djelomice svinut; vel. 1,8 x 4,3 cm, deb. oko 2 mm (T. XI).

G 43 – B XIII (T. X)

M 35-40 god.; dub. 0,50 m; kostur prilično oštećen i poremećen; duž. 1,40 m; or. SZ-JI; lijeva ruka položena uz tijelo.

G 44 – B XIII (T. XII)

M 45-50 god.; dub. 0,80 m; kostur potpuno sačuvan, duž. 1,80 m; or. SZ-JI; ruke prekrížene na grudima.

G 45 – B XI/XII (T. XII)

D 8-12 god.; dub. 0,90 m; kostur znatno uništen, sačuvane kosti podlaktica i nogu, duž. 0,80 m; or. Z-I; ruke ispružene uz tijelo. Na desnoj ruci brončana narukvica (1), na lijevoj dvije brončane narukvice (2, 3), osam ulomaka koštanih narukvica (4 a-h), te (vjerojatno) ulomak željezne narukvice s ostatcima tkanine (5), s unutrašnje strane lijeve bedrene kosti očnjak divlje svinje (6), do lijevog stopala na hrpi dva brončana (7, 8) i tri željezna prstena (9, 10.1, 10.2), dvije kopče ogrlice (11, 12), jedan brončani predmet nepoznate namjene (13), veći broj različitih perli od stakla i vapnenca (14.1–14.20), hrpica amorfnih komada plave staklene paste (15), komad sedefne pločice (16), s lijeve strane glave zamotani komad tkanine (17), tri dna staklenih posuda (jedno pozlaćeno), ali ne na hrpi nego odvojeno (18-20), te ovalni komad valutičastog ugljena (21), koji možda nije spadao među grobne priloge.

¹⁰ Novac je odredila Zdenka Dukatić iz Arheološkoga muzeja u Zagrebu.

Prilozi:

1. **Narukvica**, razmjerno dobro sačuvana, bronca; obruč okruglo-ovalnog presjeka, krajevi gotovo sastavljeni, stanjeni, lopatasto prošireni i ukrašeni koncentričnim krugom sa središnjim udubljenjem; vel. 5,2 x 3,7 (T. XIII).
Analogije: Intercisa II, 420, Abb. 90: 24; Burger 1966., 222, Fig. 115: 265/4 i d.; Lányi 1972., 164, Abb. 58: 5; Salamon – Barkóczy 1973., 79, Taf. 24: 58/20; Vágó – Bóna 1976., 223, Taf. 13: 1005/3. Okvirne analogije (s obzirom na razliku u ukrasu krajeva): Kloiber 1962., 35, T. XIII: 16a/13; Budja 1979., 245, T. 4: 17; Burger 1979., 88, Taf. 4: 25/4b i d.; Swift 2000., 166, Fig. 212, tipovi 23 i 65.
Datacija: 4. st. – 1. polovica 5. st.
2. **Narukvica**, razmjerno dobro sačuvana, bronca, obruč ovalnog/D-presjeka, krajevi preključeni, neznatno stanjeni i zaobljeni; vel. 5,6 x 5,9 cm (T. XIII).
Analogije: Kloiber 1962., 44, T. XVI: 2; Behling 1964., 255, Abb. 1: 6; Burger 1966., 204, Abb. 97: 47/1 i d.; Lányi 1972., 166, Abb. 60: 5; Vágó – Bóna 1976., 219, Taf. 9: 167/4 i d.; von Schnurbein 1977., 164, Taf. 61: 509/6, 8, 9 i d.; Petru – Petru 1978., 62, T. XII: 36, 38; Burger 1979., 92, Taf. 8: 38/2a; Budja 1979., 245, T. 3: 8, 9; Fülep 1984., 141, Fig. 109: 100/3 i d.; Sági 1981., 10, Abb. 3: 10 i d.; Schulze-Dörrlamm 1990., Taf. 40: 4, 7.
Datacija: 4. st. – 1. polovica 5. st.
3. **Narukvica**, razmjerno dobro sačuvana, prelomljena na nekoliko mjesta, nedostaje dio naprave za zakopčavanje, bronca, obruč okruglog, šupljeg presjeka načinjen od četvorostruke uvijene žice, obuhvaćene na krajevima cjevastom oplatom od metalne trake; vel. 5,2 x 5,8 cm (T. XIII).
Analogije: Behling 1964., 255, Abb. 1: 9; Keller 1971., 96, Abb. 28: 7; Salamon – Barkóczy 1973., 85, Taf. 30: 13-15; von Schnurbein 1977., 218, Taf. 144: 1; Petru – Petru 1978., 63, T. XIII: 8, 9; Budja 1979., 245, T. 5: 1-6; Burger 1979., 85, Taf. 1: 1/1 i d.; Keller 1979., 118, Taf. 2: 10/3; Sági 1981., 60-61, Abb. 40: 97/7-8; Marijanski-Manojlović 1987., 122, T. 26: 35/5; Swift 2000., 123, fig. 147.
Datacija: 4. st. – 1. polovica 5. st.
4. **Narukvice**, osrednje do slabo sačuvane, u dijelovima, kost, bronca; ukupno 5 većih (a-e) i tri manja ulomka (f-h) glatkih narukvica ovalnog/D-presjeka, duž. 1,8-7,1 cm, šir. 0,4-0,5 cm, deb. 0,1-0,2 cm. Ulomci a i b sadrže po 2 brončane zakovice kojima su spojeni preključeni dijelovi, dok ulomci c i d, koji vjerojatno čine cjelinu, imaju po dvije rupe iz kojih su zakovice ispale. Ulomci a-h vjerojatno su dijelovi triju narukvica promjera 6,5-7 cm (c, d, f), 8 cm (a, b, e) i 10-10,5 cm (g) (T. XIII).
Analogije: Burger 1966., 206, Fig. 99: 72/4 i d.; Keller 1971., 103, Abb. 30: 8; Lányi 1972., 167, Abb. 61: 1; von Schnurbein 1977., 218, Taf. 145: 3-4; Burger 1979., 88, Taf. 4: 21/3 a-c, I d.; Keller 1979., 22, Taf. 3: 12-13; Mócsy 1981., 195, Abb. 4: 24 i d.; Sági 1981., 10-11, Abb. 1: 21 i d.
Datacija: 4. st. – 1. polovica 5. st.

5. **Narukvica** (?), slabo sačuvana, željezo, mali ulomak (duž. 2 cm) zakrivljene željezne žice ovalnog ili D-presjeka, nejasnog radi oštećenosti, s komadom tkanine na gornjoj površini (T. XIV).
6. **Očnjak divlje svinje**, nedostaje gornji dio; duž. 7,5 cm (T. XIV).
Analogije: vidi osvrt u *Razmatranjima*.
7. **Prsten**, razmjerno dobro sačuvan, bronca, obruč od trakastog brončanog lima; suženi krajevi preklapljeni, a potom prošireni, središnji dio ukrašen tzv. Andrijinim križem u četvorokutu, a bočne strane trakom ispunjenom usporednim kosim crtama; pr. obruča 1,8-1,9 cm, šir. trake 0,3-0,5 cm (T. XIV).
Analogije: Henkel 1913., 70, Taf. XXVII: 635 i d.; Burger 1966., 207, Fig. 100: 93/2, 212, Fig. 105: 161/9; Salamon – Barkóczy 1971., 41, Abb. 7: 17/19 i d.; Petru – Petru 1978., 64, T. XIV: 26; Marijanski-Manojlović 1987., 130, T. 34: 54/12; Guiraud 1989., 200, Fig. 50; Rano kršćanstvo, 88, br. 62.
Datacija: 4. st. – 1. polovica 5. st.
8. **Prsten**, dva dobro sačuvana komada (a, b), najvjerojatnije dijelovi istog prstena, bronca; 8a: polovica obruča – komad trakastog lima na jednom kraju sužen, (naknadno?) svijen, duži rubovi ukrašeni nazupčanom vrpcom, ukupna duž. 2,5 cm, šir. 0,3-0,5 cm; 8b: kruha – zakrivljena pločica, ovalno-romboidno oblikovana, s urezanim križem na čitavoj površini i dva bočna okomita rubnjaka, polovica lijevoga nedostaje, vel. 1 x 0,5 cm. Na dijelove istog prstena upućuje jednaka širina bočnog ruba krune i najšireg dijela polovice obruča, te ista debljina i boja brončanog lima (T. XIV).
Analogije i datacija: slično kao za br. 7.
9. **Prsten**, slabo sačuvan, željezo; polovica obruča ovalnog presjeka, kraj stanjen a rame trokutasto prošireno i uzdignuto za prihvat krune nepoznatog oblika; pr. obruča 1,7 cm, šir. 0,15-25 cm (T. XIV).
- 10.1.2. **Prsten(i)**, slabo sačuvan(i), željezo; polovice dvaju obruča ovalnog presjeka, naknadno spojenih metalnom hrđom; pr. oba prstena oko 2 cm, šir. 10.1: 0,25-0,3 cm, šir. 10.2: 0,15-0,2 cm. Različita debljina obruča upućuje na dva prstena podjednagog promjera, najvjerojatnije obručastoga oblika, bez krune (T. XIV).
Moguće analogije: Lányi 1972., 168, abb. 62: 36; Vágó – Bóna 1976., 218, Abb. 122 i d.
Datacija: 4. st. – 1. polovica 5. st.
11. **Kopča ogrlice**, dobro sačuvana, bronca; dvodijelna, svaki dio sastavljen od debljeg trakastog lima s uparanim obrubnim crtama na licu i naličju; članak s dvije alke proširen nezamjetno, a onaj s alkom i kukom izrazitije; duž. pojedinog članka: 3 cm (T. XIV).
Približne analogije: Lányi 1972., 170, Abb. 64. A./5; Burger 1979., 88, Taf. 4: 21/1b i d.; Marijanski-Manojlović 1987., 132, T. 36: 60/4; Franken II, 843, Kat. III.45.7c.
Datacija: 4. st. – 1. polovica 5. st.

12. **Kopča ogrlice**, djelomice sačuvana, iskrivljena, bronca; polovica članka od deblje četvrtaste žice, vršak kuke nedostaje; duž. 2,2 cm (T. XIV).
Analogije i datacija: vjerojatno kao G 42: 1.
13. **Predmet** nepoznate namjene, dobro sačuvan, bronca; otvoreni kolut od tanke, pljosnate brončane žice; vel. 0,6 x 0,7 cm (T. XIV).
- 14(1-20). **Perle-privjesci i perle**, dobro do loše sačuvane, čitave i slomljene, ukupno 37 ili 38 komada različitog oblika i boje; staklena pasta, vapnenac, sedef (T. XIV; T. XXV).
- 14.1. **Perla-privjesak**, izduženi kvadar, djelomice prošupljen, s jedne strane zatvoren, na gornjoj uzdužnoj površini masivna uška (druga odlomljena); neprozirna crna staklena pasta, dvije uzdužne plohe ukrašene umetnutom tremoliranom prugom od tirkizne staklene paste; duž. 3 cm; 1 kom.
Analogije: Salamon – Barkóczi 1971., 47, Abb. 11: 71/19; Sokač-Štimac 1984., 132, T. III (analogija nije posve sigurna, jer nema opisa, a iz crteža se ne razabire je li u pitanju privjesak kojemu su ovjesne alke odlomljene, ili pak perla); Schmidt 2000., 372, 393 (grob 175, bez crteža). Gotovo potpune analogije: Buljević i druge 1994., 287, br. 15 (Salona); Fadić 2002., 109-110, sl. 5 (Briševo). Sličnosti su u veličini predmeta i ukrasu, a razlike u tome što su primjerci iz Salone i Briševa potpuno šuplji, a ovaj drugi uz to je tamnozelene boje.
Datacija: 4. – 5. st.
- 14.2. **Perla-privjesak**, bikonična, šuplja, nedostaje malo više od jedne polovice, uključujući i ovjesnu alku; neprozirna crna staklena pasta, omotana vodoravnim reljefnim nitima svjetloplave staklene paste; duž. 1,8 cm; 1 kom.
Potpune analogije: Civilisation romaine, 352, br. 320e; Dalla terra, 263, br. 144.
Datacija: 4. st.
- 14.3. **Perla**, kolutasta, okomito narebrena; neprozirna crna staklena pasta; vel. 0,5 x 0,9 cm; 1 kom.
Analogije: Burger 1966., 214, Fig. 107: 175/7 i d; Salamon – Barkóczi 1971., 44, Abb. 8: 33/26; Lányi 1972., 169, Abb. 163: 49; Petru – Petru 1978., 65, T. XVII: 5; Bertoneclj-Kučar 1979., 258, T. 3: 29; Sági 1981., 64, Abb. 46: 3.
Datacija: 4. st. – 1. polovica 5. st.
- 14.4. **Perla**, nepravilno-stožasta, spljoštena, okrhnutu na užem rubu; poluprozirna plava staklena pasta; duž. 1,1 cm; 1 kom. Izvorni oblik nije siguran.
Moguće analogije: Burger 1966., 224, Fig. 117: 284/5 i d.; Salamon – Barkóczi 1971., 42, Abb. 6: 7/23; Salamon – Barkóczi 1973., 78, Taf. 24: 42/7 i d.; Mócsy 1981., 205, Abb. 14: 97A; Franken II, 851-2, Kat. III.4.23.26.
Datacija: 4.st. – 1. polovica 5. st.

- 14.5. **Perla**, srolika; romboidni gornji otvor, donji kraj odlomljen; poluprozirna svjetloplava staklena pasta; duž. 0,9 cm; 1 kom.
Analogije: Petru – Petru 1978: 65, T XVI: 5; Burger 1979., 91, Taf. 7: 37/1 i d.; Fülep 1984., 135, Fig. 101: 26/1; Sági 1981., 48, Abb. 32: 83/8; Marijanski-Manojlović 1987., 109, T. 13: 12/5 i d.; Swift 2000., 90, Fig. 98.
Datacija: 4. st.
- 14.6. **Perle**, poliedarske; tamnoplava poluprozirna staklena pasta; vel. od 0,5 x 0,5 x 0,7 cm do 0,6 x 0,6 x 0,8 cm; 8 kom.
Analogije i datacija: kao G 42: 2.1.
- 14.7. **Perle**, kockaste; plava poluprozirna staklena pasta; vel. 0,4 x 0,4 cm; 2 kom.
Analogije: Burger 1966., 213, Fig. 106: 172/7 i d.; Lányi 1972., 169, Abb. 63: 10-11; Petru – Petru 1978., 65, T XVI: 10; Bertonselj-Kučar 1979., 264, T. 1: 4 i d.; Mócsy 1981., 193, Abb. 2: 4 i d.; Marijanski-Manojlović 1987., 135, T. 39: 68/1; Franken II, 843-4, Kat. III.4.8.d; Pop-Lazić 2002., 68, sl. 21: 16
Datacija: 4. st. – 1. polovica 5. st.
- 14.8. **Perla**, kolutasta; tamnoplava poluprozirna staklena pasta; vel. 0,6 x 0,4 cm; 1 kom.
Analogije: Intercisa II, 442, Abb. 94: 7; Kloiber 1962., 73, T. XXVIII: 74/2; Burger 1966., 202, Fig. 95: 24/8 i d.; Farka 1976., 69, Taf. 3: 5/1 i d.; Petru – Petru 1978., 65, T. XVI: 7 i d.; Bertonselj-Kučar 1979., T. 5; Burger 1979., 89, Taf. 5: 31/2 i d.; Marijanski-Manojlović 1987., 112, T. 16: 16/1 i d.; Dalla terra, 263, br. 144; Schulze-Dörflamm 1990., Taf. 22: 9d.
Datacija: 4. st. – 1. polovica 5. st.
- 14.9. **Perla**, okrugla; svjetloplava neprozirna staklena pasta; vel. 0,6 x 0,55 cm; 1 kom.
Analogije: Lányi 1972., 169, Abb. 63: 1; Burger 1966., 228, Fig. 121: 332/2; von Schnurbein 1977., 218, Taf. 145: 9; Bertonselj-Kučar 1979., T. 5; Marijanski-Manojlović 1987., 112, T. 16: 16/1 i d.; Dalla terra, 263, br. 144; Swift 2000., 90, Fig. 98.
Datacija: 4. st. – 1. polovica 5. st.
- 14.10a. **Perla**, valjkasta; odlomljena na donjem kraju, spiralno narebrena; svjetlucava, tirkizno-srebrnkasta poluprozirna staklena pasta; duž. 1,1 cm; 1 kom.
Analogije: Kloiber 1962., 43-44, T. XXVIII: 74/5; Keller 1971., 86, Abb. 27: 18. Okvirne analogije (s obzirom na nepreciznost crteža i nedostatak opisa; ukoliko se navodi boja, to je plava ili crna): Intercisa II, 442, Abb. 94: 16; Burger 1966., Figs. 108: 191/6, 121: 332/2; Salamon – Barkóczy 1971., 42, Abb. 6: 2/9; Mócsy 1981., 194, Abb. 3: 18; Sági 1981., 48, Abb. 32: 81/2 i d.; Franken II, 852, Kat. III.4.27; Swift 2000., 114, Fig. 139 (Burgheim).
Datacija: 4. st. – 1. polovica 5. st.
- 14.10b. **Perla**, valjkasta, gornji dio spiralno narebren, donji gladak; ljubičasto-smeđa poluprozirna staklena pasta; duž. 1,5 cm; 1 kom.

- Analogije i datacija: vjerojatno kao 14.10a. Treba ipak napomenuti da ne nalazim analogija za oblik s glatkim donjim dijelom, pa ostaje upitnim jesu li postojale dvije inačice spiralnih perli: 1. narebrene u čitavoj dužini, 2. djelomice narebrene.
- 14.11. **Perla**, kapljasta; zelena poluprozirna staklena pasta; duž. 1,4 cm; 1 kom.
Analogije: Intercisa II, 442, Abb. 84; Keller 1971., 86, Abb. 27: 12; Schulze-Dörrlamm 1990., Taf. 22: 9i.
Datacija: 4. st. – 1. polovica 5. st.
- 14.12a, b. **Perle**, izduženo-valjkaste; a) zelena poluprozirna staklena pasta; duž. 1,2, pr. 0,4 cm; 1 kom.; b) tirkizna staklena pasta sa svjetlucavom srebrnkastom prevlakom; duž. 1,3 cm, pr. 0,3 cm; 1 kom.
Analogije: Kloiber 1962., 51, T. IXI: 62/1; Burger 1966., 202, Fig. 104: 150/2 i d.; Keller 1971., 86, Abb. 27: 17; Salamon–Barkóczy 1971., 42, Abb. 6: 2/9; Vágó–Bóna 1976., 214, Taf. 4: 36/8 i d.; Bertoneclj-Kučar 1979., 265, T. 1: 3 i d.; Sági 1981., 17, Abb. 5: 22 i d.; Marijanski-Manojlović 1987., 118, T. 22: 28/1 i d. Približne analogije: Lányi 1972., 169, Abb. 63: 8; Bolta 1981., T. 2: 9/9 i d.; Schulze-Dörrlamm 1990., Taf. 23: 1g; Swift 2000., 90, Fig. 98.
Datacija: 4. st. – 1. polovica 5. st.
- 14.13. **Perla**, kraća i deblja valjkasta; tirkizna poluprozirna staklena pasta s mutnom bjelkastom prevlakom; duž. 0,9 cm; 1 kom.
Analogije: Burger 1966., 202, Fig. 95: 24/11 i d.; Keller 1971., 86, Abb. 27: 14; Salamon–Barkóczy 1971., 42, Abb. 6: 7/23; Lányi 1972., 169, Abb. 63: 8; Vágó–Bóna 1976., 214, Taf. 4: 36/8 i d.; Bertoneclj-Kučar 1979., 265, T. 1: 4 i d.; Fülep 1984., 132, fig. 98: 1/4 i d.; Mócsy 1981., 196, Abb. 5: 27; Sági 1981., 55, Abb. 36: 3 i d.; Swift 2000., 114, Fig. 139 (Pötzham).
- 14.14. **Perla**, kolutasta; smeđa neprozirna staklena pasta s crnkastim mrljama; vis. 0,5 cm, pr. 1,1 cm; 1 kom.
Analogije: Burger 1966., 202, Fig. 24: 13 i d.; Lányi 1972., 169, Abb. 63: 50; Vágó–Bóna 1976., 212, Taf. 2: 19a/3; von Schnurbein 1977., 191, Taf. 103: 1; Petru–Petru 1978., 65, T. XVII: 5; Jovanović 1978., 47, sl. 86; Bertoneclj-Kučar 1979., 264, T. 1: 4, 5; Bolta 1981., T. 2: 10/4 i d.; Marijanski-Manojlović 1987., 118, T. 22: 28/1; Franken II, 843, Kat. III.4.7c.
Datacija: 4. st. – 1. polovica 5. st.
- 14.15. **Perla**, izdužena, nepravilna valjkasto-stožasta (moguće varijanta ili nepravilniji oblik 14.12b); zagasića, zelenkasto-žuta poluprozirna staklena pasta; duž. 1,5 cm; 3 kom.
Okvirne analogije: Burger 1966., 220-1, Figs. 113: 251/1, 114: 261/6; Petru–Petru 1978., 65, T. XVII: 6; Bertoneclj-Kučar 1979., 265, T. 1: 3.
Datacija: 4. st. – 1. polovica 5. st.

- 14.16. **Perla**, izdužena trojagodna niska; prozirno bezbojno staklo sa svjetlucavom srebrnkastom prevlakom; duž. 1,3 cm; 1 kom.
Analogije: Intercisa II, 442, Abb. 94: 13; Burger 1966., 228, Fig. 121: 332/2 i d.; Salamon – Barkóczi 1971., 42, Abb. 6: 2/9 i d.; Lányi 1972., 169, Abb. 63: 22; Jovanović 1978., 47, sl. 83; Bertoncelj-Kučar 1979., 264, T 1: 9; Fülep 1984., 140, Fig. 106: 60/2; Bolta 1981., T. 1: 4/4 i d.; Marijanski-Manojlović 1987., 122, T. 26: 35/2; Schulze-Dörrlamm 1990., Taf. 22: 9a; Franken I, 343, Abb. 279: 9; Swift 2000., 90, fig. 98.
Datacija: 4. st. – 1. polovica 5. st.
- 14.17. **Perle**, loptasto-bačvaste, neprozirna bjelkasta staklena pasta sa svjetlucavom zlatno-srebrnom prevlakom; vis. 0,3 cm; 4 kom.
Analogije i datacija: kao G 39: 1.3.
- 14.18. **Perla**, izdužena, spljošteno-valjkasta, bijeli vapnenac sa smeđe-crnkastom prevlakom; duž. 1,5-1,8 cm; 3 kom.
Analogije u staklenoj pasti: kao 14.13; analogije u vapnencu: Marijanski-Manojlović 1987., 115, T. 19: 20/1 i d.; Szekeres 1999., 510 (bez ilustracije).
Datacija: 4. st. – 1. polovica 5. st.
- 14.19. **Perla**, valjkasta, bijeli vapnenac sa žučkastom prevlakom; duž. 1,4 cm; 1 kom.
Analogije u staklenoj pasti: kao 14.12; analogije u vapnencu: Marijanski-Manojlović 1987., 122, T. 26: 35/2 i d.; Szekeres 1999., 510 (bez ilustracije).
Datacija: 4. st. – 1. polovica 5. st.
- 14.20. **Polovica pločaste perle**; sedef; duž. 0,9 cm; 1 kom.
Analogije: Marijanski-Manojlović 1987., 121, T. 25: 32/1; Schulze-Dörrlamm 1990., Taf. 23: 1n.
Datacija: 4. st. – 1. polovica 5. st.
15. **Amorfno grumenje**, vjerojatno sirovina, odnosno ostatci izrade perli; plava staklena pasta; duž. 0,3-0,7 cm; 18 kom. (T. XXV).
Analogije: nepoznate (vidi osvrt u *Razmatranjima*).
16. **Tanka pravokutna pločica**, ostatak izrade nakita ili možda dio perle br. 14.20, sedef; vel. 0,5 x 0,7 cm (T. XXV).
17. **Zamotani komad tkanine**, tkanina nepoznatog sastava, razmjerno dobro sačuvana; vel. 4,1 x 2,1 x 1,4 cm. Rentgenski snimak otkrio je sadržaj nepoznatog sastava zamotanog u tkanini (T. XV; T. XXV).
18. **Dvostruko pozlaćeno staklo**, dno posude, dobro sačuvano i cjelovito, s manjim ostacima bočnih stijenki koje upućuju na zdjelicu; staklo prirodne zelenkaste boje, zlato; pr. 6,5 cm. Između dviju staklenih ploha (prstenaste stajace površine i dna posude u pravom smislu) umetnut je okrugli zlatni list s urezanim prizorom obitelji koju čine majka, otac, kćer i sin. Ljudski likovi smješteni su u jednostavnom kružnom

okviru, a uokolo njihovih glava raspoređen je natpis *VIVATIS FELICIS IN DEO*. Prve tri riječi natpisa međusobno su rastavljene četvorolatičnim križnim cvjetovima, a tri ista takva cvijeta uokviruju glave odraslih osoba (T. XV, T. XXV).

Datacija: 2. polovica 4. st.

Literatura: Migotti 2002.

19. **Dno zdjele**, dobro sačuvano, prozirno maslinasto-zeleno staklo s mjehurićima zraka; deb. stijenki na lomu oko 1 mm; izvana konično a iznutra oblo udubljeno dno deb. 4-5,5 mm, prstenasta stajaća površina. Prema zakrivljenosti stijenki uz rub dna može se pretpostaviti zdjela, ali ne i njen oblik, odnosno dubina (T. XV, T. XXV).
20. **Dno vrča (?)**, prilično dobro sačuvano, oštećeno na jednome mjestu odozdo; prozirno, tamnije, plavo-zeleno staklo s mjehurićima zraka; deb. stijenki na lomu 1-1,5 mm; dno načinjeno od nepravilne, dvostruko namotane deblje niti, konično udubljeno; pr. 5,1 cm. Oblik dna i dio kosih stijenki upućuju na vrč.
Moguće analogije: Barkóczy 1988., br. 469, 476, 479, 493, 495, 496.
Datacija: 4. st., vjerojatnije 2. polovica (T. XV, T. XXV).
21. **Komad ugljena**, polovica ovalno-spljoštenog komada valutičastog ugljena; vel. 4 x 3,5 x 2 cm. Opisani oblik posljedica je dugotrajnog boravka u vodi; nije jasno pripada li predmet grobnim priložima, ili se među njima zatekao slučajno.

G 46 – B XIII (T. XVI)

Ž 40-45 god.; dub. 0,90 m; kostur potpuno sačuvan, duž. 1,70 m; or. SZ-JI; lijeva ruka pružena uz tijelo, desna na zdjelici; na desnoj strani prsnog koša grumen gara, jedno rebro nagoreno.

G 47 – B XIII/proširenje (T. XVI)

M 40-45 god.; dub. 1 m; kostur poremećen i veoma oštećen, sačuvano nekoliko dijelova lubanje i dugih kostiju nogu, duž. 1,50 m; lubanja zatečena u sloju više dugih kostiju (dub. 0,80 m); or. SZ-JI.

G 48 – B XII/proširenje (T. XVII)

M 40-45 god.; dub. 0,85 m; sačuvana samo lubanja i dio dugih kostiju ruku i nogu, duž. 1,25 m; or. SZ-JI; desna ruka vjerojatno na prsima; uokolo glave staklene perle (1), pri stopalu desne noge tri staklene posude: čaša (2), vrč (3) i moguće boca (4). Uz lijevu stranu zatečeno je šest dužih (13,6-19,5 cm) i pet kraćih (2,1-6,1 cm) olovnih šipki položenih ukoso od polovice natkoljenice do iznad glave, ukupne dužine oko 140 cm; šir. 0,4-1,9 cm, deb. 0,2-0,6 cm (T. XVII).

Prilozi:

1. **Ogrlica**, perle dobro sačuvane, staklena pasta; ukupno 23 svjetlozelene pločasto-kolutaste perle; pr. 0,4-0,6 cm, deb. 0,1-0,2 cm (T. XVIII).
Analogije: Intercisa II, 442, Abb. 94: 8, 9; Burger 1966., 202, Fig. 95: 24/12 i d.; Keller 1971., 86, Abb. 27: 10; Salamon – Barkóczy 1971., 42, Abb. 6: 6/18 i d.; Lányi 1972., 169, Abb. 63: 5; Vágó – Bóna 1976., 226, Taf. 16: 1078/2 i d.; von Schnurbein 1977., 184-5, Taf. 91: 11 i d.; Bertonecelj-Kučar 1979., 265, T. 1: 3 i d.; Mócsy 1981., 205, Abb. 14: 205, Abb. 14; Sági 1981., 17 i d.; Schulze-Dörrlamm 1990., Taf. 22: 9d, 23: 1b; Dalla terra, 263, br. 144; Franken II, 843-4, Kat. II.4.7c, III.4.8d.
Datacija: 4. st. – 1. polovica 5. st.
2. **Čaša**, znatno polomljena, rekonstruirana u punome obliku; mutno staklo maslinasto-zelene boje bez mjehurića zraka, tanje od 1 mm; stožaste stijenke blago izvijene čitavom dužinom, s naznakom podjele na nogu i trbuh, ravno dno, malo izvijeni prstenasti obod; pr. dna 3,8 cm, pr. otvora 7,4 cm, vis. 11,3 cm (T. XVIII, T. XXVI).
Okvirna analogija: Barkóczy 1988., 82, Taf. IX: 98.
Datacija: 2. polovica 4. st.
3. **Vrč**, veoma polomljen, djelomice restauriran s mogućnošću rekonstrukcije oblika (osim gornjeg dijela ručke); poluprozirno zelenkasto staklo s mjestimičnim žučkastim i plavkastim nijansama i mjehurićima zraka, deb. stijenki na ramenu i trbuhu: 1-1,5 mm; ovalno tijelo ukrašeno usporednim kosim žljebovima, naglašena ramena, udubljena, nepravilno oblikovana konična noga, cjevasti vrat, dvostruki izvijeni obod, trakasta ručka s tri okomita žlijeba, protegnuta pod pravim kutom između vrha oboda i ramena; pr. oboda 6 cm, pr. dna 5,2-5,9 cm, vis. 19 cm (T. XVIII).
Okvirne analogije: Šaranović-Svetek 1986., 19, T. VI: 3; Barkóczy 1988., 189-198, Taf. XLVI: 462, XLVII: 467, XLIX: 476, LV: 496a.
Datacija: 4. st.
4. **Boca** (?), veća količina gotovo potpuno razmravljenog svjetlog, bjelkasto-zelenkastog, mutnog stakla; deb. stijenki 0,5-2,5 mm. Ulomak koji je po svoj prilici pripadao razmjerno uskom cjevastom vratu upućuje na bocu, jer bi, da je u pitanju vrč, vjerojatno ostali sačuvani dijelovi ručke.

Grob 49 – B VIII/IX (T. XIX)

Ž 45-50 god.; dub. 1,40 m; kostur dobro sačuvan, nedostaje manji dio dugih kostiju ruku, te stopala sa zglobovima, duž. 1,35 m; or. SZ-JI; desna ruka na trbuhu, lijeva na zdjelici, noge neprirodno razmaknute; do nogu stakleni vrč (1) i čaša (2).

Prilozi:

1. **Vrč**, veoma polomljen, djelomice restauriran; sačuvane su otprilike dvije trećine tijela sa svim elementima za rekonstrukciju oblika; svjetlozeleno mutno staklo s mjehurićima

zraka, deb. stijenki 1,5-3,5 mm; dvostruko prstenast, ljevkast otvor, razmjerno kratak cjevasti vrat, strma ramena, cilindrično tijelo, blago udubljeno dno, masivna trakasta ručka raščlanjena s pet uzdužnih jakih rebara, protegnuta pod pravim kutom između donjeg prstena otvora i ramena; čitava površina tijela ukrašena je plitko brušenim ukrasom raspoređenim u tri vodoravna pojasa međusobno odvojena trakama i ispunjena motivima saća s okruglastim udubljenjima, te nizovima ovalnih udubljenja; pr. otvora 7,9 cm, pr. dna 8,5 cm, vis. 24,6 cm (T. XIX, T. XXVII).

Analogije: Šaranović-Svetek 1986., 20, T. IX: 1; Barkóczy 1988., 201, Taf. LVII: 503. Analogije za ukras: Barkóczy 1988., br. 352, 505, 506, 511.

Datacija: 4. st., vjerojatnije 2. polovica stoljeća.

2. Čaša, polomljena, bez mogućnosti restauracije, postoje elementi za rekonstrukciju oblika; veoma tanko (manje od 1 mm) svjetlozeleno prozirno staklo s mjehurićima zraka; stožasto tijelo blago zakošenih stijenki, izvijenog oboda i proširene stajace površine s udubljenim dnom; pr. otvora 8,2 cm, pr. dna 5 cm, vis. 12 cm (T. XIX).

Okvirne analogije: Plesničar-Geci drugi 1983., T. 25: 14, 18; Šaranović-Svetek 1986., 15, T. III: 6; Ružić 1994., 51, T. XXXVIII: 9; Fadić 1997., 198, br. 200.

Datacija: 4. st.

G 50 – proširenje uz B XII (T. XX)

Ž 25-30 god.; dub. 0,70 m; kostur osrednje sačuvan, nedostaju rebra, dio kralježnice i zdjelice, te dio prstiju ruku i nogu, duž. 1,60 m; or. SZ-JI; ruke položene uz tijelo, podlaktice malo izvijene prema van; uz desno uho jedna naušnica, ispod lubanje druga (1.1, 1.2). Ispuna groba sadržavala je, izrazitije nego li kod drugih grobova, veliku količinu razmrvljene opeke, zapečene zemlje i keramike različite kakvoće, između ostalog i imitacije sigilate.

Prilozi:

1. **Par naušnica**, jedna sačuvana dobro (1.1), drugoj nedostaje privjesak (1.2); pozlaćena bronca, staklena pasta; obruč od pozlaćene brončane žice okruglog presjeka, privjesak od žice na kojoj su okomito nanizane tri perle, jedna šestorokutna od zelene staklene paste, te dvije loptaste od prozirnog stakla, prevučenog mutnom, sivo-žutom prevlakom; pr. obruča: 1,9 cm, duž. privjeska: 2,5 cm (T. XX).

Bliska analogija (razlika je u materijalu): Burger 1966., 224, Fig. 117: 284/6. Okvirne analogije (razlika je u kombinaciji nanizanih perli): Burger 1966., 244, Fig. 97: 54/6 i d.; Lányi 1972., 65: 10; Salamon – Barkóczy 1973., 78-9, Taf. 24: 45/14a; Vágó – Bóna 1976., 223, Taf. 13: 1001/1, 2 i d.; Jovanović 1978., 39, sl. 65; Mócsy 1981., 204, Abb. 13: 96; Ságy 1981., 40-1, Abb. 24: 73: 2 i d.; Marijanski-Manojlović 1987., 112, T. 16: 16/2 i d. Analogije za perle: vidi G 39: 1.3 i G 42: 2.2..

Datacija: 4. st.

G 52 – B XI (T. XXI)

Ž 25-30 god.; dub. 1,40 m; kostur prilično dobro sačuvan, nedostaje dio rebara i kostiju ruku, duž. 1,60 m; or. Z-I; lijeva ruka na zdjelici, desna ispružena niz tijelo i malo ukošena prema zdjelici; s desne strane glave brončana kopča (1), u predjelu vrata staklene perle (2), na lijevoj ruci ulomak koštane narukvice (3), uz desno stopalo stakleni vrč (4).

Prilozi:

1. **Kopča ogrlice**, razmjerno dobro sačuvana, bronca; dvodijelna, od deblje trakaste žice, s alkama i kukom; ostatci tkanine na oba članka; duž. pojedinog članka: 2,3 cm (T. XXI). Analogije i datacija: kao G 42: 1.
2. **Perle**, razmjerno dobro sačuvane, staklena pasta; ukupno 70 komada dvojakog oblika i boje (T. XXI).
- 2.1. Lećaste, svjetlozelene; pr. 0,2-0,5 cm; 40 kom. Analogije i datacija: kao G 39: 1.1.
- 2.2. Kockaste, tamnoplave; vel. (s neznatnim razlikama) 0,2 x 0,2 cm; 30 kom. Analogije i datacija: kao G 45: 14.7 (razlika je samo u veličini).
3. **Narukvica**, slabo sačuvana, kost, bronca; ulomak uglačane trakaste narukvice sastavljen od dvaju preklapljenih završetaka međusobno spojenih dvjema brončanim zakovicama; vel. 4,3 x 0,7 cm (T. XXI). Analogije i datacija: kao G 45: 4.
4. **Vrč**, veoma polomljen, djelomice restauriran i rekonstruiran (nepoznat je oblik otvora i spoj ručke s tijelom vrča); svjetlozeleno mutno staklo s mjehurićima zraka; deb. stijenki 0,5-1 mm; šestorostrano prizmatično tijelo ukrašeno usporednim kosim žljebovima, dno malo udubljeno, vrat valjkast, drška trakasta, izlijebljena; pr. otvora 7 cm; vel. dna 9,5 x 8,5 cm, vis. 20,5 cm (T. XXI, T. XXVII). Analogije: Šaranović-Svetek 1986., 20, T. VII: 3, VIII: 3. Okvirna analogija: Barkóczi 1988., 181, Taf. XLI: 436. Datacija: 4. st.

III. NALAZI IZVAN GROBOVA (IG)**B VIII**

1. **Kuka**, željezo; lučno zakrivljena, presjek četvorokutan, donji dio trokutasto zašiljen i stanjen, gornji odlomljen, vis. 5,5 cm (T. XXII.1).

B XII

1. **Novac**, razmjerno dobro sačuvan, bronca. Posthumni antoninijan Klaudija Gotika, 268.-270.; av. *DIVO CLAUDIO*, poprsje cara sa zrakastom krunom, desni profil; rv. *CONSECRATIO*, zapaljeni žrtvenik; kovnica Mediolanum 270.
RIC 257, 261

B XIII

- 1.1.-9. Izabrani karakteristični ulomci keramike nađeni uokolo G 43 (T. XXII).
- 3.1. Dva ulomka donjeg dijela posude; gruba struktura s različitim česticama, debele, hrapave stijenke s puno svjetlucavog liskuna, prijelom siv i crn, izvana crno-siva, mrljasta, iznutra tamno-okker; ravno dno, konične stijenke pri dnu ukrašene koncentričnim urezanim crtama; pr. dna 11,8 cm, sačuvana vis. 6 cm.
- 3.2. Dva ulomka gornjeg dijela posude; izrazito gruba struktura s različitim česticama, debele, hrapave stijenke s malo svjetlucavog liskuna, prijelom tamno-siv, izvana smeđe-crna, mrljasta, iznutra jednolična tamno-okker; ljevkast vrat sa stanjenim obodom prelazi u trbuh pod gotvo pravim kutom; sačuvana vis. 7,5 cm.
- 3.3. Ulomak gornjeg dijela posude; struktura i oblik slični prethodnom ulomku; boja izvana i iznutra jednolično sivo-crna; sačuvana vis. 6,4 cm.
- 3.4. Ulomak gornjeg dijela posude; gruba struktura s različitim česticama, razmjerno tanke, hrapave stijenke s malo svjetlucavog liskuna; prijelom, te unutrašnje i vanjske stijenke crvenkasto-sive, s crnim mrljama gorenja izvana; ljevkast vrat sa žlijebom oko oboda, blago zaobljen trbuh; pr. otvora 13,5 cm, sačuvana vis. 7,8 cm.
- 3.5. Ulomak noge i dna posude; srednje gruba struktura s puno svjetlucavog liskuna, boja izvana i iznutra mrljasta, oker-siva i crna; ravno dno i niska konična noga koja pod tupim kutom prelazi u konično tijelo; pr. dna 4,8 cm, sačuvana vis. 2,9 cm.
- 3.6. Ulomak oboda i vrata posude; gruba struktura s puno bijelih čestica i malo svjetlucavog liskuna; prijelom, te vanjske i unutrašnje stijenke mrljaste, oker i sivo-crne; neznatno izvijeni obod ukrašen uzduž vanjske strane plastičnom trakom s usporednim kosim urezima; vel. 3 x 3,1 cm.
- 3.7. Ulomak stijenke posude; prilično gruba struktura i hrapave stijenke s malo svjetlucavog liskuna; prijelom oker i crn, stijenke s obje strane crvenkasto-okker, izvana ukrašene trakom dvostrukih polukružnih uboda; vel. 2,6 x 3,4 cm.
- 3.8. Ulomak dna posude; gruba struktura i hrapave stijenke s malo svjetlucavog liskuna; prijelom i unutrašnje stijenke smeđe-tamnosiive, a vanjske sivo-crne, ukrašene plitko-reljefnim mrežastim motivom; vel. 4 x 6,4 cm.

- 3.9. Ulomak dna iste (?) posude (3.8); struktura i boja kao kod prethodnog ulomka; unutrašnja stijenka ukrašena najvjerojatnije motivom kukastog križa; vel. 3,9 x 5,4 cm.
4. **Brus**, tvrdi, sivi tinjčasti pješčenjak; sačuvan veći ulomak nepravilnog pravokutnog oblika, odozdo ravan, odozgo na jednom kraju zadebljao; vel. 4,7-7,2 cm, deb. 1,9 cm (T. XXIII).
- 5.1-3. Predmeti nepoznate namjene; meki, sivi tinjčasti pješčenjak koji se na dodir osipava; tri ovalno-jezičasta predmeta ravne donje površine, od kojih se dva (5.2 i 5.3) spajaju u cjelinu valjkastog oblika i okruglog presjeka, a četvrti se raspao prije no što je bio dokumentiran; čini se da su svi odlomljeni na užem donjem dijelu; duž.: 5.1 – 4,7 cm, 5.2 i 5.3 – 4,9 cm (T. XXIII).
6. **Ključ**, gornji dio odlomljen; željezo, bakar. Izdužena pravokutna pločica s izvijenom kukom na donjem kraju (iskrivljenom i priljubljenom uz stražnju površinu) i oštećenim gornjim dijelom koji je bio blago proširen i zaobljen oko okruglog otvora. Na čitavoj površini stražnje strane vidljivi su ostatci bakrene prevlake, a na prednjoj se razabire ukras četvorokutnih polja ispunjenih motivom tzv. Andrijinog križa, izveden bakrenim tauširanjem; vel. 8,9 x 1,5 cm (T. XXIII).
Analogije za oblik: Gáspár 1986., T. CCXLII-CCXLIII (tip IV.a.10). Analogija za ukras, ali samo urezan: Gáspár 1986., T. CCXLVII: 1225.
Datacija: 2. polovica 2. st. – 1. polovica 3. st. Ključ tipa IV traje kroz cijelu antiku. Međutim, prema usmenom podatku D. Gáspár, tauširani ukras datira ovaj primjerak u naznačeno razdoblje.

B XIV

7. **Čavao**, željezo, vršak odlomljen, duž. 5,6 cm (T. XXIII).
8. **Pločica** – ulomak predmeta nesigurne namjene ili sirovina; sedef; vel. 1,3 x 1 cm, najveća deb. 0,1 cm; na jednom od dva uzdužna ruba potpuno stanjena.

B XV

9. **Čavao**, željezo, vršak odlomljen, duž. 6,3 cm (T. XXIII).
10. Novac, loše sačuvan, bronca; antoninijan Galijena (253.-268.); av. *GALLIENVS AVG* – desni profil cara sa zrakastom krunom; rv. *SECVRIT AVG* – Sekuritas stoji nalijevo prekrivenih nogu, oslonjena na stup, u ruci žezlo; vjerojatno kovnica Mediolanum, nakon 259.
RIC 514

B XVI

11. Narukvica, ulomak glatke narukvice od crne staklene paste, D-presjeka; vel. 4,3 x 0,7 cm; pr. oko 6,5-7 cm (T. XXIV).

Analogije: Salamon – Barkóczy 1973., 83, Taf. 27: 143/6, 7; Vágó – Bóna 1976., 225, Taf. 15: 1050/2 i d.; Jovanović 1978., 32, sl. 56; Certissia, 17, br. 13 (s literaturom).

Datacija: 4.-5. st.

12. **Čavao**, željezo, potpuno sačuvan, duž. 5,6 cm (T. XXIV).
13. **Čavao**, željezo, vršak odlomljen, duž. 4,2 cm (T. XXIV).
14. **Čavao**, željezo, donji dio odlomljen, duž. 2,5 cm (T. XXIV).
15. **Nož**, željezo, odlomljen vršak sječiva i kraj drške, duž. 6,5 cm (T. XXIV).
16. **Tarionik**, ulomak dna i stijenke velike keramičke posude veoma debelih stijenki; pročišćena glina, u presjeku svjetlocrvena i siva. Vanjske su stijenke zaglađene, svjetlocrvene, s primjesama veoma sitnog svjetlucavog liskuna; na dnu su mjestimični ostatci tamnocrvene ocakline, a tijelo posude ukrašeno je obrubom oko dna i kosim crtama u jednakoj tamnocrvenoj boji; unutrašnje stijenke u cijelosti prevučene slojem zelene ocakline koja sadrži veliku količinu nejednoliko rapoređenih zrnaca kvarcita; dno ravno, stijenke konične; pr. dna 17,6 cm, sačuvana vis. 6 cm (T. XXIV).
Analogije: Nikolić-Đorđević 2000., 16-17, Tip I/1.
Datacija: 3.-4. st.

Nepoznato mjesto nalaza¹¹

17. **Novac**, dobro sačuvan, bronca. Konstantin I. (306./7.-337.); av. *CONSTANTI-NVS PFAVG* – desno poprsje cara s dijamantom ukrašenom rozetama, u plaštu i oklopu; rv. *GLORIA – EXER-CITVS*, u egzergu *SMTSA* – dva vojnika sprijeda, licem okrenuti jedan prema drugome, svaki drži koplje okomito i naslanja se na štit na tlu, između njih zastava; kovnica Tesalonika, 337.-340.
RIC 55
18. **Prsten**, prilično dobro sačuvan, bronca; obruč D-presjeka, kruna okomito uzdignuta u obliku prošupljenog križa s kraćim bočnim kracima i dužim gornjim; donji krak spojen s obručem, puno lijevan; pr. obruča 2,5 cm, vis. krune 1,9 cm (T. XXIV).
Potpune analogije: Petru 1972., 133, T. XCV: 5; Gáspár 1986., T. CCLXXXIII: 1001; Rano kršćanstvo, 89, br. 65a. Okvirne analogije: Mihovilić 1978., 228, T. 2: 20-22; Košćević 1991., 124, T. XI: 144-160.
Datacija: 2. polovica 3. st. – 4. st.

¹¹ Predmete pod br. 6 i 7 naknadnim je pregledavanjem nasipa našao gospodin Ivan Bračevac. Premda mu dugujemo zahvalnost za podatak i za ustupljene nalaze, želim napomenuti da navedeni podatak uzimam sa zadržkom.

IV. RAZMATRANJA

IV. 1. Općeniti podatci o grobovima i nalazima

Ukupno su istražena 22 groba, u kojima su zatečeni ostatci 23 pokojnika (grob 36 sadržavao je dvojni ukop): osam muškaraca u dobi od 20 do 55 godina (grobovi 32, 36, 37, 40, 43, 44, 47, 48), osam žena u dobi od 25 do 45 godina (grobovi 35, 38, 39, 42, 46, 49, 50, 52), šestoro djece u dobi od 6 do 12 godina (grobovi 26, 33, 34, 36, 41, 45) te jedno dojenče (G 31). Prema tome, sva su tri roda podjednako zastupljena, što otprilike odgovara panonskom prosjeku zabilježenom prije tridesetak godina.¹² Svi su kosturi skeletni, a stanje njihove usčuvanosti različito je. U dobrom ili razmjerno dobrom stanju zatečeno je sedam kostura (grobovi 32, 36, 37, 42, 44, 46 i 49), dok su oni u preostalim grobovima bili manje ili više uništeni. Pretežna orijentacija bila je JZ-SI (glava na zapadnoj strani). Iznimke su grobovi položeni u smjeru SZ-JI s malim otklonom od pravca Z-I (G 35, G 38, G 45), G 52 položen u smjeru Z-I bez otklona, te G 31 kod kojeg se može pretpostaviti položaj SZ-JI sa znatnim približavanjem pravcu S-J. Noge su uvijek bile ispružene, s različitim stupnjem razmaknutosti, osim u G 34 gdje su one lagano savijene u koljenima, te u G 36 gdje su u oba pokojnika one bile ispružene, ali malo podignute. Ruke, često razmjerno slabo sačuvane, položene su različito: prekrížene na zdjelici (G 32); (vjerojatno) prekrížene na prsima (G 35); ispružene uz tijelo (G 36b, G 45, G 50); jedna na zdjelici, druga na truhu (G 36a, G 49); jedna ispružena uz tijelo, druga na zdjelici (G 37, G 42, G 46); jedna uz tijelo, druga preko truha (G 39); jedna na prsima, druga na truhu (G 40); jedna na

¹² Lányi 1972., 133. Autorica nažalost ne spominje omjer djece, nego samo žena i muškaraca. S druge strane, na mnogim kasnoantičkim nekropolama u Britaniji zamjetljiva je prednost muškaraca u odnosu na žene, a da razlozi tog pojavi nisu jednoznačno protumačeni (Davison 2000). Broj djece pritom varira, ali je, usprkos iznimkama, u pravilu i pojedinačno i prosječno manji u odnosu na odrasle. Taj se podatak nastoji protumačiti lakšim uništavanjem dječjih grobova, te ukopavanjem djece na posebnim zajedničkim (neustanovljenim) mjestima na groblju (Davison 2000., 233; Quensel-von-Kalben 2000., 218-220). Drugospomenuti autor na istome je mjestu (str. 219) ustvrdio da su rijetka kasnoantička groblja u Britaniji koja u pogledu demografskog omjera odgovaraju uobičajenom obrascu predindustrijskih društava. Premda autor svoju tvrdnju navodi kao općepoznatu činjenicu pa ju ne obrazlaže posebno, iz cjeline razlaganja proizlazi da bi očekivani odnos ukopanih žena i muškaraca bio podjednak broj jednih i drugih, kao i to da se slabija zastupljenost djece može smatrati demografskom anomalijom. Prema tome, "prirodan" odnos rodova i spolova kasnoantičkih ljudi u smrti bio bi otprilike 1:1:1. Takav omjer navodi i Keegan (2002., 46). Zanimljivo je da se demografska slika dijela štrbinačkoga groblja istraženog u 2001. podudara s "normalnim" stanjem, inače rjeđe zastupljenim na kasnoantičkim grobljima, pogotovo uzmemo li u obzir da se u takvu sliku uklapa i svih dosad istraženih 50 grobova. Treba napomenuti da podjednak broj žena i djece na mađarskom groblju Tokod, uz neznatno veći postotak muškaraca, autor isto tako smatra *prirodnim* (Mócsy 1981., 182). S druge strane, znatno manji broj žena i djece na groblju Keszthely-Dobogó istraživač je protumačio odrazom stvarnih demografskih prilika u cjelokupnome Carstvu, barem što se žena tiče (Sági 1981., 117). Manji pak broj djece u odnosu na odrasle (pri čemu je međusobni omjer muškaraca i žena različit) na grobljima Csákvár, Intercisa i Somogyzil u Mađarskoj, te Espelmayrfeld u Austriji, autori nisu prokomentirali (Salamon – Barkóczy 1971., 71; Vagó – Bóna 1976., 306; Burger 1979., 16; Kloiber 1962., 88-89).

prsimu, druga na ramenu (G 44). Raka se, i to uglavnom nejasno i/ili djelomično, ocrtavala kod G 31, 33, 34, 38, 39 i 40. Grobne jame bile su zatrpane zemljom s više ili manje sitnih (rjeđe i većih) ulomaka opeke i keramike, ponegdje s crnim tragovima gara ili pak istrulih biljaka. Nema traga grobnim konstrukcijama, osim možda u G 48, gdje se prisustvo olovnih šipki uzduž desne strane skeleta ne može sigurno protumačiti. Grobovi su (s iznimkom G 31) raspoređeni u nepravilnim rahlim redovima, međusobno razmaknutima od 1 do 2 m, dok udaljenost pojedinih grobova u okviru jednog reda iznosi od 1,5 do 5 m. Kosturi su ležali u inače kulturno sterilnom sloju, na razičitim dubinama, i to u apsolutnim vrijednostima, uključujući pad zemljišta. Usporedba predmeta iz grobova nađenih na različitim dubinama, kao što se vidi iz kataloškog pregleda, ne daje nikakvih osnova za pretpostavku o kronološki uvjetovanim dubinama ukopa. S obzirom na priličnu udaljenost među grobovima, razlike u dubini ukapanja očito nisu bile uvjetovane ni potrebom za štednjom prostora.¹³ Ovo pitanje zasad ostaje nerazjašnjeno.

Od 22 groba u njih 15 (26, 31, 34, 35, 37-42, 45, 48-50, 52) zatečeni su nalazi koji su sačuvani potpuno, djelomično, ili su pak uništeni. Broj priloga kreće se u rasponu od jednog predmeta (G 37) do njih dvadesetak (G 45). Najčešće su ipak priložena dva do tri predmeta, uzevši u obzir i priloge u užem smislu i nošene predmete.¹⁴ Staklene posude prilagale su se podjednako djeci, ženama i muškarcima; nakit je svojstven ženama i djeci, premda ne beziznimno (vidi G 48), a pojasna oprema muškarcima. Ukupno je nađeno 19 staklenih čaša, vrčeva, boca, zdjelica i nerazpoznatljivih oblika (grobni 26, 33.2, 34.1.2, 35.3, 37.1.2, 38.1, 41.1, 45.18-20, 48.2-4, 49.1.2, 52.4), četiri brončane narukvice (G 42.3, G 45.1-3), vjerojatno četiri koštane (G 45.4, G 52.3), te moguće dvije željezne (G 35.2, G 45.5), šest brončanih prstena (G 33.1, G 35.1, G 39.3/1.2, 45.7.8) i četiri željezna (G 42.4, G 45.9.10/1.2), četiri ogrlice od staklenih perli s brončanom kopčom (G 42.1.2, G 45.11.12.14/1.-20, G 52.1.2) i dvije skupine perli bez kopče (G 39.1, G 48.1) – ukupno 162 perle, dvije ili tri naušnice (G 39.2, G 50.1), jedna brončana pojasna oprema (kopča, okov kopče i jezičac u G 40.1-3), te tri amorfnu, odnosno nerazpoznatljiva olovna predmeta (G 40.4, G 42.6). Postotak grobova s priložima, vrsta priloženih predmeta te njihova količina i raspodjela uobičajeni su za panonske kasnoantičke nekropole, uključujući i prethodno istraženi dio groblja na Štrbincima. Donekle neuobičajenim nalazom izdvaja se G 31, dok se G 45 ističe i količinom i naravi priloga. Pozornost privlači i G 48, u kojemu je sahranjen muškarac s ogrlicom od perli oko vrata. Taj primjer, zasad jedini na Štrbincima, upozorava na nepouzdanost konvencionalnog povezivanja pojedinih priloga s “odgovarajućim” spolom.¹⁵

¹³ Na takav je način objašnjena višeslojnost kasnoantičkog groblja u Espelmayrfeldu (*Lauriacum*). Usp. Kloiber 1962., 22-26.

¹⁴ O naravi priloga u grobovima usp. Migotti – Perinić 2001., 123-124.

¹⁵ Usp. primjerice dvojbu autora koji se u procjeni spola pokojnika radije priklanja određenju prema nakitu (ogrlici), nego li prema antropološkoj analizi, koja upućuje na muškarca (Farka 1976., 45-46, 50,

IV. 2. Prilozi

U ovome se podnaslovu razmatraju tipološki, te ritualno-religijski i imovinsko-statusni elementi povezani s pojedinim vrstama priloga. S obzirom na to da je kasnoantička grobna građa u Panoniji poprilično ujednačena, težište razmatranja je na dvama drugospomenutim sadržajima. Pitanjima tipologije dana je važnost uglavnom ondje gdje je ona dvojbena, odnosno u primjerima gdje nisu ustanovljene zadovoljavajuće analogije. Zajednički komentar na datacije navedene u katalogu dān je u posebnom podnaslovu.

IV. 2.1. Pojasna garnitura – G 40

O statusnoj obilježenosti vlasnika pojasa s metalnim dijelovima napisane su mnogobrojne rasprave, ali bez konačnog zaključka. Nekadašnja pretpostavka o vojničkoj privilegiji nošenja takvog pojasa danas je uglavnom napuštena, a većina autora smatra da su ga u kasnoantičkome razdoblju nosili i civilni dužnosnici. Pritom, međutim, nerazjašnjenima ostaju mogućnosti povezivanja različitih oblika pojasne opreme sa stupnjevanjem vojničkih činova, a pogotovo su nejasne eventualne mogućnosti razdvajanja vojničkih od civilnih pojaseva.¹⁶ Najdalje u odgovoru na ta pitanja otišao je Markus Sommer u svojoj prerađenoj disertaciji, ali se stječe dojam da njegova saznanja u novijoj literaturi nisu dovoljno iskorištena, ili pak nisu prihvaćena. Čini mi se, međutim, da je uz pomoć pisanih izvora i arheološke građe taj autor došao do nekolicine uvjerljivih zaključaka koji uglavnom odgovaraju na gore postavljena pitanja. Prije svega, on dijeli opće mišljenje o tome da se službena uporaba pojasa u kasnoj antici iz vojničkih krugova proširila i na civilne dužnosnike.¹⁷ Pritom se, po svemu sudeći, vojnički pojas od bilo kojeg drugog razlikovao time što je osim kopče i jezičca sadržavao i različite druge metalne dodatke, odnosno okove. Običaj nošenja pojasa, proširio se, međutim, i među privatnim osobama, koje su takvim postupkom kršile zakon. Naposljetku, u ovom kontekstu najzanimljiviji oblik pojasa – onaj koji se sastoji samo od kopče s okovom i jezičca – upotrebljavali su jednako državni dužnosnici i, protuzakonito, privatne osobe.¹⁸ Iznesenim je zaključcima Sommer odgovorio i na pitanje koje se nameće kao ključno za razumijevanje statusne uloge pojasa, a koje drugi autori rijetko postavljaju u jasnom i nedvosmislenom obliku: jesu li, naime, i civili izvan državnih službi smjeli, shodno željama i mogućnostima, nositi pojas koji statusno pripada državnim dužnosnicima?

---

grob 16). Zanimljivo je pritom da sv. Jeronim s prezirom spominje muškarce koji njeguju dugu kosu i kite se ogrlicama i narukvicama (Cameron 1993., 131). Premda se i u suvremenoj literaturi govori o "muškim" i "ženskim" prilizima (npr. Philpott 1991., 232-233; Quensel-von-Kalben 2000., 223), u novije vrijeme mnogi autori upozoravaju na nepouzdanost određivanja spola prema vrsti priloga, npr. Hills 1988., 352-353; Stoodley 1999., 142; Davison 2000., 234; Keegan 2002., 39-40.

¹⁶ Keller 1971., 77, 171; Swift 2000., 1-2, 201-204; Migotti – Perinić 2001., 120-131, i ondje navedena literatura.

¹⁷ Sommer 1984., 83; Böhme 1986.; Swift 2000., 201; Migotti – Perinić 2001., 129-130, i ondje navedena literatura.

¹⁸ Sommer 1984., 83-88.

Drugim riječima, je li pojas s metalnom kopčom i jezičkom bio i roba u slobodnoj trgovini? Toga se pitanja dotakla E. Swift u obuhvatnoj monografiji o tipologiji, proizvodnji i opskrbi, te statusnoj ulozi metalnih dijelova odjeće u zapadnim provincijama. Čini se da ona uistinu ostavlja otvorenom mogućnost da je metalna pojasna oprema bila i predmetom trgovine, ali ne razrađuje podrobnije statusne posljedice te pretpostavke.¹⁹ S obzirom na to da su izvori (zakonska protivljenja civilnoj "zlouporabi" nošenja pojasa) jasni, ali da je neizvjesna njihova primjena u praksi, odnosno prepoznavanje na arheološkoj građi, većina je autora zauzela pomalo neodređeno stajalište. Oni se, naime, češće između redaka negoli izravno, izjavljavaju u prilog pretpostavci da je pojas s metalnim dijelovima uistinu bio privilegijom dužnosnika.²⁰ Sommerovo stajalište čini mi se, međutim, prihvatljivije.

Prema tome, običaj onih autora koji s namjerom, a još češće spontano, svaki pojas s metalnim dijelovima nazivaju vojničkom opremom, nije potvrđen ni izvorima ni arheološkim kontekstom. Osim toga, kasnoantička militarizacija cjelokupnog prostora Carstva, i političkog i fizičkog, uvelike relativizira povezivanje vojske s određenim crtama obrane, u smislu u kojem je to u ranijim razdobljima bio limes, barem kad je riječ o 4. st.²¹ U ovome trenutku ne možemo biti sigurni je li na Štrbincima bila rimska *Certissia*. Ipak, nema dvojbe da tamošnje naselje, usprkos smještaju u širem zaleđu limesa, nije bilo izrazito vojničko, već radije građansko, moguće i sa slabije izraženom vojničkom sastavnicom. Prema tome, iz gornjeg razmatranja proizlazi da na pitanje statusnog značenja (civilni dužnosnik ili privatna osoba?) pojasne opreme iz G 40 nije moguće sigurno odgovoriti.

Oblik pojasne kopče s ovalnom, sedlastom ili četvorokutnom pređicom i četvorokutnim okovom apsolutno prevladava u panonskoj građi 4. st., s time da nije zamijećena nikakva razlika u rasprostranjenosti takve kopče između limesa i unutrašnjosti provincije.²² Premda je inačica kopče sa sedlastom pređicom i pravokutnim okovom najučestalija, taj oblik nije posve jednoličan. Poznato je niz varijanti proizašlih iz neujednačenog združivanja pojedinačnih elemenata, prije svega oblika okova (kvadrat ili pravokutnik) i izvedbe njegovih rubova (svi ili pojedini od njih ravni, gornji i donji nazupčan, desni vitičast). Budući da mi nije pošlo za rukom naći ni jedan primjerak kopče potpuno jednake (uključujući i ukras) onoj iz G 40, kao analogije u obzir sam uzela primjerke sa sedlastom pređicom i okovom koji sadrži kombinaciju barem dvaju prije spomenutih oblikovnih detalja, te urezani zrakasti ukras i koncentrične krugove.²³ U G 40 nađena su dva jednaka okova, od kojih jedan bez

¹⁹ Swift 2000., 1-2.

²⁰ Bullinger 1969., 39-40; Keller 1971., 151. Nedvosmislena je u tom pogledu A. T. Croom (2002., 33) koja izričito navodi da su, za razliku od vojnika i dužnosnika, privatni građani nosili pojas od tkanine.

²¹ Petrović 1995., 238; Brulet 1996.; Swift 2000., 201.

²² Schmidt 2000., 397; Swift 2000., 192, 201; Migotti – Perinić 2001., 130.

²³ Dok se koncentrični krugovi na pojasnoj opremi susreću posvuda, motiv triju zrakasto raspoređenih crta (tzv. pijetlov korak/*Hahmentritt*) svojstven je upravo Panoniji. Usp. Lányi 1972., 160, Abb. 54; Keller 1971., 62.

pripadajuće pređice, o čemu će još biti riječi. Pojasni jezičac iz G 40 predstavlja jednu razmjerno rijetku varijantu inače veoma proširenog amforastog oblika. Rekonstrukcija njegova donjeg završetka nije pouzdana; mogao je biti oblikovan kao srcolika²⁴ ili okrugla²⁵ pločica. S obzirom na malu širinu odlomljenog dijela, druga je varijanta vjerojatnija. U smislu analogije za cjelokupnu garnituru iz G 40 osobito je zanimljiv grob 146 iz Intercise (Dunaújváros), jer su ondje nađeni i pojasni jezičac i kopča izrazito slični onima iz G 40 na Štrbincima.²⁶

Ostaje osvrnuti se na pitanje pojave dviju pojasnih kopči u jednome grobu. Nije vjerojatno da je kopča koja bi pripadala drugome okovu iščezla bez traga, pa čak i da je bila željezna, ali treba napomenuti da se u panonskim grobovima uočavaju najrazličitije kombinacije pojedinih dijelova pojasne garniture, čitavih ili djelomičnih. Nalaze se tako pređice bez okova, ali i obratno, premda znatno rjeđe.²⁷ Dok pređice bez okova nameću pitanje o tome jesu li se tako i nosile,²⁸ nalaze okova bez pređica autori ne komentiraju. Možda je u pitanju svojevrsna *pars pro toto* za čitavu kopču. Dvije pojasne opreme u kasnoantičkim grobovima nisu svakodnevna pojava, ali ni rijetkost. Često se kod takvih nalaza dvije kopče razlikuju i oblikom i veličinom,²⁹ što bi moglo upućivati na dodatni pojas za nošenje mača koji je uobičajeno bio uži od glavnoga opasača.³⁰ No, s obzirom na to da rimski vojnik u pravilu nije odnosio sa sobom u grob oružje, treba potražiti druge mogućnosti rekonstrukcije. Jedan ukop iz mađarskoga groblja Csákvár, s raskošnom pojasnom garniturom i jednom jednostavnom željeznom pređicom, protumačen je tako da se garnitura smatra odloženom preko tijela pokojnika, dok je pojas sa željeznom pređicom pridržavao odjeću.³¹ Nije rijetka ni pojava dviju kopči podjednake veličine u jednome grobu, upravo kao na Štrbincima.³² Ni takvi primjeri nemaju jednoznačnog tumačenja. Pretpostavka o drugome pojasu kao sredstvu za nošenje torbe, noža, kresiva, ili pak različitih privjesaka³³ ne dolazi u obzir za G 40, jer takvi predmeti ondje nisu nađeni. Prema tome, najprihvatljivijim se čini prije spomenuto tumačenje o drugome pojasu kao onome koji pridržava odjeću, i to u smislu kako to razlaže Som-

²⁴ Bullinger 1969., 31, Taf. XIII: 4; Radman-Livaja 2002., 82, T. XXXII: 58.

²⁵ Vágó – Bóna 1976., 219, Taf. 9: 146/3.

²⁶ Vágó – Bóna 1976., 219, Taf. 9: 146/2, 3. Jezičci se razlikuju jedino po tremoliranom ukrasu štrbinackog primjerka, dok je okov kopče iz Intercise nešto širi i kraći od onoga sa Štrbinaca.

²⁷ Nalazi okova bez pređica: Vágó – Bóna 1976., 217, Taf. 7: 104/3-5; Burger 1979., 100, Taf. 16: 81/2.

²⁸ Schmidt 2000., 398.

²⁹ Burger 1966., 216, Fig. 109: 198/1, 6a i d.; Bullinger 1969., 451-452, Abb. 51: 1; Salamon – Barkóczy 1971., 46, Abb. 10: 65; Salamon – Barkóczy 1973., 80, Taf. 25: 72/8, 12 i d.; Farka 1976., 75, Taf. 15/5, 6; Vágó – Bóna 1976., 239, Taf. 29: 1355/3, 4 i d.

³⁰ Usp. Bullinger 1969., 60; Radman-Livaja 2002., 29.

³¹ Salamon – Barkóczy 1971., 66, grob 65.

³² Bullinger 1969., 42, Abb. 53; Vágó – Bóna 1976., 217, Taf. 7: 104/3-5; Burger 1979., 27, grob 29 i d.; Sági 1981., 50, Abb. 33: 84/7, 8.

³³ Salamon – Barkóczy 1971., 66; Sommer 1984., 86.

mer. Drugi je pojas, naime, mogao pridržavati hlače (*braccae*), službeni dio činovničke odjeće u kasnoj antici.³⁴ Prema tome, bez obzira na to jesu li pokojniku u G 40 bila priložena dva pojasa ili samo jedan (a drugi tek simbolično, jednim svojim dijelom), u pitanju je vjerojatno naglašeno statusno iskazivanje položaja državnog činovnika. U prilog takvoj rekonstrukciji govori i podatak da su, sudeći prema rasporedu metalnih dijelova, pojasevi bili odloženi preko pokojnikovih potkoljenica.³⁵ Možda bi se dva olovna predmeta zatečena ispod lijeve potkoljenice pritom smjela tumačiti kao apotropejski dodatak statusnome prilogu.

IV.2.2. Bronačne alke – G 31

Namjena dvaju brončanih kolutova podjednake veličine i oblika, zatečenih kao jedini prilog u grobu dojenčeta, ostala je nerazjašnjena. Nije mi poznat ni jedan primjer u okviru kasnoantičkih nekropola Panonije, a ni susjednih provincija, gdje bi se dvije brončane alke pojavile kao jedini prilog u grobu. Najbliže analogije, premda vremenski udaljene, potječu iz Norika i Galije. U neposrednoj blizini praznoga groba od tegula na sjevernom emonskom groblju nađene su u sloju paljevine dvije brončane alke promjera 2,3 cm i 2,4 cm, i to kao jedini prilozi.³⁶ U jednome pak franačkome grobu nekropole Koblenz-Rübenach u Njemačkoj pokojnici su uz niz nakitnih predmeta, opreme odjeće i posuđa, bile priložene i dvije brončane alke promjera 3,1 cm i 1 cm.³⁷ Opisani primjeri nisu osamljeni: nalazi brončanih i željeznih alki, pojedinačno ili u većem broju, samih ili s drugim predmetima, razmjerno su česti u rimskim paljevinskim i skeletnim grobovima.³⁸ Autori se pri razmatranju građe na te nalaze uglavnom ne osvrću, ponekad ipak napominjući da im njihova namjena nije jasna.³⁹ Kao i uvijek u nedostatku praktičnog rješenja, pojedini od njih pribjegavaju tumačenju koje podrazumijeva apotropejsku magiju. Treba, međutim, istaknuti da se ritualno objašnjenje odnosi prije svega na metalne kolute ukrašene čvorastim zadebljanjima, a tek posredno i rjeđe na one glatke.⁴⁰ Na ritualnu simboliku mogao bi upućivati jedan grob iz Intercise, gdje su dijelovi pojasne opreme zatečeni na mjestu nošenja, dok je šest bronačnih alki različitih veličina bilo odloženo uz potkoljenice.⁴¹ Slično tome, mnogobrojni nalazi takvih predmeta

³⁴ Sommer 1984., 85-86.

³⁵ Nenošeni pojas odlagao se na različitim mjestima: uz glavu, stopala, preko potkoljenica, uzduž noge, i slično. Usp. Burger 1966., 144; Lányi 1972., 98-103; Burger 1979., 27, grob 29 i d.

³⁶ Plesničar-Gec 1972., 107-108, T. CXLV: 633/17, 18.

³⁷ Franken II, 901, Kat. V.4.10e.

³⁸ Riječ je, dakako, o primjercima koji veličinom ne odgovaraju prstenju. Usp. Plesničar-Gec 1972., 167, T. CLXVIII: 12; Vágó – Bóna 1976., 223, Taf. 13: 1012/4-10 i d.; von Schnurbein 1978., 153, Taf. 39: 201/6; Topál 1981., 15-16, Pl. IV: 10/7, 8; Schulze-Dörrlamm 1990., Taf. 44: 7-11; Zotović – Jordović 1990., 59, grob 53, T. VII: 9 i d.; Simić 1997., 36-37; Pop-Lazić 2002., 38, grob 258.

³⁹ Među ove druge spada E. Keller (1971., 143).

⁴⁰ Mackensen 1978., 157-158; Grünwald 1988., 96; Topál 1993., 64, grob 170: 8.

⁴¹ Vágó – Bóna 1976., 54-55, grob 1012.

u galsko-rimskim hramovima tumače se kao zavjetni darovi, moguće čak i kao zamjena za novac.⁴² Prema tome, moguće je da su i prilozi iz G 31 bili magijsko-apatropejski. Ne treba, međutim, isključiti ni neku praktičnu primjenu, primjerice stezanje krajeva tkanine u koju je bio umotan mali pokojnik/pokojnica.

IV. 2.3. Prstenje

Među prstenjem sačuvanim u mjeri koja dopušta pouzdano tipološko određenje⁴³ nalaze se primjerci G 35.1, G 39.3.1 i 3.2, te G 45.7 i 8. Nabrojanih pet komada mogu se svrstati u dvije tipološke skupine u najširem smislu, kojima se preostali primjerci dadu priključiti tek uvjetno: trakasto prstenje (G 45.7 i 8, te moguće G 33.1 kao varijanta s užim trakastim obručem), prstenje s pečatnom krunom (G 35.1, G. 39.3.1 i 3.2, te pojednostavljena varijanta G 42.4, a moguće i G 45.9). Treću skupinu čini željezno prstenje koje je najvjerojatnije imalo oblik jednostavnog žičanog obruča (G 45.10.1 i 2).

Široko trakasto prstenje pojavljuje se u dva oblika: 1) s obručem podjednake širine; 2) s obručem koji se u prednjem dijelu proširuje, a ponekad i dodatno oblikuje.⁴⁴ Druga se skupina, u koju spada i prstenje iz G 45, odlikuje priličnom raznolikošću varijanti zastupljenih na panonskim nalazištima; upravo stoga nedostaju potpune analogije za štrbinačke primjerke. Zanimljivo je, međutim, da dva najsličnija prstena, oni iz Ságvára (Burger 1966., vidi Katalog: G. 45: 7), imaju glavu oblikovanu poput prstena G 45.7, a rubove poput primjerka G 45.8. S druge strane, veoma sličan primjerak iz Siska, kao i činjenica da iz toga grada potječe veći broj trakastih prstena ukrašenih znakom *x* na manje ili više proširenoj glavi⁴⁵ daje naslutiti da se takav nakit izrađivao i u Sisciji.

Panonsko kasnoantičko prstenje s pečatnom krunom, bilo da je negativ urezan u kamenu, staklu ili metalu, tipološki potječe od tzv. sirijskog tipa prstena iz 2. st. koji se, donekle preoblikovan, u 3. i 4. st. proširio u Porajnju i Podunavlju.⁴⁶ Prsten pečatnjak s metalnom kolutastom krunom postao je tijekom 4. st. jedan od najomiljenijih oblika te nakitne vrste u Panoniji, gdje se nalazi češće nego li u susjednim provincijama.⁴⁷ Prizor urezan na kruni nerijetko je nejasan, ali se isto tako na mnogim primjercima razabiru motivi zmije, ptice, ribe ili drugih životinja, što bi moglo upućivati na zoodijačko-apatropejsku narav takvog prstenja.

⁴² Feugere 2002., 16-17.

⁴³ Svrstavanje prstena iz panonskih grobova na općenitom planu otežano je uslijed često nezadovoljavajućih ilustracija, a zbog čega se, prema zapažanju V. Lányi (1972., 86-87), tipološki različiti primjerci ubrajaju u istu skupinu. Takve se poteškoće, prirodno, odražavaju i na traženje analogija.

⁴⁴ Usp. Henkel 1913., 70, Taf. XXVII: 635 i d.; Mihovilić 1979., 225, T. 2: 36; Guiraud 1989., 200, fig. 50; Košćević 1991., 34-37, br. 137-139, 164-165.

⁴⁵ Rano kršćanstvo, 88, br. 62-64.

⁴⁶ Intercisa II, 413; Guiraud 1989., 188-191, Tip 4; Košćević 1991., 40-41, br. 193-197.

⁴⁷ Keller 1971., 109.

Premda zapažanje A. Burger o svojstvenosti tog nakitnog tipa za mađarsku Baranju⁴⁸ opovrgavaju nalazi s izvanbaranjskih mađarskih nekropola (Ságvár, Somogyszil, Dunaújváros itd.), zanimljivo je da sa Štrbinaca, koji su u susjedstvu Baranje, potječe veći broj sličnih primjeraka.⁴⁹ Budući da je prikaz životinjskoga motiva na kruni izrazita osobina panonskog pečatnog prstena 4. st., primjerci G 39.3.1 i 3.2 predstavljaju njegovu posebnu inačicu. Ukras koncentričnih krugova pritom je zanimljiv s obzirom na inače rijetku primjenu tog motiva na prstenju, dok je na predmetima od kosti i metalnim dijelovima pojasne opreme izrazito čest. Tako ukrašen prsten, koji u tipološkom pregledu (bez naznake nalazišta) donosi Lány, ima ramena proširenja u obliku krilaca, što je jedna od inačica sirijskog oblika iz kojeg se razvijaju panonski pečatnjaci sa sličnim ramenim izbočenjima.⁵⁰

Prsteni G 33.1 i G 45.10 vjerojatno spadaju u najjednostavniji tip toga nakita uopće. S obzirom na djelomičnu sačuvanost spojenih komada 10.1 i 10.2, treba napomenuti da tipologija rimskog prstenja poznaje oblik sastavljen od dvaju jednostavnih obruča spojenih na jednome dijelu.⁵¹ Međutim, različita širina i debljina dvaju željeznih kolutova iz G 45 govori o dva zasebna primjerka, naknadno spojena hrđom.

Prstenje u G 33, G 35 i G 42 nađeno je na mjestu nošenja, dok su primjerci iz G 45 bili, zajedno sa staklenim perlama i dvjema kopčama ogrlice, odloženi uz lijevu nogu pokojnice. Prstenje spada među nakit koji se iznimno rijetko odlagao.⁵² S druge strane, zabilježeni su primjeri nošenja prstena na ogrlici;⁵³ upravo je to vjerojatna rekonstrukcija izvornog položaja prstenja iz G 45 (o odlaganju ogrlica vidi u poglavlju IV.2.5).

IV. 2.4. Narukvice

Panonija se u odnosu na ostale zapadne provincije odlikuje izrazito velikim brojem narukvica nađenih u grobovima. Ta se pojava pripisuje grobnome ritualu, pri čemu otvorenim ostaje pitanje odražava li on vjerno i prilike u životu, odnosno jesu li Panonke i u svakodnevi nosile veliki broj narukvica.⁵⁴ S obzirom na to da se arheološka građa pretežito odnosi na radno stanovništvo srednjih i nižih slojeva, a ne na najviši društveni sloj, realno je pret-

⁴⁸ Burger 1966., 146.

⁴⁹ G 35, G 29 – željezo: Migotti – Perinić 2001., 200, T. XXI:3; zlatna legura: Certissia, 52, br. 159.

⁵⁰ Koncentrični ukras na pečatnjaku: Lányi 1972., 168, Abb. 62. Sirijski tip s krilcima: Mihovilić 1979., 229: T2: 47-48, Guiraud 1989., 185, fig. 21 c, d.

⁵¹ Henkel 1913., Taf. IX: 181 i d.

⁵² U jednome sarkofagu na groblju Intercise svi su prilozi, uključujući i prsten, bili zatečeni uz noge. S obzirom na to da su, usprkos pljačkanju sarkofaga, kosti ostale uglavnom u prvobitnom položaju, moguće je da su prilozi uistinu bili odloženi do nogu, te da zatečeni raspored nije posljedica remećenja ukopa. Usp. Vágó – Bóna 1976., 25, grob 48.

⁵³ Burger 1966., 108, grob 93; Farka 1976., 46, grob 17.

⁵⁴ Usp. Biró 1994., 27; Swift 2000., 119.

postaviti da je kod onih prvih običaj kićenja većim brojem narukvica pretežito bio povezan uz različite svečane prigode, a naposljetku i uz ukopni ritual.

Po jedna narukvica nađena je u grobovima 35, 42 i 52, dok preostalih sedam komada potječe iz G 45. Ukupno su (vjerojatno) četiri koštana primjerka i šest metalnih, od čega četiri brončana i dva željezna. Sve su koštane narukvice trakaste, neukrašene, ovalnog ili polukružnog presjeka, krajeva preklapljenih i pričvršćenih mjestimice sačuvanim brončanim zakovicama. S obzirom na omiljenost narukvica u Panoniji općenito, te na podatak da je ta provincija u 4. st. doživjela pravi procvat proizvodnje koštanih predmeta, ne iznenađuje uistinu velik broj koštanih narukvica u grobovima.⁵⁵ Postoji i mišljenje da se moda koštanog nakita, osobito narukvica, na prostore Carstva proširila iz Germanije.⁵⁶ Pritom nisu primijećene razlike između ukrašenih i neukrašenih koštanih narukvica u smislu kronološke ili prostorne rasprostranjenosti.

Kad je u pitanju način nošenja, treba prije svega napomenuti da je malo pravila primjenjivih na čitavu provinciju, bez obzira na to koja je vrsta građe ili postupka u pitanju. Jedna od rijetkih iznimki od toga pravila način je nošenja koštanih narukvica: u svim panonskim grobovima one se gotovo uvijek nalaze na lijevoj ruci. U literaturi se takav postupak nastoji obrazložiti na dva načina. Prvi je praktične naravi i odnosi se na poteškoće s kojima bi se žena desne ruke okićene nizom narukvica susrela pri obavljanju svakodnevnih poslova, kao i na njihovu lomljivost, izraženiju na desnoj, "zaposlenijoj" ruci. Drugo objašnjenje za nizanje koštanih narukvica na lijevoj ruci podrazumijeva magijski ritual povezan sa životvornim i apotropejskim osobinama koje se pridaju kosti, u kombinaciji s lijevom, "slabom i ugroženom" stranom tijela.⁵⁷ Drugo mi se tumačenje čini uvjerljivijim utoliko što je slabost prvoga u činjenici da su kod svakodnevnih poslova obje ruke podjednako zaposlene. S druge strane, podatak da lijeva ruka nosi "težinu" ukrašavanja svim vrstama narukvica dovodi u sumnju zaključak o lijevoj strani kao ritualno-apotropejskoj samo kad je u pitanju kost. No, bez obzira na nedokučivost pravog razloga, nošenje koštanih narukvica na lijevoj ruci pravilo je koje se pouzdano, s rjeđim iznimkama, primjenjuje na svim panonskim nekropolama. S druge strane, pogrešna je tvrdnja da se koštane narukvice nikad ne miješaju s onima od metala.⁵⁸ Istina je, naprotiv, da se na lijevoj ruci razmjerno često s koštanim narukvicama nose i one brončane, pa i željezne.⁵⁹ Takav postupak zabilježen je i u G 45, gdje su na lijevoj ruci koštane narukvice bile nanizane zajedno s jednom brončanom i jednom željeznom.

⁵⁵ O cvatu koštane industrije usp. Migotti – Perinić, 158-159. Inače, u grobovima se u pravilu nalaze koštane narukvice i češljevi, a u naseljima preostale vrste ukrasnih i upotrebnih predmeta od kosti. Biró 1987., 25.

⁵⁶ Schmidt 2000., 390.

⁵⁷ Biró 1994., 13, 27. Usporedi i primjedbe o amuletnoj ulozi životinjskih zuba u poglavlju IV.2.5.

⁵⁸ Biró 1994., 13.

⁵⁹ Lányi 1972., 107, Abb. 22; Burger 1979., 37, 39, grobovi 43, 46; Migotti – Perinić 2001., 110, G 15.

Pažljivo promatranje položaja narukvica u panonskim grobovima pokazalo je da se veći broj koštanih primjeraka, i po desetak njih, nosio ne samo na zapešću nego nanizan uzduž podlaktice i nadlaktice.⁶⁰ To ujedno objašnjava različite promjere narukvica nađenih na jednoj te istoj ruci; dva štrbinačka groba, G 15 i G 45, potvrđuju takav način nošenja.⁶¹

Od četiri brončane narukvice njih tri (G 42.3, G 45.1 i 45. 2) tipološki pripadaju velikoj i raznovrsnoj skupini tzv. zmijskih narukvica kojima su krajevi oblikovani poput zmijskih glava. Taj oblik može biti prikazan vjerno ili pak stiliziran u rasponu od neznatnog preoblikovanja do neprepoznatljivosti izvornog oblika.⁶² Autor sustavne revizije i tipološke klasifikacije građe s mađarskoga groblja Ságvár oba ta tipa narukvica svrstava u istu skupinu.⁶³ S druge strane, E. Swift razlikuje zmijske narukvice od onih sa zašiljenim krajevima (*pennanular with tapered ends*), kakav je primjerak G 45.2.⁶⁴ Autorica, međutim, naglašava problem tipološke kategorizacije narukvica, osobito zmijskih, koji ne proizlazi samo iz nedostatne dokumentacije nego i iz objektivnog preklapanja, odnosno različite percepcije oblika.⁶⁵ To je zapažanje osobito primjenjivo na narukvice sa zašiljenim krajevima, koji uistinu djeluju kao krajnja stilizacija zmijskih glava, premda njihov ikonografski predložak ostaje upitan. Prema tome, zmijskim narukvicama, i to veoma stiliziranim, mogu se smatrati G 42.3 i G 45.1, dok je svrstavanje G 45.2 u tu skupinu nesigurno. Inače, već više puta spomenuta nedostatna slikovna dokumentacija kao zapreka klasificiranju objavljenih predmeta kod narukvica se odražava osobito na primjerke sa stanjenim i proširenim krajevima (G 42.3 i G 45.1), te na one sa zašiljenim završecima (G 45.2) Gledane sprijeđa obje varijante izgledaju kao tip sa suženim krajevima, a samo pogled odozgo otkriva jesu li u pitanju stanjeni i lopatasto prošireni krajevi, ili pak oni suženi i zašiljeni.

Narukvice sa zašiljenim krajevima rasprostranjene su osobito u Porajnju i Podunavlju, uključujući i Panoniju.⁶⁶ Podjednaku proširenost pokazuju i zmijske narukvice, s time da su one u cjelini, a osobito pojedine njihove inačice, u Panoniji uistinu mnogobrojne.⁶⁷ Među omiljenje panonske oblike spadaju i G 45.1 te G 42.3, s napomenom da je drugospomenuti primjerak pojednostavljena varijanta oblika na kojemu se inače razabiru elementi zmijske fizionomije.⁶⁸

⁶⁰ Biró 1994., 27.

⁶¹ Za G 15 usp. Migotti – Perinić 2001., 110.

⁶² O razlici između termina *zmijski* i *životinjski* usp. Migotti – Perinić 2001., 157-158.

⁶³ Schmidt 2000., 386.

⁶⁴ Swift 2000., 130, 165-168, figs. 153, 211-214.

⁶⁵ Swift 2000., 117.

⁶⁶ Swift 2000., 131, fig. 155.

⁶⁷ Swift 2000., 225.

⁶⁸ O obliku poput G 45.1 usp. Swift 2000., 153, 166, fig. 212, Type 23 terminals, a o G 42.3 usp. Swift 2000., 153, 173, fig. 223, Type 36.

Jednim su primjerkom zastupljene i narukvice od četverostruke uvijene žice, krajeva oblikovanih poput orukavlja. Žičane su se narukvice izrađivale u nekoliko inačica koje se odnose na broj žica (2, 3 ili 4), te na napravu za zakopčavanje, a pokazuju različitu prostornu i vremensku rasprostranjenost u okviru 4. i 1. polovice 5. st. U cjelini, uvažavajući sve inačice, žičane narukvice podjednako su proširene u svim podunavskim provincijama. Međutim, s obzirom na gustoću četvorožičanih primjeraka u Reciji, čini se da je ta provincija ishodišno područje i središte proizvodnje varijante zastupljene u G 45.⁶⁹

Zajedničko panonsko pravilo o nošenju metalnih narukvica nije tako razvidno kao kod koštanih primjeraka. Metalne su se narukvice prosječno nosile podjednako na obje ruke, s time da se taj postupak razlikuje od groblja do groblja. Velik broj metalnih narukvica, osobito zmijskih, zna se zateći i na lijevoj i na desnoj ruci, ali češće na lijevoj, ponekad zajedno s koštanim primjercima. Nema, dakle, općenitog običaja osim onog da se, usprkos pravilu o lijevoj ruci kao onoj pretežito predodređenoj za ukrašavanje, metalnim narukvicama ipak kite obje ruke. Premda narukvice inače spadaju među nakit koji se odlaže radije negoli drugi predmeti,⁷⁰ svi primjerci iz G 42 i G 45 zatečeni su na rukama, dakle kao nošeni predmeti.

IV. 2.5. Perle, privjesci, naušnice

Uopćena i pojednostavljena slika rasprostranjenosti perli u kasnoantičkom razdoblju izgleda ovako: nekoliko osnovnih oblika i njihovih inačica susreću se posvuda i u velikim količinama, dok su preostale vrste isto tako široko rasprostranjene, ali u manjem broju. Najpopularniji su oblici posvuda, uključujući i Panoniju, spljošteno-bikonične (lečaste) perle, potom pravokutne ili kockaste poliedarske, nadalje prizmatične, cjevaste, te kuglaste (različitih veličina, stupnja pravilnosti oblika i načina ukrašavanja). Preostali oblici jagoda (kuglasto-bačvaste, srollike, kapljaste, kolutaste, kockaste, višestruke jagodičaste, spiralno narebrene, itd.) nisu tako česti, dok su pojedine od njih prilično rijetke, primjerice oblici poput G 45.14.2 i 14.20. Perle su pretežito napravljene od stakla, a znatno rjeđe od poludragog kamena, metala, kosti ili vapnenca.⁷¹

Pojedini oblici zatečeni na Štrbincima iz različitih razloga zahtijevaju dodatni komentar, primjerice G 39.1.3 i G 45.14.17. Domet njihove rasprostranjenosti nije posve jasan, prije svega zbog nepreciznih opisa i nedostatne slikovne dokumentacije objavljenih primjeraka. Premda oblikom i strukturom nisu posve podudarne, navedene sam dvije jagode svrstala u istu širu skupinu malih bijelih perli okruglastog oblika, prevučenih mutnom ili svjetlucavom glazurom. Takve se perle pojavljuju u dva oblika: 1) okrugle/loptaste; 2) izduženo-zaobljene s izvijenim krajevima, nalik bačvi, odnosno vazi. Zajedničke su im osobine bijela

⁶⁹ Keller 1971., 96-98, Abb. 28: 7; Swift 2000., 122-125, 160, figs. 143, 147; Schmidt 2000., 389.

⁷⁰ Usp. Migotti – Perinić 2001., 138.

⁷¹ Swift 2000., 112, *passim*; Schmidt 2000., 391.

boja, male dimenzije i glazura koja, sudeći prema opisima, može biti različita: prozirna ili neprozirna, bijela, bjelkasta, srebrnkasta ili nalik pozlata, a u literaturi je opisana kao zlatasta folija, bijela pozlata, biserna boja, te sedef. Iz navedenih je izraza razvidno da postoje dvije vrste svjetlucave prevlake, od kojih jedna oponaša zlato, a druga srebro, odnosno sedef. Prepoznavanje te vrste građe i sagledavanje njene rasprostranjenosti otežano je na različite načine. Prvo, u literaturi se male, bijele, okrugle perle često navode a da se ne spominje karakteristična prevlaka, što pubuđuje sumnju u to je li ona uopće postojala, ili se istrošila. Međutim, primjeri gdje se nabrajaju takve perle sa i bez prevlake iz jednog te istog groba, a da se ne spominje eventualna istrošenost koja bi u zajedničkom kontekstu vjerojatno bila prepoznatljiva, govore u prilog postojanja dviju vrsti perli iste boje i oblika: onih s glazurom, i onih bez nje.⁷² Drugi problem u vezi s klasifikacijom opisanih perli u njihovom je obliku. Premda slikovna dokumentacija jasno pokazuje da one mogu biti potpuno okrugle ili malo izdužene, s izvijenim rubovima, ta se razlika ne odražava dosljedno u terminologiji.⁷³ Osim toga, za primjerke s okrhnutim rubovima ne možemo biti sigurni jesu li to pojedinačne jagode, ili pak prelomljeni dijelovi višejagodnih perli poput one G 45.14.16. Kako god bilo, čini se da su male, bijele, okruglaste perle sa svjetlucavom prevlakom ili bez nje u Panoniji češće no što to izgleda na prvi pogled, prije svega zbog njihove neizražajnosti u grafičkoj dokumentaciji, te zbog nepreciznosti opisa i nedosljedne terminologije. Pritom je znakovito da su bijele perle različitih oblika, a ne samo one upravo opisane, u Panoniji brojnije negoli u drugim provincijama.⁷⁴

Terminološko-klasifikacijske nepreciznosti prate i one perle koje oblikom oponašaju stvarne predmete. Takvo je određenje, naime, podložno subjektivnom doživljaju promatrača, osobito kad su u pitanju prijelazni oblici. Na primjer, perle G 45.14.4 i 14.11 u literaturi se opisuju različito. Dok za drugospomenutu nalazim isključivo naziv *kapljasta* (*tropfen*, *teardrop*), za prvu se rabe različiti izrazi, ponekad čak i u istom kontekstu: *kapljasta*, u obliku koštice lubenice (*melonenkern*), te valjkasta (*walze*).⁷⁵ Prema tome, perla G 45.14.4 koja je ovdje opisana kao spljoštena stožasta, uvjetno bi se mogla svrstati među one kapljastog oblika, kao što je G 45.14.11. Spljoštenu stožastu perlu treba, nadalje, razlikovati od srcolike (G 45.14.5), pogotovo stoga što postoji međuoblik (zasad nepoznat na Štrbincima) s rombičnim tlocrtom, ali bez srcoliko zaobljenog donjeg ruba.⁷⁶

⁷² Usp. Burger 1966., 110, grob 20 i d.; Salamon – Barkóczy 1971., 39, grob 2; Keller 1971., 87; Burger 1979., 29, 31, 42, grob 80; Swift 2000., 102.

⁷³ Primjerice, E. Keller (1971., 86-87, Abb. 27: 6) kuglastom perlom naziva onu nacrtanu u obliku bačvaste posude.

⁷⁴ Swift 2000., 90, 112.

⁷⁵ Burger 1966., 116, 125, grobovi 172, 251; Keller 1971., 86, Abb. 27: 12; Salamon – Barkóczy 1971., 40, Abb. 6: 7/23; Farka 1976., 43, Taf. 7: 1e; Salamon – Barkóczy 1973., 78, Taf. 24: 42/7; Burger 1979., 29, 38, Taf. 7: 35/8 i 12: 68/2; Sági 1981., 48-49, Abb. 32: 83/8; Grünwald 1988., 226.

⁷⁶ Usp. Farka 1976., 453, Taf. 7: 1e.

U G 45 zatečeno je još nekoliko perli koje se susreću rjeđe, ili pak posve rijetko. Oveća smeđa kolutasta jagoda (14.14) zanimljiva je utoliko što osim u staklu analogija ima u jantaru i gagatu (vidi *Katalog*: Bertancelj-Kučar, Bolta, Burger, von Schnurbein, Vágó i Bóna), pa se može pretpostaviti da primjerci od staklene paste oponašaju skupocjenije uzore. Na to upućuje i tamnosmeđa ("jantarna"?) boja koja nije česta kod staklenih perli. Primjerak br. 14.15 neobičan je ukoliko ga shvatimo kao tako zamišljeni oblik, a ne neuspjao pokušaj izrade pravilnog valjka. Prva mogućnost je vjerojatnija budući da oba cjelovito sačuvana primjerka (od trećeg je preostao manji ulomak) imaju isti oblik. Te se perle izdvajaju i neobičnom nijansom žuto-zelene boje, moguće kao oponašanje uzora od skupocjenijeg materijala. Na sličan način izdvajaju se i perle br. 14.10a i 14.10b, prvo oblikom (vidi *Katalog*), a potom i neuobičajenim bojama.

Rijetkima se mogu smatrati i perle od vapnenca (br. 14.18 i 14.19) koje strukturom izrazito podsjećaju na one koštane, a u pravilu se prepoznaju po upadljivoj istrošenosti.⁷⁷ Vrijedilo bi istražiti je li neznatan broj vapnenačkih perli na panonskim kasnoantičkim nekropolama posljedica njihove uništenosti, neprepoznavanja ili pak stvarnoga stanja. Naposljetku rijetkim se, s obzirom na oblik i materijal, može smatrati br. 14.20. Zajedno s jagodama i amorfnim komadićima stakla nađen je i jedan tanki sedefni listić (0,7 x 0,5 cm) koji možda pripada polovici spomenute sedefne perle, ali bi mogao biti i ostatak sirovine. Taj nalaz, zajedno sa sedefnom pločicom iz B XIV, daje naslutiti da se sedefni nakit izrađivao na samome mjestu.

S obzirom na to da su različiti oblici perli rasprostranjeni po čitavom Carstvu, pitanje proizvodnih središta ostaje otvoreno.⁷⁸ Na Štrbincima se zasad može pretpostaviti izrada pocakljenog posuđa i staklenog prstenja,⁷⁹ a nalaz iz G 45 daje naslutiti i izradu perli. Ondje je, naime, na istoj hrpi s perlama zatečeno 18 amorfnih komadića stakla plave i zelenkaste boje koji djeluju poput ostataka sirovine preostale od izrade staklenih predmeta. Ostavljajući po strani vjerojatnu magijsku komponentu, spomenuti je nalaz moguće protumačiti na dva načina: kao svojevrсну dječju igračku ili kao surogat radnog alata, odnosno podsjetnik na nečiju (pokojnice ili nekoga iz njene blizine) zaposlenost u proizvodnji staklenih perli, odnosno izradi ogrlica. Sličan nalaz u okviru panonskih groblja nije mi poznat, a najbliža je analogija amorfnim grumen stakla nađen u grobu jedne pokojnice u Intercisi.⁸⁰ Na hrpi zajedno s perlama i staklenim grumenjem nađene su i dvije kopče za ogrlice, koje inače nisu neizostavan element tog nakita (usporedi G 39 i G 48). Treba primijetiti da su kopče od metalne žice različite debljine i četvorokutnog presjeka (G 42.1, G 45.2, G 52.1) u Panoniji znatno učestalije od onih napravljenih od metalnog lima (G 45.1).

⁷⁷ Szekeres 1999., 510.

⁷⁸ Swift 2000., 112. V. Lányi (1972., 96), primjerice, isključuje panonsku izradu univerzalno proširenih oblika.

⁷⁹ Migotti 1998.

⁸⁰ Vágó – Bóna 1976., 222, Taf. 12: 962/1.

O eventualnoj apotropejsko-ritualnoj ulozi perli i privjesaka primjereno je govoriti osobito u slučaju G 45, ne samo zato što je taj nakit ondje bio odložen a ne nošen, nego ponajprije stoga što je spomenuti ukop primjer kulturno-antropološke pojave koja u rimskoj religiji ima osobito značenje, a obilježena je sintagmom *mors immatura*. Naime, prerano umrle osobe podložne su posebnom religijskome ozračju, a slijedom toga i osobitom ukopnome ritualu, što se odnosi na smještaj u okviru groblja, kao i na vrsnoću i količinu priloga.⁸¹ Pokojnica od 8-12 godina nedvojbeno je primjer prerane smrti. S obzirom na to da o posebnom pogrebnom obredu namijenjenom prerano umrlima svjedoče pisani izvori, arheološka građa kao izvor prvoga reda njihova je dragocjena nadopuna. Budući da se nakitu od dragog i poludragog kamenja pripisuje amuletna uloga sama po sebi, prije svega s obzirom na boju,⁸² ne treba sumnjati u to da je takva zamisao obuhvaćala i njegove surrogate od staklene paste različitih boja. Najistaknutije u tome smislu perle su od tamnog, najčešće crnog neprozirnog stakla sa svjetlijim nitima i krugovima. Magijska narav takvih predmeta naglašena je i time što se u grobove (u pravilu mladih žena i djevojčica, odnosno djece) često odlažu pojedinačno i odvojeno od drugog nakita, pa i od ogrlica.⁸³ Odlaganje nakita i opreme odjeće smatra se ritualnim postupkom, premda njegov puni smisao ostaje nerazjašnjen.⁸⁴ Pronicanje u razloge takvog običaja još je teže u primjerima kao što je G 45, gdje je dio nakita nošen a dio odložen. Sličan se postupak sporadično susreće i na drugim panonskim grobljima, a predmeti se najčešće odlažu uz noge.⁸⁵ U takvim okolnostima ne može se pomišljati na odlaganje nakita u vezi s umatanjem pokojnika u mrtvačko ruho. Prema tome, apotropejsko-ritualni razlozi predstavljaju najvjerojatnije tumačenje za djelomično prilaganje nenošenih predmeta. Premda se obje ogrlice iz G 45 mogu smatrati apotropejskim prilozima, takvo se određenje odnosi osobito na jedan privjesak (br. 14.1), a vjerojatno i na još jedan, njemu sličan primjerak (br. 14.2), oba izrađena poput prije spomenutih crno-šarenih perli. Apotropejsku narav prvoga predmeta otkrivaju već i boja, veličina i raskoš, ali prije svega oblik i namjena. On, naime, oponaša izdužene metalne kutijice, prizmatične ili valjkaste, napravljene za pohranu magičnih i gnostičko-religijskih tekstova. Takvi su se amuleti izrađivali od plemenitih metala i bronce, a ishodište im je u punskom, odnosno egipatsko-grčko-rimskom civilizacijskom krugu gdje su poznati kao prikazi na mumijama, u pravilu dječaćkima, ali i kao stvarni nalazi.⁸⁶ Odatle su se proširili po čitavome Carstvu, a čini se osobito u Panoniji.⁸⁷

⁸¹ Martin-Kilcher 2000., 63.

⁸² Nuzzo 2000., 253.

⁸³ Burger 1966., 145; Vágó – Bóna 1976., 191; Schulze 1978., 51-68; Schmidt 2000., 392-393.

⁸⁴ Usp. Migotti – Perinić 2001., 137-140.

⁸⁵ Burger 1966., 145; Migotti – Perinić 2001., 138. U ovome kontekstu osobito je zanimljiv primjer groba 93 u Somogyszilu u Mađarskoj, gdje je jedna ogrlica zatečena oko vrata pokojnice, a druga do njenih nogu. Usp. Burger 1979., 46.

⁸⁶ Heurgon 1958., 57-59; Walker – Bierbrier 1997., 101, 113, 173.

Poznato je da su apotropejske privjeske različitog oblika u pravilu nosili oni kojima je zaštita viših sila bila najpotrebnija: djeca, žene i vojnici. O njihovoj neiskorjenjivosti u kasnoantičkome razdoblju svjedoče carski i crkveni prosvjedi.⁸⁸ Takvi se predmeti u Panoniji zatječu prije svega u grobovima djece, ali sporadično i muškaraca.⁸⁹ Prirodno bi bilo pretpostaviti slične okolnosti i za njihove staklene surogate. S druge strane, prisjetimo li se da su se perle izrađene u sličnoj tehnici prilagale mladim ženama i djevojčicama, odnosno djeci, onda bi staklene privjeske opisanog oblika trebalo očekivati prije svega u grobovima djece, sporadično kod odraslih pokojnica, a posve rijetko kod muškaraca. Međutim, pouzdanih podataka o tome nema, prije svega zato što su takvi nalazi u Panoniji prilično rijetki, osobito oni iz poznatog konteksta. U G 45 šareni valjkasti privjesak bio je priložen djevojčici od 8-12 godina. U Csákváru taj podatak nije naveden, premda je, sudeći po razmjerno malom promjeru priloženih narukvica (5-5,5 cm), vjerojatno u pitanju bilo (žensko?) dijete, odnosno djevojčica.⁹⁰ Slično se može pretpostaviti za stakleni amuletni privjesak iz Briševa u Dalmaciji.⁹¹ U Ságváru je pak u pitanju bila odrasla ženska osoba.⁹² Prema tome, čini se da su opisani amuletni predmeti, u Panoniji sveukupono rijetki, bili ondje u pravilu povezani sa ženama i djevojčicama. Za razliku od njihovih metalnih predložaka, ishodište staklenih privjesaka nije tako razvidno.⁹³ Pomisao o Trieru kao radioničkom središtu realna je s obzirom na tamnošnju proizvodnju crno-šarenih perli, kao i na činjenicu da upravo odatle potječe privjesak jednak onome br. 14.2.⁹⁴ U tom slučaju, međutim, iznenađuje rijetkost takvih predmeta u Porajnju i Podunavlju. S druge strane, znakovito je da jedina potpuna analogija privjesku G 45.14.1 potječe iz Salone, i da to nije jedini primjer istovjetnih predmeta nađenih na ta dva nalazišta.⁹⁵ Ipak, privjesci iz Salone i sa Štrbinaca pokazuju jednu razliku: prvi je potpuno šupalj, a drugi djelomice, odnosno na jednoj je strani zatvoren. Treći veoma sličan predmet potječe iz Briševa; potpuno je šupalj kao i onaj iz Salone, ali se od njega razlikuje tamnozelenom bojom. S obzirom na opisane međusobne sličnosti i razlike između dvaju dalmatinskih privjesaka i onoga sa Štrbinaca, a u svjetlu njihove razmjerno rijetke pojave i u Dalmaciji i u Panoniji, preuranjeno bi bilo nagađati o mjestu ili mjestima proizvodnje. Premda

⁸⁷ Lányi 1972., 170, Abb. 64 B: 12; Farka 1976., 76, Taf. 10: 16/2; Vágó – Bóna 1976., 184, Taf. 17: 10; Schmidt 2000., 396.

⁸⁸ Schmitz 1993., 65; Lucchesi Palli 1994., 172; Nuzzo 2000., 392-396.

⁸⁹ Burger 1966., 146; Schmidt 2000., 392-396.

⁹⁰ Salamon – Barkóczi 1971., 56, grob 71.

⁹¹ Usmeni podatak istraživača dr. Ive Fadića, prije obavljene antropološke analize.

⁹² Burger 1966., 117, grob 175.

⁹³ U literaturi se spominju stakleni privjesci u kontekstu rasprostranjenosti njihovih metalnih predložaka na prostorima Crnomorja i Panonije. Usp. Schmidt 2000., 393, bilj. 990. Nažalost, ondje citirana literatura koja vjerojatno baca više svjetla na to pitanje, nije mi bila dostupna.

⁹⁴ Civilisation romaine, 352-353; Swift 2000., 107.

⁹⁵ Usp. Migotti 1999.-2000.

upada u oči što najbliže paralele štrbinačkom nalazu 45.14.1 potječu iz Dalmacije a ne iz Panonije, trijerska proizvodnja takvoga nakita i tamošnja analogija za drugi privjesak iz istoga groba ipak upućuju na ishodište u Porajnju.

Osim oblikovne sličnosti s metalnim uzorima koji su nedvojbeno predstavljali amulete, te strukturalne sličnosti sa crno-šarenim perlama kojima se takva uloga s velikom vjerojatnošću pretpostavlja, na apotropejsku namjenu staklenih privjesaka upućuje i način njihova prilaganja. Na Štrbincima je to odlaganje uz lijevu nogu, u Ságváru između koljena, dakle razdvojeno od ogrlice s perlama oko vrata. U Csákváru položaj nije poznat, ali je znakovita kombinacija s crno-šarenim perlama. Metalne kapsule uvijek su šuplje, a pohrana smotanih natpisnih pločica u njima obilato je dokumentirana nalazima, dok se njihove staklene imitacije u tome pogledu razlikuju. W. Schmidt navodi da su privjesci iz Ságvára i Csákvára puni, dok su oni iz Mayena u Njemačkoj, te iz Salone i Briševa šuplji.⁹⁶ Primjerak iz G 45 djeluje kao prijelazni oblik: na jednoj je strani zatvoren ali ipak ima šupljinu dovoljno prostoranu za pohranu manje relikvije. Međutim, nije zamijećen nikakav trag eventualnog sadržaja te šupljine.

Očnjak divlje svinje (G 45.6) nađen s unutrašnje strane lijeve bedrene kosti pokojnice mogao je biti napravljen kao privjesak. To se, međutim, ne može ustanoviti zbog oštećenosti gornjega dijela, a tragovi ovjesne naprave nisu zamijećeni. Ipak, njegova amuletna narav nije upitna. Životinjski zubi i školjke kao apotropejski grobni prilozi najčešće su bili probušeni i načinjeni poput privjesaka. No, nerijetko su se u prirodnome obliku prilagali na različitim mjestima, ponekad u spremnicama.⁹⁷ S obzirom na mjesto nalaska u G 45, postoji mogućnost da je taj predmet bio obješen o privezak koji se spuštao s pojasa od tkanine.⁹⁸ Pokušajima da se nošenje koštanih amuleta, a osobito životinjskih zuba, pripiše barbarskom utjecaju na rimsku civilizaciju protivi se slična tradicija u Rimu; već Plinije izvješćuje o apotropejskim privjescima načinjenima od pasjih i vučjih zuba.⁹⁹ Zaštitnička uloga zuba, kao i kosti, proizlazi iz činjenice da su u pitanju organske ali ipak trajne tvari, uz koje se uz to povezuje zamisao o rastu i plodnosti.¹⁰⁰ Nalazi životinjskih zuba, uključujući i one veprove, u rimskim katakombama isto tako svjedoče o sveopćoj naravi toga običaja, koji se može dokumentirati i u egipatsko-rimskom civilizacijskom krugu.¹⁰¹ Antropološki neproverjena pretpostavka da veprovi zubi u rimskim katakombama označavaju grobove muškaraca¹⁰²

⁹⁶ Schmidt 2000., 393, bilj. 990. Za Salonu usp. Buljević i druge 1994., 287, dok podatak o Briševu dugujem kolegi Ivi Fadiću.

⁹⁷ Martin-Kilcher 2001., 67; Biró 1994., 29.

⁹⁸ Sličan običaj dokumentiran je kod Franaka i Sarmata. Usp. Wamers 1996., 268; Vaday 1999., 162.

⁹⁹ Philpott 1991., 162.

¹⁰⁰ Biró 1994., 13, 26; Aufleger 1996., 643.

¹⁰¹ Usp. Philipp 1983., 155; Dalla terra, 289; Nuzzo 2000., 253.

¹⁰² Dalla terra, 289.

nije uvjerljiva ni sama po sebi, a protivi joj se i nalaz iz G 45 na Štrbincima. S druge strane, treba imati na umu podatak da je magija u vezi s veprovim zubom uistinu religijsko nasljeđe keltske civilizacije u kojoj je vepar simbol sunca, zdravlja, snage i pobjede.¹⁰³ Građa iz podunavskih provincija pokazuje da se životinjski zubi pretežno, premda ne isključivo, prilažu u grobove djece.¹⁰⁴

Jedini par naušnica (G 50.1) razmatra se u ovome podnaslovu zato jer je ukrašen staklenim perlama. Slična je naušnica nađena u G 14, dok je u G 15 zatečen par naušnica s privjeskom u obliku bronačnog stošca s ovješeno molutastom perlom.¹⁰⁵ Na taj su način na dosad istraženom dijelu groblja posvjedočena dva najrasprostranjenija tipa kasnoantičkih naušnica u Panoniji.¹⁰⁶ Njihove kronološke implikacije (vidi poglavlje o dataciji) na Štrbincima nisu potvrđene, jer se obje varijante susreću na istom odsječku groblja. Naušnice u G 15 i G 50 zatečene su uz lubanju, dakle na mjestu nošenja, prema uvriježenome običaju. Budući da se ta vrsta nakita gotovo nikad ne odlaže, izniman je postupak iz G 14, gdje je naušnica zajedno s grumenom olova zatečena na prsima pokojnice. S druge strane, nema zajedničkog panonskog pravila u odnosu na broj naušnica; većinom se na pojedinim grobljima susreću oba načina nošenja, dok ponegdje jedan od njih prevladava.¹⁰⁷

IV.2.6. Staklene posude

Od ukupno istražena 22 groba, staklene posude zatečene su u njih 11 (grobovi 26, 33, 34, 35, 37, 38, 41, 45, 48, 49, 52), odnosno u 50 % od ukupnog broja. Nađeno je 18 (19) posuda, a stanje sačuvanosti varira im od razmrvljenosti i izgubljenog oblika (G 26) do potpune sačuvanosti (G 34). Sveukupno, ta je građa u prilično lošem stanju, ali najčešće ipak s dovoljno sačuvanih elemenata za djelomičnu rekonstrukciju i mogućnost ne samo funkcionalnog nego i tipološkog opredjeljenja pojedinih predmeta. Od ukupno 19 posuda jedna je neodrediva (G 26), jedna je vjerojatno zdjelica s dvostrukim pozlaćenim dnom (G 45.18), te još jedna obična (G 45.19; objema je ukupan oblik nepoznat), sedam ili devet je čaša (G 33.2, G 34.2, G 35.3, G 37.1, G 38., G 41.1 (?), G 48.2, G 49.2), četiri ili šest vrčeva (G 34.1, 37.2(?), 45.20 (?), 48.3, 49.1, 52.4), te moguće dvije boce (G 37.2, G 48.4). U šest grobova nađena je po jedna posuda, u tri groba po dvije (G 34, G 37 i G 49), a u jednome čak tri (G 48).

Razmjerna učestalost staklenih posuda kao grobnih priloga opće je mjesto arheologije groblja kasnoantičke Panonije. Pritom je odnos prema keramičkome posuđu, koje se isto tako prilaže, različit od nalazišta do nalazišta. Na dosad istraženom dijelu groblja na Štrbin-

¹⁰³ Šeper 1962., 414; Powell 1966., 255-256; Hatt 1980., 58-59; Forstner 1982., 295.

¹⁰⁴ Mócsy 1981., 184, Abb. 2: 5; Zotović – Jordović 1990., 68, grob 216 i d.; Schmidt 2000., 395.

¹⁰⁵ Istraživanje 1999., usp. Migotti – Perinić 2001., 109-111.

¹⁰⁶ Usp. Schmidt 2000., 391.

¹⁰⁷ Keller 1971., 84; Burger 1979: 23 i d.; Migotti – Perinić 2001., 138-139.

cima priložene su bile isključivo staklene posude.¹⁰⁸ Kao što nema općenitog pravila o omjeru keramičkih i staklenih posuda na panonskim grobljima, tako nema ni pouzdanih i obuhvatnih podataka o prosječnim količinama samog staklenog posuđa apsolutno, ali ni u odnosu na broj grobova i na druge vrste građe. Kad bi takvi podatci postojali, štrbinačko bismo groblje imali priliku odrediti u odnosu na panonski prosjek, ali bi to uopćavanje, kao uostalom i svaki sličan postupak, imalo svojih manjkavosti. Prema tome, umjesto s prosječnim panonskim vrijednostima, količinu staklene građe na Štrbincima usporedit ću s podacima iz tri kasnoantička groblja smještena u različitim dijelovima Mađarske, te jednoga u Austriji: Ságvárom, Somogyszilom, Tokodom i Espelmayrfeldom. U Ságváru su staklene posude zatečene u 99 (29 %) od 342 groba.¹⁰⁹ U Somogyszilu su 24 (16 %) od 148 grobova sadržavala staklene posude, s time da ni u jednome nije bilo više od jednog primjerka.¹¹⁰ U Tokodu je 15 grobova (13 %) od njih 120 sadržavalo ukupno 17 staklenih posuda.¹¹¹ Od 147 grobova u Espelmayrfeldu njih devet (6,8%) dalo je ukupno 24 staklene posude.¹¹² Zanimljivo je da u svim nabrojenim primjerima autori navode staklo kao brojčano značajnu vrstu priloga. Usporedimo li upravo izložene podatke s količinom stakla na Štrbincima (50 %), to se groblje iskazuje kao potencijalno ne samo iznadprosječno, nego i izrazito bogato staklenom građom.

Na panonskim se nekropolama staklene posude zatječe podjednako u grobovima djece, žena i muškaraca, s time da se ipak razabire razvrstavanje u smislu spola i roda. Vrčevi se znatno češće prilažu ženama, boce isto tako, ali s manjom razlikom u odnosu na muškarce kojima se pak nešto učestalije prilažu čaše. Inače, među oblicima apsolutno prevladavaju čaše, i to osobito konične; slijede boce, a rjeđi su vrčevi i druge vrste posuda. Opisani se omjer ne zapaža samo u grobovima kasnoantičke Panonije, već posvuda.¹¹³ Uzorak od 11, odnosno 10 štrbinačkih grobova uistinu je premalen za suvisliju analizu prema navedenim vrijednostima. Zasad je razvidno jedino to da prevladavaju stožaste čaše, a eventualna povezanost pojedinih vrsta posuda s određenim spolom i rodom moći će se odrediti tek na temelju većeg broja istraženih grobova.

Dvostruko stakleno dno s umetnutim zlatnim prizorom, tipološki i u svakom drugom pogledu najznačajniji nalaz iskopavanja u 2001., vjerojatno je pripadalo zdjelici, a obrađeno je na drugome mjestu.¹¹⁴

¹⁰⁸ Samo u G 6 naden je pocakljeni keramički vrč. Usp. Gregl 1994., 182.

¹⁰⁹ Schmidt 2000., 403. Ukupan broj posuda nije naveden, jer su mnoge bile smrvljene do neprepoznavanja; spominje se 101 tipološki određiva posuda.

¹¹⁰ Burger 1979., 12, 66.

¹¹¹ Mócsy 1981., 176-177.

¹¹² E. Thomas, u: Kloiber 1962., 97.

¹¹³ Lányi 1972., 77-79; Burger 1979., 12; Schmidt 2000., 403.

¹¹⁴ Migotti 2002.

Najrasprostranjenija vrsta staklenih posuda na Štrbincima stožaste su čaše koje se posvuda u Panoniji tijekom 4. st. pojavljuju u različitim oblicima i varijantama. Najizrazitija je razlika u oblikovanju dna koje može biti načinjeno kao ravna ili udubljena stajaća površina, ili je pak zašiljeno i zaobljeno, tako da posuda nije mogla stajati uspravno. Drugi je oblik općenito rjeđi, a na Štrbincima su zastupljena oba. Stožasta čaša inače je tijekom 4. st. najzastupljeniji oblik staklenog posuda u grobnom inventaru Panonije u cjelini, a da podrijetlo tog oblika nije sigurno. Ishodište varijante sa zaravnjenom stajaćom površinom vidi se na zapadu (Akvileja, Trier), a onoga sa zaobljenim dnom, koji je rijedak na zapadu a veoma čest u podunavskim i istočnim provincijama, naslućuje se u istočnome dijelu Carstva, moguće na crnomorskome području. Omiljelost donekle preoblikovanih i na osobit način ukrašenih stožastih čaša među Germanima od 4. do 6. st. uistinu govori u prilog pretpostavci o podrijetlu tih predmeta u crnomorsko-germanskom kulturnom krugu.¹¹⁵

Neovisno o podrijetlu, proizvodnja stožastih čaša u panonskim radionicama tijekom 4. st. nije upitna. Jedan od boljih poznavatelja stakla u Panoniji L. Barkóczy vjerovao je da su se gotovo svi oblici izrađivali u toj provinciji. Uvozom je smatrao jedino veliku čašu zaobljenog dna i debelih stijenki (2 mm) ukrašenih izvana dubokim koncentričnim žljebovima, koju je datirao na kraj 4. i početak 5. st.¹¹⁶ Taj je podatak važan s obzirom na čašu G 33.2, koja se cjelokupnim izgledom (maslinastom bojom, masivnošću, pravilnošću izrade) izdvaja iz štrbinačke zalihe stožastih čaša, približavajući se primjerku koji je Barkóczy izdvojio kao izvanpanonsku izrađevinu. Dosad nađenih tridesetak staklenih posuda sa štrbinačke nekropole još nije proučeno s aspekta podrijetla i moguće domaće proizvodnje. U tome pogledu znakovite su čaše G 48.2 i G 51.1,¹¹⁷ jer su gotovo potpuno jednake u svim detaljima materijala i oblika, a uz to nemaju pravih analogija u (objavljenoj) panonskoj građi. S obzirom na to da u pitanju nisu raskošni i skupi primjerci, nego upravo obratno, moguće je da su izrađeni na samome mjestu.

Kasnoantičke staklene svjetiljke, koje se često nalaze na mjestima ranokršćanskih građevina i tumače kao liturgijski predmet, u pravilu se odlikuju osobitim oblicima i ručkama za ovjes. Međutim, istu namjenu autori mahom pripisuju i stožastim recipijentima/čašama bez stajaće površine.¹¹⁸ Rekla bih da je takva rekonstrukcija prihvatljiva jedino u zajamčenome kontekstu. Međutim, stožaste posude kao grobni prilozi, nerijetko zajedno s drugim posudama za piće, najvjerojatnije ne predstavljaju svjetiljke nego čaše. Njihovu simboličku ulogu u grobu treba povezati s posmrtnom gozdom, moguće i s euharistijskim naznakama blagovanja, prije nego li sa svjetlošću i njenim duhovnim konotacijama. Stožaste se čaše u

¹¹⁵ Schmidt 2000., 403; Migotti – Perinić 2001., 155, bilj. 132.

¹¹⁶ Barkóczy 1988., 85, T. X: 110.

¹¹⁷ G 51 istražen je 2002. i stoga nije uključen u ovu raspravu.

¹¹⁸ Z. Buljević, u: Buljević i druge 1994., 262, br. 12, 13; Migotti – Perinić 2001., 145, bilj. 93.

štrbinačkim grobovima pretežito zatječu polegnute, a da nije jasno jesu li na taj način i odložene ili su se prevrnule tijekom zatrpavanja. Jedna je od njih bila osovljena (G 38.1), jer joj se promjer ocrtavao na površini, ali oblik dna, odnosno mogućnost stajanja, nije bilo moguće ustanoviti. Međutim, čaša G 33.2 zatečena je okrenuta otvorom nadolje, što znači da je bila odložena prazna, moguće nakon ritualnog ispijanja njena sadržaja nad otvorenim grobom.

Usprkos tome što se staklena građa sa Štrbinaca okvirno uklapa u uobičajenu panonsku tipologiju, podrobnija analiza pojedinih primjeraka pokazuje njihovu osobitost u smislu varijanti bez pravih usporednica, ili ih pak otkriva kao i inače rijetke nalaze. Tako, primjerice, stožasto-zvonolike čaše izvijenih stijenki, ako je točna pretpostavka o takvoj rekonstrukciji posuda iz G 41 i G 49, u sjevernoj Panoniji uopće nisu poznate, dok su dva donekle slična primjerka iz Sirmija obilježena kao tipološki problematična upravo radi nedostatka analogija.¹¹⁹ Međutim, veći je broj sličnih posuda, mahom veoma tankih stijenki, nađen na prostoru ranokršćanskog središta u Emoni, a objavljen je i jedan primjerak iz Salone, načinjen od debljeg stakla.¹²⁰ Vrčić G 34.1 u kasnoantičkom kontekstu Panonije predstavlja tipološku rijetkost utoliko što je u pitanju oblik svojstveniji razdoblju 1.-2. st. (usp. analogije kod Barkóczija i Fadića u *Katalogu*). Premda na prostoru Mađarske takav oblik u kasnoj antici nije zabilježen, primjerci iz Beške u Srijemu i sa Štrbinaca svjedoče o barem sporadičnoj izradi sličnih posuda, vjerojatno prema kölnskim uzorima, u jugoistočnome dijelu provincije. Još su tri vrča (G 48.3, G 49.1 i G 52.4) problematična tipološki, odnosno provenijencijski. Primjerak G 48.3 spada u inače rasprostranjenu skupinu staklenog posuđa, ali usprkos tome nema pravih analogija; razlika je najčešće u obliku tijela i noge, odnosno u dodatnim ukrasima na vratu. S druge strane, vrč G 52.4 ima bliskih analogija samo u jugoistočnoj Panoniji, što znači da se jedino ondje i izrađivao; pitanje je da li u jednoj radionici ili u većem broju njih. Vrč G 49.1 teško je opredijeliti s obzirom na tipološku neujednačenost sličnih primjeraka. Naime, jedina oblikom gotovo potpuno podudarna posuda iz Mađarske (Barkóczi, br. 503) napravljena je od znatno tanjeg zelenog stakla, s time da su ručka i prsten ispod oboda plavi, a ukras, usprkos geometrijskome nacrtu, potpuno drukčiji od onoga na štrbinačkome vrču. S druge strane, veoma bliske ukrasne analogije susreću se na nekolicini vrčeva od debelog zelenog stakla iz Mađarske (Barkóczi, br. 505, 506, 511). U pitanju su, međutim, posude drukčijeg oblika, a k tome je i njihov ukras brušen znatno dublje negoli na našem primjerku. Konačnu poteškoću u opredjeljenju vrča G 49.1 predstavlja podatak da je njegova oblikovna analogija datirana na prijelaz 4. u 5. st., dok se posude koje nose veoma slične ukrase datiraju u 1. polovicu 4. st., s neizvjesnim trajanjem u drugoj polovici toga stoljeća.¹²¹

¹¹⁹ Šaranović-Svetek 1986., 15, T. III: 6; Ružić 1994., 50-51, T. XXXVIII: 2, 5.

¹²⁰ Plesničar-Gec i drugi 1983., T. 25, 27, 28; Fadić 1997., 198, br. 200.

¹²¹ Barkóczi 1988., 201-204.

O ritualno-religijskoj ulozi staklenog posuđa kao grobnog priloga, osobito vezano uz mogućnost kršćanskog tumačenja, pisala sam u više navrata potaknuta pitanjem koje se u mađarskoj arheološkoj literaturi opetovano tematizira: upućuju li, naime, staklene posude u grobu, a osobito kombinacija vrč/čaša, na simboliku euharistije?¹²² Pouzdanog i jedinstvenog zaključka o tome nema, ali nema ni dvojbe da je staklo kao priloga u kasnoantičkim grobovima Panonije imalo svoju imovinsku i ritualno-religijsku podlogu. Većina grobova istraženih godine 2001. ne pruža o tome vidu pogrebnog rituala nikakvih novih spoznaja. Iznimku, međutim, predstavlja grob 45.

Na panonskim se nekropolama staklene posude zatječu pretežito uz noge pokojnika, a znatno rjeđe uz glavu ili uopće uz gornji dio tijela.¹²³ Prilike u susjednim pokrajinama različite su, ali je u ovome kontekstu zanimljivo da se u rimskim katakombama staklene posude prilažu uz glavu.¹²⁴ Pritom je, bez obzira na često visok stupanj oštećenosti, jasno da su u pravilu prilagane čitave posude, a nikad samo njihova dna. Na Štrbincima je odlaganje posuda uz glavu, odnosno uz gornji dio tijela, zatečeno u dva groba udaljena oko 250 m od ovdje razmatranog groblja.¹²⁵ U pedesetak dosad istraženih grobova staklene su posude beziznimno zatečene uz noge pokojnika. Veći broj njih veoma je uništen, ali je usprkos tome razvidno da su bile prilagane čitave. Iznimku bi mogao činiti G 26 u kojemu je nađena hrpica potpuno smrvljenog stakla. Nije vjerojatno da je to ostatak ritualnog razbijanja nad grobom, ali je moguće da je u pitanju *pars pro toto* čitave posude ritualno razbijene na drugome mjestu. Međutim, ni u jednome grobu, osim G 45, nije zatečeno samo stakleno dno. Prema tome, nalaz tri staklena dna, od kojih jedno s prizorom u zlatu, priloženih uz glavu pokojnice u G 45, predstavlja posvemašnju ritualnu iznimku ne samo na Štrbincima nego i u arheologiji groblja kasnoantičke Panonije u cjelini. Premda smisao odlaganja samih staklenih dna ostaje nedokučen, ritualna pozadina takvog postupka nije upitna.

Zanimljivo je da sva tri staklena priloga iz G 45 slijede ritual svojstven dvostrukim pozlaćenim staklima. Ona se, naime, beziznimno nalaze kao dna bez traga pripadajućih posuda, i to neovisno o kontekstu, koji je ipak najčešće grobni. Treba napomenuti da još uvijek nije razjašnjena prvobitna namjena posuda sa dvostrukim pozlaćenim dnima. Nije, naime, jasno jesu li ih vlasnici rabili za života, ili su ih čuvali isključivo kao buduće grobne priloge.¹²⁶ Upravo s obzirom na podatak da većini pozlaćenih stakala, pa ni onima iz rimskih

¹²² Migotti 1994., 56; Migotti – Perinić 2001., 145-147.

¹²³ Lányi 1972., 109; Burger 1979., 21 i d.

¹²⁴ U Reciji staklo je pretežno uz noge (Keller 1971., 132), a u Noriku i Meziji, čini se, nešto češće uz glavu nego li uz noge (Kloiber 1962., 57, grob 45 i d.; Petru – Petru 1978., 39, sl. 26; Jevremov 1990., 389; Mayr 1991., 42; Zotović – Jordović 1990., grob 85 i d.; Pop-Lazić 2002., grob 43 i d.). Za ukope u katakombama usp. de Santis 2000., 238.

¹²⁵ Raunig 1979.-1980., 153-155.

¹²⁶ Usp. Migotti 2002., 16-20.

katakombi, nije poznat točan kontekst, osobito je dragocjena okolnost da je G 45 arheološki istražen. Istina, ta okolnost nije omogućila konačno pronicanje u postupak razdvajanja dna od posuda, ali je djelomice razjasnila barem neke njegove elemente. Tako je postalo razvidno da se ritualno razbijanje odvijalo negdje drugdje a ne nad samim grobom, o čemu svjedoče dna bez i najmanjeg traga drugih dijelova posuda. Nadalje, nakon zajedničkog nalaza triju staklenih dna, od kojih je samo jedno pozlaćeno, manje se vjerojatnom čini pretpostavka o prilaganju dna već prije (nenamjerno) razbijenih posuda;¹²⁷ vjerojatnije je da su se posude razbijale namjerno. Premda je već spomenuto da nema pouzdanog objašnjenja ritualnog prilaganja samih dna, ipak se može pretpostaviti da je takav postupak imao psihološku pozadinu sličnu onoj koja se pripisuje slomljenim predmetima općenito, a povezana je s odnosom prema prestanku života.¹²⁸

Prilike u rimskim katakombama, najvećem rasadniku dvoslojnih pozlaćenih stakala u čitavome Carstvu, nisu od veće pomoći pri pokušaju rasvjetljavanja rituala primijenjenog u G 45. Naime, ona rijetka pozlaćena stakla kojima su okolnosti nalaza poznate, pretežito potječu iz zapune grobnih niša (lokula), što znači da su bila izložena pogledu. Autori imaju različito viđenje takvog postupka. P. de Santis, primjerice, razlikuje simboliku stakala umetnutih u vanjsku stijenku lokula s obzirom na to jesu li u pitanju čitave ili slomljene posude. Prvima pripisuje simboliku refrigerija – gozbe s umrlima, a druge tumači različito s obzirom na broj priloženih predmeta. Veći broj njih trebao bi odražavati imovinski položaj pokojnika, dok bi jedno jedino staklo ukrašavalo grob i potvrđivalo identitet pokojnika (ovo posljednje viđenje nije posve jasno). Nažalost, u svojim razmatranjima autorica ne spominje izrijekom i dvostruka pozlaćena stakla, pa možemo samo pretpostaviti da ih podrazumijeva.¹²⁹ U drugome radu, međutim, de Santis komentira davno mišljenje G. B. de Rossija o složenoj prirodi pozlaćenih stakala i drugih predmeta koji su kao *segnii mnemonici* (podsjetnici) označavali pojedine grobove, ukrašavali ih i privlačili pozornost na njih.¹³⁰ Na sličnu ulogu ovih predmeta upozorio je i F. Bisconti, naglašavajući da je takvo označavanje odlika siromašnih ukopa, što je opet u skladu s mišljenjem A. Camerona da pozlaćena stakla s obiteljskim prizorima nisu bila vlasništvo odličnika prikazanih na njima, nego njihovih siromašnijih klijenata.¹³¹

Malo se, ako išta, od izloženih razmišljanja dade doslovce primijeniti na okolnosti ukopa u G 45. Staklo skriveno pogledu nije moglo ni obilježavati ni ukrašavati grob, niti ga se u

¹²⁷ Usp. Migotti 2002., 16-17.

¹²⁸ Usp. Migotti – Perinić 2001., 148, bilj. 105. Blizak, ako ne i isti postupak predstavlja ritualno lomljenje keramičkih posuda koje se može pratiti od pretpovijesnih razdoblja do kasne antike i srednjega vijeka. Usp. Murail – Girard 2000., 108.

¹²⁹ De Santis 2000., 240-242.

¹³⁰ P. De Santis 1998. I F. Bisconti (1996., 101-102) ističe ulogu pozlaćenih stakala kao označitelja groba i identiteta pokojnika.

¹³¹ Bisconti 1996., 101-102; Cameron 1996., 299.

navedenom kontekstu može pripisati izrazito siromašnom ukopu. Prema tome, i na temelju svog konteksta i u usporedbi s drugim nalazima te vrste, pozlaćeno staklo iz G 45 kao dragocjena obiteljska ostavština ostavlja dojam religijsko-ritualno-apotropejskog i emocionalnog priloga. Poznata je apotropejska narav predmeta koji sadrže prizore i/ili natpise.¹³² U ovome slučaju takva je narav naglašena privlačnom snagom svjetlucava zlata, ali i mnogo važnije, religijskim sadržajem. Usprkos pokušaju drukčijeg tumačenja,¹³³ nema dvojbe da natpis *Vivatis felicis in Deo* treba razumjeti u kršćanskome smislu. S obzirom na to, G 45 dobar je primjer kršćanskog apotropejsko-magijskog praznovjerja (osobito s obzirom na priloženi, odnosno odloženi nakit, te veprov zub), koje je u grobnom ritualu 4. st. prije pravilo nego li iznimka posvuda, pa i u Panoniji.¹³⁴

IV.2.7. Olovo, tekstil, puževi

U religijskom smislu olovo je metal boga Saturna, a njegova se magijska svojstva temelje na velikoj težini, ali i mekoći, odnosno podatnosti oblikovanju, pa stoga simbolizira i sposobnost preobrazbe, ali i svakovrsne zaštite. Uloga olova u apotropejskoj magiji posvjedočena je antičkim izvorima, a široku je primjenu našla u religijskom i grobnom ritualu. Kršćanske konotacije simbolike olova zabilježene u izvorima pretežito su negativne, ali olovni sarkofazi svjedoče o tome da su praktična vjerovanja bila drukčija.¹³⁵ Grumen neobrađenog olova, nađen 1999. na prsima pokojnice u G 14, protumačen je kao ritualno-magijski prilog, a moguće i kao naznaka zanata.¹³⁶ U istraživanjima 2001. olovo je nađeno u tri groba. U G 40 dva ulomka olovnih predmeta neprepoznatljiva oblika ležala su ispod lijeve noge pokojnika. U G 42 na prsima pokojnice zatečena je olovna pločica, što podsjeća na postupak iz G 14. Nalaz iz G 48 izazvao je pravu nedoumicu: uzduž lijeve strane kostura uočene su olovne šipke koje su ostavljale dojam djelomične grobne konstrukcije. Komadima olova iz G 40 i G 42 teško se može iznaći druga namjena osim magijsko-ritualne. Međutim, šipke iz G 48 mogle su predstavljati ostatak zalivanja drvenog sanduka olovom. S druge strane, nalaz je moguće razumjeti i kao svojevrsnu *pars pro toto* za ideju olovnog sanduka, prema istoj onoj shemi prema kojoj nekoliko komada opeke i/ili kamenja zamjenjuje zidanu građevinu.¹³⁷ Zaštitnička svojstva olova uistinu su utjecala na izradu olovnih sarkofaga i dugih grobnih recipijenata ili njihovih dijelova.¹³⁸ Nalaz sličan onome iz G 48 nije mi poznat ni u Panoniji ni

¹³² Martin-Kilcher 2000., 67.

¹³³ Gáspár 2002., 37.

¹³⁴ Usp. Migotti 1994., 59. O borbi crkve protiv magijskog praznovjerja usp. Nuzzo 2000., 249.

¹³⁵ Forstner 1982., 141-142; Kuzmová 1999., 296-297; Martin-Kilcher 2000., 69.

¹³⁶ Istraživanje 1999. Usp. Migotti – Perinić 2001., 136.

¹³⁷ Usp. Migotti – Perinić 2001., 160-161.

¹³⁸ Kuzmová 1999., 297.

igdje drugdje. S druge strane, sporadično se u grobovima zatječu dvije vrste olovnih nalaza: komadi izrađenih predmeta neprepoznatljive namjene, te olovno grumenje nastalo ili kao usputni proizvod pri lijevanju, ili pak djelovanjem prejake topline na olovne predmete koji se na taj način izobličuju.¹³⁹ Od ukupno 51 groba na Štrbincima, u njih četiri zatečeni su olovni prilozi, bilo neprepoznatljivi predmeti (G 40.4, G 42.6, G 48), bilo grumenje (G 14). Takva količina u usporedbi s drugim panonskim grobljima daje naslutiti da je olovo u životu tamošnjih stanovnika imalo osobito naglašenu ulogu, najvjerojatnije i praktičnu i kulturu.

Na zamotani komad tekstila (G 45.17) zasad je moguće dati samo prethodni osvrt, uz pretpostavku o namjeni s obzirom na mjesto nalaza i cjelinu grobnoga konteksta. Naime, rentgenskim je pregledom ustanovljeno da je u tkaninu umotan neki sadržaj, ali bez preciznijeg (u ovome trenutku nedostupnog) postupka nije moguće ustanoviti narav tog predmeta ili tvari. S obzirom na položaj u blizini glave, a na mjestu gdje su nađena tri staklena dna od kojih jedno s pozlaćenim prizorom, može se pretpostaviti da je tkanina sadržavala neku dragocjenost u smislu vjerske relikvije. Ostaci tkanine koji se znaju naći u metalnim amuletnim privjescima ili kutijama odloženima uz pokojnike potvrđuju da su se dragocjeni sadržaji rado zamatali u tkaninu, ili je pak i sama tkanina mogla biti relikvijom.¹⁴⁰ Okolnosti u G 45 teško je, međutim, rekonstruirati ne samo zbog nepoznavanja zamotanog sadržaja, nego i stoga što ne znamo je li tkanina možda bila pospremljena u recipijent od naknadno iščezle organske tvari.

Ritualno-apatropejsko-ukrasna namjena školjki i puževa, temeljena na simboličkim plodnosti i zdravlja, poznata je u rimskom pogrebnom obredu od najranijih vremena. Podjednako je proširena i u provincijama, uključujući i Panoniju.¹⁴¹ Takva se uloga školjkaša, morskih, kopnenih ili slatkovodnih, prepoznaje prije svega po napravama kojima su se školjke i puževi preinačavali u privjeske. Prema tome, nekolicina kopnenih puževa iz G 38, s obzirom na to da su u istome grobu zatečene i dvije kosti ovce, najvjerojatnije su bili priloženi kao hrana, moguće sa simboličkim konotacijama.¹⁴² Pretpostavlja se da kopneni i slatkovodni puževi (za razliku od morskih koji imaju drukčije kulturološko značenje) u panonske grobove dospijevaju slučajno, odnosno sa zemljom kojom je grob zatrpan.¹⁴³ Takva mogućnost po-

¹³⁹ Amorfnog grumenje u velikim se količinama nalazi i u naseobinskim slojevima (Kuzmova 1999., 298). O nalazima olova u panonskim grobovima ili u njihovoj blizini usp. Kloiber 1962., 83, T. XXX: 2; Burger 1966., 216, fig. 109: 198/4; Vágó – Bóna 1976., 215, Taf. 5: 56/1, 234, Taf. 24: 1239/13; Burger 1979., 86, Taf. 2: 7/4.

¹⁴⁰ Vágó – Bóna 1976., 32, grob 100: 2a; Martin-Kilcher 2000., 67; Dyggve 1989., 96; Mayr 1991., 34, 43, grob 2.

¹⁴¹ Martin-Kilcher 2000., 75; Schmidt 2000., 395.

¹⁴² U jednom flavijevskom paljevinskom grobu u Celju poputbinu u hrani činilo je nekoliko komada mesa i pet puževa (Lazar 2002., 87).

¹⁴³ Kovács – Vaday 1999., 250-251.

stoji i na Štrbincima. Međutim, u ovome je slučaju pretpostavka o namjernom prilaganju vjerojatnija stoga što je G 38 ujedno bio i jedini u kojemu je takav nalaz zatečen, a puževi se inače nisu nalazili na drugim mjestima u okviru dosad istraženih oko 400 m² površine groblja.

IV. 2.8. Datacija

Težište razmatranja o dataciji kasnoantičkih nekropola Panonije u novije se vrijeme stavlja na pokušaj razdvajanja dvaju horizonata u okviru 4. st., odnosno na prepoznavanje kasnijeg odsječka tih nekropola, koji zalazi u 5. st. Taj se postupak temelji na određivanju predmeta koji se nalaze u grobovima datiranim novcima valentinijanske dinastije (364.-392.), jer se procjenjuje da su kovovi s kraja 4. st. u optjecaju i u prvoj polovici 5. st.¹⁴⁴ Nedavno se pojavio vrijedan doprinos novim saznanjima o datiranju priloga u panonskim nekropolama: objavljena disertacija W. Schmidta, koji je načinio reviziju velikog mađarskog groblja Ságvár uz jugoistočnu obalu Balatona, prvi put objavljenog 1966.¹⁴⁵ Pomno proučavanje grobljanske topografije i priloga, a osobito novca, dovelo je autora do spoznaje da je istočni dio groblja mlađi i da se može datirati na sam kraj 4. st. i u 1. polovicu 5. st.; ukapanje na zapadnom dijelu groblja počelo je, prema numizmatičkoj evidenciji, sredinom 4. st.¹⁴⁶ Slijedom toga, mnoge predmete koji se pojavljuju na tome, ali i na drugim panonskim grobljima, mogao je datirati u 2. polovicu 4. i prvu polovicu 5. st. Osobno mi nije pošlo za rukom na temelju usporedbe nalaza u zapadnom i istočnom dijelu groblja Ságvár radvojiti nalaze koji su češći sredinom 4. st. od onih svojstvenih mlađem horizontu. Ujedno, čini mi se da pokušaji pojedinih autora da na temelju grobova datiranih novcem razdvoje nalaze 1. polovice 4. st. od onih koji su češći u 2. polovici toga stoljeća nisu dovoljno utemeljeni, odnosno nisu dokraja pouzdani; konačne spoznaje o tom pitanju zahtijevale bi sustavno istraživanje cjelokupne objavljene građe. Mislim da je na ovome stupnju istraženosti realnije priloge datirati u 4. st., jer se većina njih i pojavljuje tijekom čitavog tog razdoblja, a mnogi već i u 3. st. Ondje gdje za to postoje prije spomenute naznake, treba napomenuti mogućnost produžetka datacije i u 5. st. Znakovito je inače da pojedini autori koji, premda pojedinačne grobne priloge datiraju u 4. st., ostavljaju mogućnost da odnosna groblja traju i u 5. st.¹⁴⁷

S obzirom na dvojbe oko datiranja, u ovome se podnaslovu dodatno obrazlaže postupak iz kataložkoga dijela, odnosno snižavanje datacije pojedinih predmeta sa Štrbinaca do u 5. st. Prije toga prokomentirala bih one rijetke nalaze koji su u *Katalogu* datirani u granica-

¹⁴⁴ Migotti – Perinić 2001., 163-164.

¹⁴⁵ Burger 1966.; Schmidt 2000.

¹⁴⁶ Schmidt 2000., 420.

¹⁴⁷ Kloiber 1962., 86; Burger 1979., 15, 17; Mayr 1991., 43.

ma 4. st. Ovamo spadaju perle G 45.14.2 i 14.5. Prva je datirana na temelju dviju analogija, premda općenita saznanja o tamno-šarenim perlama govore u prilog kasnije datacije. Drugoj uistinu ne nalazim paralela u grobljima kasnijeg horizonta, ali je već spomenuto da je uspoređivanje perli s objavljenim primjercima prilično nezahvalan i nepouzdan posao s obzirom na često manjkavu slikovnu dokumentaciju. Pozlaćeno staklo G 45.18 možda se može datirati na sam kraj 4. st.,¹⁴⁸ a o naušnicama G 50.1 još će biti riječi. Prema tome, "pouzđano" u okviru 4. st. datirane su jedino staklene posude G 34.1, 35.3, G. 37.1, G 48.2. i 3, G 49.2 i G 52.4.

Riječ *pouzđano* u prethodnoj rečenici stavljena je u navodne znakove stoga što i numizmatička građa, koja se smatra prvorazrednim osloncem za dataciju, ima svojih slabosti.¹⁴⁹ Razumljivo je da je stoga tipologija izvedena na toj osnovi nedosljedna i podložna ispravcima i nadopunama. Dobar primjer neusuglašene datacije stožaste su čaše koje se ponekad zajednički datiraju u 4. i prvu polovicu 5. st. na temelju činjenice da je takva datacija ustanovljena za pojedine od većeg broja varijanti.¹⁵⁰ L. Barkóczy većinu takvih posuda datirao je u granicama 4. st., smatrajući da su u 5. st. trajali samo primjerci sa stajaćim prstenom i velike čaše debelih stijenki (2 mm), ukrašene dubokim žlijebovima, kojima ujedno pretpostavlja izvanpanonsko podrijetlo.¹⁵¹ Pritom treba napomenuti da je čaša G 33.2 tipološki bliskija Barkóczyjevu tipu 5. st., nego li onim ranijima. Isti autor izrazio je mišljenje da su stožaste čaše općenito krajem 4. st. izgubile na popularnosti, a da su ih zamijenile one zaobljene.¹⁵² Međutim, kasnoantička panonska grobna građa¹⁵³ s jedne strane, te popularnost donekle preoblikovanih stožastih čaša u gotskom i franačkom kulturnom krugu 4.-6. st. s druge upozoravaju na upitnost iznesene pretpostavke. Dok se pitanje datacije pojedinih varijanti takvih čaša ne može smatrati konačno razriješenim, njihovo (u cjelini) trajanje u 5. st. veoma je vjerojatno.

Većina autora citiranih u odgovarajućim kataloškim jedinicama jednostavnu pojasnu opremu, koja se inače funkcionalno i kronološki povezuje uz raskošnije primjerke, datira u 2. polovicu 4. st.; pojedinci ipak naglašavaju potrebu pomicanja te datacije i u 5. st.¹⁵⁴

Usprkos više puta spomenutim poteškoćama oko prepoznavanja i određenja objavljenih perli, čini se da gotovo svi oblici koji se pojavljuju na Štrbincima traju i na kasnijim nekro-

¹⁴⁸ Migotti 2002., 52.

¹⁴⁹ Usp. Vágó – Bóna 1976., 279; Gáspár 1986., 148.

¹⁵⁰ Šaranović-Svetek 1986., 36-37; Ružić 1994., 50-51.

¹⁵¹ Barkóczy 1988., 80-85, T. X: 110.

¹⁵² Barkóczy 1988., 80.

¹⁵³ Pritom mislim na pojavu obaju oblika čaša u istom horizontu jednog groblja, primjerice Ságvára, gdje se takve čaše nalaze u grobovima mlađeg sloja, datiranog na kraj 4. i u 1. polovicu 5. st. (npr. grobovi 17, 24, 26, itd.).

¹⁵⁴ Bullinger 1969., 70; Keller 1971., 61, 65; Pröttel 1988., 372; Schmidt 2000., 397-398; Swift 2000., 185.

polama. Usprkos tome, srednjovjekovni kontinuitet u literaturi se izričito spominje uglavnom u vezi s tamno-šarenim perlama, sličnima privjesku G 45.14.1.¹⁵⁵

Koštane narukvice, podjednako one ukrašene i one jednostavne, autori mahom datiraju se u 2. polovicu 4. st. Pomicanje te datacije u 5. st. W. Schmidt obrazlaže, osim općim kontekstom groblja Ságvár, učestalošću takvih nalaza na drugim panonskim grobljima kasnog horizonta, osobito Tokoda i Csákvára.¹⁵⁶ Isti autor ostavlja mogućnost takve datacije svih tzv. zmijskih narukvica, a poglavito onih izrazito stiliziranih.¹⁵⁷ Taj je podatak važan jer posredno datira narukvicu G 42.3 kojoj, vjerojatno upravo radi jake stilizacije, ne nalazim potpunih paralela. Datacija narukvica od 2, 3 ili 4 uvijene brončane žice i različito oblikovanih završetaka proteže se od 3. do 5. st., a uvjetovana je upravo brojem žica i oblikom završetaka. Za razliku od E. Kellera, koji tip narukvice G 45.3 datira u sredinu 4. st., većina drugih autora stavljaju ga u 4.-5. st.¹⁵⁸ Svi se, međutim, slažu u tome da je četvorožičana narukvica s cjevastim krajevima mlađa od drugih inačica, što potvrđuju i primjeri sa Štrbinaca. Naime, osim narukvice od četiri brončane žice iz G 45, otprije je poznata jedna dvožičana narukvica nađena u grobu datiranom novcem u 1. polovicu 4. st.¹⁵⁹

Naušnice G 50.1 pripadaju drugoj od dvije najrasprostranjenije varijante toga nakita. Prva je u obliku okrugle karike s metalnim stožastim privjeskom koji na donjem kraju završava kolutastom staklenom perlom. Par takvih naušnica nađen je na Štrbincima godine 1999. u G 15.¹⁶⁰ Dvije konične naušnice potječu iz jednog groba u *Lauriacumu*, datiranome na kraj 4. i početak 5. st.¹⁶¹ Prema zapažanju W. Schmidta, konične naušnice mlađe su od onih s privjeskom od 1-3 perle, poput onih iz G 50.¹⁶² Takav se zaključak temelji na podatku da se ove druge ne pojavljuju na grobljima kasnog horizonta (Tokod i Csákvár). Međutim, obje se varijante zatječu na nekropolama (primjerice Dunaújváros i Ságvár) koje traju kroz čitavo 4. st., s time da vjerojatno zalaze i u 5. st.¹⁶³ Konačno, i na Štrbincima, gdje je zasad otkopano pedesetak grobova iz, pretpostavljam, 2. polovice 4. st., nađene su obje opisane vrste naušnica. Prema tome, njihovo kronološko razlikovanje treba uzeti sa zadržkom, premda je moguće da su krajem 4. st. naušnice sa stožastim privjeskom istisnule one s perlama.

¹⁵⁵ Keller 1971., 93-94; Schulze 1978., 51; Swift 2000., 89, 115; Schmidt 2000., 391-392.

¹⁵⁶ Schmidt 2000., 390.

¹⁵⁷ Schmidt 2000., 386.

¹⁵⁸ Schmidt 2000., 389. U jednome grobu iz Somogszyla takva je narukvica datirana novcima Valensa i Valentinijana. Usp. Burger 1979., 58, grob 141.

¹⁵⁹ Raunig 1979.-1980., 156, T. V: 6.

¹⁶⁰ Migotti – Perinić 2001., 189, sl. 5.

¹⁶¹ Kloiber 1962., 86, T. XII: 16a/1,2.

¹⁶² Schmidt 2000., 391.

¹⁶³ Salamon – Bárkoczi 1973., 81, Taf. 25: 88; Burger 1966., 202, fig. 95: 25/2, 3.

Da zaključimo. Prema datacijama u *Katalogu* i gornjim obrazloženjima, odsječak groblja istražen godine 2001. teoretski bi se mogao datirati u 2. polovicu 4. i u 1. polovicu 5. st. Međutim, s obzirom na to da je jedini nađeni novac (G 42) kovan u razdoblju 355.-361., groblje treba datirati u 2. polovicu 4. st., sa zasad nedokazanom mogućnošću pomicanja kronološke granice prema 5. st.

IV.2.9. Imovinsko-statusne okolnosti ukopa u G 45

Ritualna uloga pojedinih skupina predmeta s obzirom na njihovu narav i način odlaganja prokomentirana je u odgovarajućim poglavljima. Na taj su način obrađeni i prilozi iz G 45, osobito oni odloženi uz glavu i lijevu nogu (staklena dna, zamotani komad tkanine, perle i prstenje, te očnjak divlje svinje zatečen na području lijevoga bedra pokojnice). Razmotreni zajedno, oni stvaraju dojam naglašenog ritualno-religijskog ozračja tog ukopa. U ovome poglavlju nastojat ću na temelju priloga i usporedbe s dosad istraženih pedesetak grobova na Štrbincima rasvijetliti društveno-statusni i imovinski položaj pokojnice iz G 45. Pritom treba imati na umu tri podatka. Prvo, društveni status u smislu uloge u javnom životu u rimskoj je civilizaciji povlastica muškarca, a žene i djeca uživaju ga posredno kao dio obiteljskog nasljeđa koji priskrbljuje otac obitelji.¹⁶⁴ Za razliku od dječaka, kojima se sporadično u grob prilagalo statusno znakovlje zaslužno po ocu,¹⁶⁵ ženskoj se djeci nije pružala izravna mogućnost očitovanja društvenog položaja. Dostupan i ženama i djevojčicama bio je jedino skuplji ukop, uključujući i raskošnije priloge u obliku nakita i posuda. Pozadina takvog postupka, međutim, nije jednoznačna. Ona može biti i društveno-statusna i samo imovinska. Drugo, premda novac i status teoretski nisu međusobno uvjetovani, u pravilu su ugledni pojedinci bili i imućni, dok su, naprotiv, mnogi imućnici uzalud žudjeli za društvenim položajem.¹⁶⁶ I treće, mnogobrojna su arheološka svjedočanstva o tome da se grobnim obredom nastojao stvoriti privid društvenog ili imovinskog položaja koji pokojnik za života nije uživao, dok s druge strane, statusno povlaštenu pojedinci nisu uvijek marili na odgovarajući način predstaviti se i u smrti.¹⁶⁷ Dobar je primjer razmjerno skromnog ukopa ugledne osobe G 29, u kojemu je pokojnik s raskošnom lukovičastom fibulom bio ukopan u drvenom lijesu, a ne u primjerice skupljoj zidanoj grobnici.¹⁶⁸

Spomenuto je da žene i djevojčice nisu imale priliku statusni položaj izraziti drukčije negoli raskošnijim prilozima. Može li se, međutim, G 45 smatrati primjerom bogatog ukopa? Pokojnica je bila položena u zemlju bez lijesa ili bilo kakve konstrukcije. Priloženi nakit možda

¹⁶⁴ Dixon 1992., 36-60; Keegan 2002., 25-28.

¹⁶⁵ Primjerice lukovičaste fibule, pa čak i oružje. Usp. Sági 1981., 49-50, grob 84.

¹⁶⁶ Friedhoff 1989., 37; Philpott 1991., 228; Struck 2000., 86.

¹⁶⁷ Dexheimer 2000., 82; Pearce 2000., 5; Struck 2000., 85.

¹⁶⁸ Migotti – Perinić 2001., 119-120.

je i bio količinom i sastavom iznadprosječan u odnosu ne samo na Štrbince nego i na druge panonske kasnoantičke nekropole. Međutim, to se više odnosi na količinu i šarolikost perli, negoli na stvarnu skupocjenost priloženog nakita u kojemu nema ni traga plemenitome metalu ili poludragom kamenju. Uz to, treba imati na umu da je veća količina nakita, a osobito šarenih perli, i inače svojstvena ukopima mladih žena i djevojčica ne samo u Panoniji, nego posvuda.¹⁶⁹ Prema tome, ne može se ustvrditi da je djevojčica iz G 45 bila opremljena uistinu raskošno, odnosno bogato. Jedini uvjetno rečeno¹⁷⁰ skuplji predmet u tome grobu bilo je pozlaćeno stakleno dno, ali je njegova uloga u tom kontekstu bila prije svega religijsko-ritualna, a tek onda društveno-statusna i/ili imovinska (usporedi poglavlje IV.2.6). Moguće je ipak da je u G 45 načinjena iznimka u odnosu na statusno prilaganje ženskoj djeci. Ukoliko, naime, portreti na pozlaćenom staklu prikazuju obitelj pokojnice, što je moguće ali ne i sigurno, lukovičaste fibule koje nose otac i sin upućuju na društveni položaj obitelji. Gledano ukupno, prilozi iz G 45 prije svega su religijsko-ritualni, pozlaćeno staklo moguće ima i statusno obilježje, ali se ono ne odnosi nužno na obitelj pokojnice, dok je imovinska podloga ukopa nejasna.

Ukoliko se prihvatiti statusno tumačenje obiteljskog portreta na pozlaćenom staklu, ali i mogućnost da su takvi predmeti poklanjanjem dolazili u posjed i manje imućnih obitelji, djevojčica iz G 45 mogla je, primjerice, biti ropkinja ili služavka ugledne obitelji, ili na neki drugi način o njoj ovisna. Kao takva mogla je uistinu pomagati pri izradi staklenog nakita na imanju svojih gospodara (vidi poglavlje IV.2.6), te kao osobito omiljena među služinčadi dobiti skupocjeni predmet za grobnu poputbinu. Mogla ga je, konačno, dobiti na poklon i kao dijete prijateljske, odnosno klijentske obitelji ljudi prikazanih na pozlaćenome staklenom dnu.¹⁷¹ Protiv takve rekonstrukcije govorila bi manja vjerojatnost da će predmet s obiteljskim prizorom prijeći u tuđe vlasništvo. Razmišljamo li tako, vjerojatnije je da je pozlaćeno staklo iz G 45 ipak bilo dio obiteljskog nasljeđa pokojnice, na čijem se obiteljskom imanju možda izrađivao stakleni nakit, a da ona sama nije u tome imala udjela. Premda se, gledano na ovaj način, statusna obilježjenost razmatranog ukopa čini vjerojatnom, takvome se tumačenju može naći i zamjerka. U rimskim su se katakombama, naime, pozlaćenim staklima prije svega obilježavali skromni i anonimni ukopi u grobnim nišama.¹⁷² S druge strane, pripisivanje pozlaćenih stakala s obiteljskim portretima siromašnijim pokojnicima protivi se podatak da su muškarci na tim prizorima gotovo beziznimno odjeveni u togu, odjeću koja je u kasnoj antici svojstvena senatorima. Prema tome, ili su se i poneki odličnici pokapali

¹⁶⁹ Vágó – Bóna 1976., 191; Martin-Kilcher 2000., 72-73; Migotti – Perinić 2001., 137, bilj. 63.

¹⁷⁰ *Uvjetno* jer se materijalna skupocjenost odnosi isključivo na čitavu posudu, uz napomenu da količina zlata upotrijebljena za dno nije bila velika. Usp. Cameron 1996., 299.

¹⁷¹ Vidi bilj. 131.

¹⁷² Bisconti 1966., 101-102. Nalaz takvog predmeta u sarkofagu posve je izniman. Usp. Żelazowski 1999., 49.

skromno i anonimno, ili ipak treba dopustiti prije spomenutu mogućnost da su pozlaćena stakla s obiteljskim prizorima prelazila u ruke drugih vlasnika.¹⁷³ Kako god bilo, uloga skupljenog staklenog priloga u G 45 bila je prije svega emocionalna i religijsko-apotropijsko-ritualna, kao što je to obrazloženo u podnaslovu IV.2.6. Njegovo je statusno obilježje po svojoj prilici tek tema za znanstvenu analizu, a ne ono što su roditelji imali na umu prilažući dragocjenu obiteljsku relikviju prerano umrloj kćeri.

Opisani se nalaz posredno daje primijeniti na razmišljanje o naravi rimskog naselja na Štrbincima. Tako su, primjerice, veoma rijetki statusni ukopi u manjim naseljima Britanije protumačeni ulogom tih naselja kao gospodarsko-obrtničko-trgovačkih a ne upravnih središta.¹⁷⁴ Bez obzira na to je li na Štrbincima bila Certisija ili neki drugi gradić, on je zasigurno bio u svakom pogledu manje važan od obližnjih kolonija Murse i Cibala. Ipak, groblje na Štrbincima dalo je zasad, usprkos malome opsegu sustavnih iskopavanja, nekolicinu statusno obilježenih ukopa: osim G 45 to su grobovi muškaraca s pojasnom opremom i/ili lukovičastim fibulama (G 7, G 28, G 29, G 40). Dodamo li k tome i dva pozlaćena staklena dna, nađena na različitim mjestima toga nalazišta,¹⁷⁵ tamošnje rimsko naselje iskazuje se kao kasnoantička *civitas* sa svim komponentama urbane aglomeracije, uključujući i onu upravnu.

IV. 2.10. Zaključak

Odsječak groblja istražen 2001. prostorno se nadovezuje na dio iskopan godine 1999. Po svim osnovnim odlikama dosad istraženih četrdesetak grobova (po 20 na svakome odsječku) iskazuje se i kao sadržajna cjelina bez zamjetnijih odstupanja. Grobovi su beziznimno skeletni, položeni u smjeru Z-I (glava na zapadu) s različitim otklonom prema sjeveru ili jugu, raspoređeni u nepravilne redove s priličnom međusobnom udaljenošću. Na oba dijela podjednaka je zastupljenost djece, žena i muškaraca, sličan stupanj uščuvanosti kostura (najveći broj njih sačuvan je osrednje i loše), jednak je broj grobova s priložima (po 12 u svakome dijelu). Razlika u ukupnome broju priloga (50 u prvom, a 60 u drugome odsječku) prouzročena je iznadprosječno velikim brojem priloženih predmeta u G 45. Jedina razlika, koja se može protumačiti imovinsko-statusnim razlozima, četiri su skuplja ukopa na prvome odsječku (dvije zidane grobnice i dva drvena lijesa) u odnosu na drugi, gdje su zabilježene isključivo grobne jame bez konstrukcije. S druge strane, taj dio groblja dao je izniman nalaz: G 45 s neuobičajeno velikim brojem priloga, među kojima je bilo i dvostruko pozlaćeno stakleno

¹⁷³ Osnovna je pretpostavka, premda nedokazana, da su staklene posude s pozlaćenim dnom odlični građani dobivali na poklon u svečanim prigodama svog obiteljskog ili javnog života, a ne obratno, da su ih oni dijelili uzvanicima. Usp. Migotti 2002., 20. Premda se možda ne bi smjelo generalizirati s obzirom na raznorodnu narav prizora na pozlaćenim staklima, zanimljivo je da je pisanim izvorom najvjerojatnije potvrđen slučaj da su stanovnici jednog gradića u Italiji takav predmet poklonili zaslužnom pojedincu. Usp. Cameron 1996., 298.

¹⁷⁴ Struck 2000., 95.

¹⁷⁵ Migotti 2002.

dno s prizorom i natpisom. Taj je predmet ujedno i jedini pouzdano kršćanski nalaz.¹⁷⁶ Iz svega proizlazi da se dosad istraženih ili slučajno otkrivenih pedesetak¹⁷⁷ grobova na Štrbincima može opredijeliti kao kasnoantičko-ranokršćansko groblje 2. polovice 4. st.

Zahvala / Acknowledgements

Zahvaljujem svima koji su mi pomogli pri određenju i/ili boljem razumijevanju pojedinih nalaza: mr. sc. Dejana Brajković, Zdenki Dukat, dr. sc. Aleksandru Durmanu, dr. sc. Dorottyi Gáspár, dr. sc. Ivi Fadiću, mr. sc. Ljerki Marjanac, mr. sc. Ljubici Perinić, dr. sc. Tajani Sekelj Ivančan, dr. sc. Mariju Šlausu, mr. sc. Vesni Štamol i dr. sc. Tihani Težak-Gregl.

LITERATURA

- Aufleger 1996. M. Aufleger, *Metallarbeiten und Metallverarbeitung*, u: *Franken II*, 618-628.
- Barkóczy 1988. L. Barkóczy, *Pannonische Glasfunde in Ungarn*, Budapest.
- Behling 1964. U. Behling, *Spätromische Gräber in Künzing a. d. Donau*, BV, 29, 254-259.
- Bertoncelj-Kučar 1979. V. Bertoncelj-Kučar, *Nakit iz stekla in jantarja*, AV, XXX, 254-277.
- Biró 1987. M. T. Biró, *Gorsium bone carvings*, AR, XXIII, 25-63.
- Biró 1994. M. T. Biró, *The Bone Objects of the Roman Collection, Catalogi Musei Nationalis Hungarici*, Ser. Arch. II., Budapest.
- Bisconti 1996. F. Bisconti, *L'arte delle catacombe*, u: *Dalla terra*, 94-106.
- Bolta 1981. L. Bolta, *Rifnik pri Šentjurju – poznoantična naselbina in grobišče*, KM, 19.
- Böhme 1986. H. W. Böhme, *Bemerkungen zum spätromischen Militärstil*, u: H. Roth (ur.), *Zum Problem der Deutung frühmittelalterlichen Bildinhalte. Akten des 1. Intern. Kolloq. In Marburg a. d. Lahn*, 15. bis 19. Februar 1983, Marburg, 25-49.
- Brulet 1996. R. Brulet, *Verteidiger und Verbündete des Römischen Reiches. Germanen in römischen Diensten und das Spätantike Befestigungssystem*, u: *Franken I*, 85-90.
- Budja 1979. M. Budja, *Kovinske zapestnice v rimskih grobovih Slovenije*, AV, XXX, 243-254.
- Bullinger 1969. H. Bullinger, *Spätantike Gürtelbeschläge. Typen, Herstellung, Tragweise und Datierung*, DAG, XII.

¹⁷⁶ Zidana grobnica otkrivena slučajno 1991. bila je oslikana kršćanskim prizorom. Njena točna lokacija nije zabilježena, premda nema dvojbe da je pripadala istoj cjelini groblja, zajedno s devet grobova istraženih 1993., kao i s grobovima istraženima 1999. i 2001. Usp. Migotti – Perinić 2001., 105.

¹⁷⁷ Taj broj uključuje i 10 grobova istraženih u zaštitnome iskopavanju iz 1993., provedenome u neposrednoj blizini zemljišta istraženog 1999.-2001. Usp. Gregl 1994.

- Buljević i druge 1994. Z. Buljević – S. Ivčević – J. Mardešić – E. Višić-Ljubić, *Artes minores Salonae Christianae*, u: *Salona Christiana* (ur. E. Marin), Split.
- Burger 1966. A. Sz. Burger, *The Late Roman Cemetery at Ságvár*, *AArH*, XVIII, 99-234.
- Burger 1979. A. Sz. Burger, *Das Spättrömische Gräberfeld von Somogyszil*, Budapest.
- Cameron 1993. A. Cameron, *The Later Roman Empire*, London.
- Cameron 1996. A. Cameron, *Orfitus and Constantius: a note on Roman gold-glasses*, *JRA*, 295-301.
- Croom 2002. A. T. Croom, *Roman Clothing and Fashion*, Stroud.
- Davison 2000. C. Davison, *Gender imbalances in Romano-British cemetery populations: a re-evaluation of the evidence*, u: *Burial*, 231-237.
- De Santis 1998. P. de Santis, *La teoria dei "Segni mnemonici" negli scritti di G. B. de Rossi*, *ACIAC*, XIII, Città del Vaticano, Split, 339-350.
- De Santis 2000. P. de Santis, *Glass vessels as grave goods and grave ornaments in the catacombs of Rome*, u: *Burial*, 238-243.
- Dexheimer 2000. D. Dexheimer, *Portrait figures on sepulchral altars of Roman liberti: evidence of Romanization or assimilation of attributes characterizing higher social strata?*, u: *Burial*, 78-84.
- Dixon 1992. S. Dixon, *The Roman Family*, Baltimore, London.
- Fadić 1997. I. Fadić, *Invenzione, produzione e tecniche antiche di lavorazione del vetro*, u: *Trasparenze imperiali. Vetri romani dalla Croazia*, Milano – Roma, 75-228.
- Fadić 2002. I. Fadić, *Kasnoantička nekropola u Briševu*, *Obavijesti XXX-IV/3*, 106-111.
- Farka 1976. C. Farka, *Ein spättrömisches Gräberfeld aus Brunn am Gebirge*, *FÖ*, 15, 41-80.
- Feugere 2002. M. Feugere, *Le mobilier votif d'un sanctuaire salyen*, *Instrumentum*, 16, 16-17.
- Forstner 1982. D. Forstner, *Die Welt der christlichen Symbole*, Innsbruck.
- Friedhoff 1989. U. Friedhoff, *Beigaben aus Glas in Körpergräbern des späten 3. und 4. Jahrhundert n. Chr. aus Zülpich-Enzen*, *Rheinland*, KJ, 22, 49-68.
- Fülep 1984. F. Fülep, *Sopiana. The History of Pécs during the Roman Era and the Problem of the Continuity of the Late Roman Population*, Budapest.
- Gáspár 1986. D. Gáspár, *Römische Kästchen aus Pannonien*, *MAI*, 15 (1-2).
- Gáspár 2002. D. Gáspár, *Christianity in Roman Pannonia. An evaluation of Early Christian finds and sites from Hungary*, *BAR*, Int. Ser., 1010.

- Gregl 1994. Z. Gregl, Kasnoantička nekropola Štrbinci kod Đakova – istraživanja 1993. g., OA, 18, 181-190.
- Grünwald 1988. C. Grünwald, Alamannisches Gräberfeld Unterthürheim, MBV, 59.
- Guiraud 1989. H. Guiraud, Bagues et anneaux a l'époque romaine en Gaule, Gallia, 46, 173-211.
- Hatt 1980. J. J. Hatt, Die keltische Götterwelt und ihre bildliche Darstellung in vorrömischer Zeit, u: Die Kelten in Mitteleuropa (Katalog izložbe), Salzburg.
- Henkel 1913. F. Henkel, Die römische Fingerringe der Rheinlande und der benachbarten Gebiete, Berlin.
- Heurgon 1958. J. Heurgon, Le trésor de Ténes, Paris.
- Hills 1988. C. Hills, Süderbrarup. Ein Gräberfeld der römischen Kaiserzeit und Völkerwanderungszeit in Angeln. I. Archäologische Untersuchungen. By N. Bantelmann (prikaz), AJ, LXVIII, 352-353.
- Jevremov 1990. B. Jevremov, Pozlačeni čebulasti fibuli iz Petovione, AV, 41 (Šašlov zbornik), 389-401.
- Jovanović 1978. A. Jovanović, Nakit u rimskoj Dardaniji, Beograd.
- Keegan 2002. S. L. Keegan, Inhumation Rites in Late Roman Britain. The Treatment of the Engendered Body, BAR, Brit. Ser., 333.
- Keller 1971. E. Keller, Die spätrömische Grabfunde in Südbayern, MBVF, Band 14.
- Keller 1979. E. Keller, Römisches Gräberfeld von Neuburg/Donau, MBV, 40.
- Kloiber 1962. Ä. Kloiber, Die Gräberfelder von Lauriacum. Das Espelmayr-feld, Linz.
- Koščević 1980. R. Koščević, Antičke fibule s područja Siska, Zagreb.
- Koščević 1991. R. Koščević, Antička bronca iz Siska. Umjetničko-obrtna metalna proizvodnja iz razdoblja Rimskog carstva, Zagreb.
- Kovács – Vaday 1999. L. Kovács – A. Vaday, On the problem of the marine gastropod shell pendants in the Sarmatian Barbaricum in the Carpathian Basin, Antaeus, 24 (1997.-1998.), 247-277.
- Kuzmová 1999. K. Kuzmová, Bleigegegenstände aus Iža-Leányvár – dem Brückenkopf des Legionslagers Brigetio, Antaeus, 24 (1997.-1998.), 296-305.
- Lányi 1972. V. Lányi, Die spätantiken Gräberfelder von Pannonien, AArH, XXIV, 53-212.
- Lazar 2002. I. Lazar, Celeia, u: The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia (ur. M. Šašel Kos – P. Scherrer), Situla, 40, Ljubljana.
- Lucchesi Palli 1994. E. Lucchesi Palli, Untersuchungen zum Inhalt der Bullae und anderer Amulettkapseln in Antike, Spätantike und Mittelalter, Boreas, 17, 171-177.

- Mackensen 1978. M. Mackensen, Römisches Gräberfeld von Kempten –Keckwiese, MBV, 34.
- Marijanski-Manojlović 1987. M. Marijanski-Manojlović, Rimska nekropola kod Beške u Sremu, Novi Sad.
- Marshall 1907. F. H. Marshall, Catalogue of the Finger Rings Greek, Etruscan and Roman in the Departments of Antiquities – British Museum, London.
- Martin-Kilcher 2000. S. Martin-Kilcher, *Mors immatura* in the Roman world – a mirror of society and tradition, u: Burial, 61-62.
- Mawer 1995. F. Mawer, Evidence for Christianity in Roman Britain, BAR, Brit. Ser., 243.
- Mayr 1991. U. Mayr, Das spätantike Gräberfeld von Tulln, Bahnhofstrasse, FÖ, 30, 33-44.
- Migotti 1994. B. Migotti, Arheološka građa iz ranokršćanskog razdoblja u kontinentalnoj Hrvatskoj, u: Rano kršćanstvo, 41-67.
- Migotti 1998. B. Migotti, The production of glass jewellery at Štrbinci (NE Croatia), Instrumentum, 8, 14.
- Migotti 1999.-2000. B. Migotti, Prilog poznavanju putova trgovine između Dalmacije i Panonije, OA, 23-24, 195-202.
- Migotti 2002. B. Migotti, Two Gold-sandwich Glasses from Štrbinci (Đakovo, Northern Croatia), Zagreb.
- Migotti – Perinić 2001. B. Migotti – Lj. Perinić, Nekropola na Štrbincima u svjetlu kasnoantičkog horizonta Panonije, ARR, 13, 103-204.
- Mihovilić 1979. K. Mihovilić, Prstenje i naušnice rimskog doba Slovenije, AV, XXX, 223-242.
- Mócsy 1981. A. Mócsy, Die spätrömische Festung und das Gräberfeld von Tokod, Budapest.
- Murail – Girard 2000. P. Murail – L. Girard, Biology and burial practices from the end of the first century AD to the beginning of the fifth century AD: the rural *neropolis* Chantambre (Essone, France), u: Burial, 105-117.
- Nikolić-Đorđević 2000. S. Nikolić-Đorđević, Antička keramika Singidunuma. Oblici posuda, Singidunum, 2, 11-244.
- Nuzzo 2000. D. Nuzzo, Amulet and grave in Late Antiquity: some examples from Roman cemeteries, u: Burial, 249-255.
- Pavlović 2001. I. Pavlović, Istraživanje kasnoantičke nekropole Štrbinci kod Đakova, Obavijesti, XXXIII/3, 109-114.
- Pearce 2000. J. Pearce, Burial, society and context in the provincial Roman world, u: Burial, 1-12.
- Petrović 1995. P. Petrović, *Villa and Domus tribuni at Mediana*, u: The Age of Tetrarchs (ed. D. Srejšević), Belgrade.
- Petru – Petru 1978. S. Petru – P. Petru, Neviodunum (Drnovo) pri Krškem, KM, 15.
- Philipp 1983. H. Philipp, Magische Gemmen, u: Spätantike und frühes Christentum (Katalog izložbe), Frankfurt am Main, 153-160.

- Philpott 1991. R. Philpott, *Burial Practices in Roman Britain. A survey of grave treatment and furnishing A. D. 43-410*, BAR, Brit. Ser., 219.
- Plesničar-Gec 1972. Lj. Plesničar-Gec, Severno emonsko grobišče, KM, 8.
- Plesničar-Gec i drugi 1983. Lj. Plesničar-Gec – J. Šašel – I. Sivec – I. Mikl-Curk – P. Kos, Starokrščanski center v Emoni, KM, 21.
- Pop-Lazić 2002. S. Pop-Lazić, Nekropole rimskog Singidunuma, Singidunum, 3, 7-100.
- Powell 1966. T. G. E. Powell, *Prehistoric art*, London.
- Pröttel 1988. Ph. M. Pröttel, Zur Chronologie der Zwiebelknopffibeln, JRGZM, 35 (1), 347-371.
- Quensel-von-Kalben 2000. L. Quensel-von-Kalben, Putting Late Roman burial practice (from Britain) in context, u: *Burial*, 217-230.
- Radman-Livaja 2002. I. Radman-Livaja, Nalazi rimske vojne opreme iz sjeverne Hrvatske u fundusu Arheološkog muzeja u Zagrebu (magistarski rad), Zagreb.
- Ružić 1994. M. Ružić, Rimsko staklo u Srbiji, Beograd.
- Raunig 1979.-1980. B. Raunig, Dva kasnoantička groba iz okolice Đakova, VAMZ, 3. ser., XII-XIII, 151-167.
- Sagadin 1979. M. Sagadin, Antične pasne spone in garniture v Sloveniji, AV, XXX, 294-338.
- Sági 1981. K. Sági, Das römische Gräberfeld von Keszthely-Dobogó, Budapest.
- Salamon – Barkóczi 1971. Á. Salamon – L. Barkóczi, Bestattungen von Csákvár aus dem Ende des 4. und dem Anfang des 5. Jahrhunderts, AR, XI (1970), 35-76.
- Salamon – Barkóczi 1973. Á. Salamon – L. Barkóczi, Archäologische Angaben zur spätromischen Geschichte des pannonischen Limes, MAI, 4, 73-95.
- Schmidt 2000. Spätantike Gräberfelder in den Nordprovinzen des römischen Reiches und das Aufkommen christlichen Bestattungsbrauchums. Tricciana (Ságvár) in der Provinz Valeria, SJ, 50, 213-441.
- Schmitz 1993. W. Schmitz, "Alles Unheil halte fern!" Zu einigen Gussformen für Amulette aus römischer Zeit, BJ, 93, 45-68.
- von Schnurbein 1977. S. von Schnurbein, Römisches Gräberfeld von Regensburg, MBV, 31.
- Schulze 1978. M. Schulze, Zur Interpretation spätkaiserzeitlichen Glasperlen, AK, 8, 51-68.
- Schulze-Dörrlamm 1990. M. Schulze-Dörrlamm, Die spätromischen und frühmittelalterlichen Gräberfelder von Gondorf, Gem. Koborn-Gondorf, Kr. Mayen-Koblenz, Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit, Serie B, Die Fränkischen Altertümer des Rheinlandes, Band 14, Stuttgart.

- Simić 1997. Z. Simić, Rezultati zaštitnih arheoloških istraživanja na prostoru jugoistočne nekropole Singidunuma, Singidunum, 1, 21-55.
- Sokač-Štimac 1984. D. Sokač-Štimac, Rezultati arheoloških istraživanja na "Treštanovačkoj gradini" kod Tekića, PZ, 5, 113-133.
- Sommer 1984. M. Sommer, Die Gürtel und Gürtelbeschläge des 4. und 5. Jahrhunderts im Römischen Reich, Bonner Hefte zur Vorgeschichte, 22, Bonn.
- Stoodley 1999. N. Stoodley, The Spindle and the Spear. A Critical Enquiry into the Construction and Meaning of Gender in the Early Anglo-Saxon Burial Rite, BAR, Brit. Ser., 288.
- Struck 2000. M. Struck, High status burials in Roman Britain (1st-3rd centuries AD) – potential of interpretation, u: Burial, 85-96.
- Swift 2000. E. Swift, Regionality in Dress Accessories in the late Roman West, Monographies Instrumentum, 11, Montagnac.
- Szekeres 1999. Á. Szekeres, Sarmatian cemetery at Bácsstopolya-Bánkert, Antaeus, 24 (1997.-1998.), 492-515.
- Šaranović-Svetek 1988. V. Šaranović-Svetek, Antičko staklo u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije, Novi Sad.
- Šeper 1962. M. Šeper, Rimska kola iz Poljanca kod Ludbrega, ARR, II, 335-428.
- Šubic 1974. Z. Šubic, Tipološki in kronološki pregled rimskega stekla v Poetovionu, AV, XXV (1976.), 39-61.
- Topál 1981. J. Topál, The southern Cemetery of Matrica (Százhalombatta-Dunafüred), Budapest.
- Topál 1993. J. Topál, Roman Cemeteries of Aquincum, Pannonia. The Western Cemetery, Bécsy Road I, Budapest.
- Vaday 1999. A. Vaday, Sarmatian settlements in the Great Hungarian Plain, Antaeus, 24 (1997.-1998.), 547-562.
- Vágó – Bóna 1976. E. Vágó – I. Bóna, Die Gräberfelder von Intercisa. Die Spätromische Südstadtfriedhof, Budapest.
- Walker – Bierbrier 1997. S. Walker – M. Bierbrier, Ancient faces. Mummy portraits from Roman Egypt, London.
- Wamers 1996. E. Wamers, Alamannisch-fränkische Kontinuität im Untermaingebiet, u: Franken, I, 266-269.
- Żelazowski 1999. J. Żelazowski, I vetri a figure d'oro delle collezioni di Goluchów e di Heinrich Menu von Minutoli nel Museo Nazionale di Varsavia, Rocznik Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, 50, Warszawa 2000., 45-50.
- Zotović – Jordović 1990. Lj. Zotović – Č. Jordović, Viminacium 1 - nekropola Više grobalja, Beograd.

Summary

The 2001 excavation of the late Roman cemetery at Štrbinci near Đakovo

In 2001 a second season of a systematic excavation of the late Roman cemetery at Štrbinci near Đakovo (NE Croatia) was undertaken. The present report of the excavation comprises four parts, covering respectively the situation and archaeological background (I), the catalogue of the graves and grave finds (II), the catalogue of scattered finds (III) and the evaluation of the finds (IV).

An area measuring 200 m² was excavated, which yielded 22 supine inhumations (graves 26, 31-50, 52) appearing at various relative depths (0.50–1.40 m). All of them featured interments in earth pits with no grave construction, and the pits themselves were in the majority of cases indeterminate or only partly discernible. The only potential exception to this is G 48, in which several lead rods placed along the skeleton's right side perhaps point to a partial grave construction. The orientation was without exception west-east (head to the west), with various northern and southern deviations. The position of hands varied conspicuously: one or both of them were stretched, or crossed on the pelvis or abdomen, or lifted towards shoulder. The 22 graves contained 23 skeletons, as one of them (G 36) held a male adult and a child. There were altogether 8 males aged 20-55 (graves 32, 36, 37, 40, 43), 8 females aged 25-45 (graves 35, 38, 39, 42, 46, 49, 50, 52), 6 children aged 6.5-12 (graves 26, 33, 34, 36, 41, 45) and one infant (G 31). In spite of the various grave-depths, the recovered grave goods date them presumably all to the second half of the 4th century.

Grave goods (covering grave offerings in the narrow sense of the word, as well as jewellery and dress accessories) in various state of preservation (from completely preserved to completely destroyed) were recovered from 15 graves (nos 26, 31, 34, 35, 37-42, 48-50, 52). While the number of objects varied from one (eg. G 37) to some 20 (G 45), the average was 2 or 3 to a grave. Glass vessels were provided at equal rates to men, women and children, jewellery was pertinent to women and female children, although not without exception (see G 48) and belt accessories to men. Altogether 19 glass vessels were found: cups, jugs, bottles, dishes and a few indeterminate specimens (graves 26, 33.2, 34.1.2, 35.3, 37.1.2, 38.1, 41.1, 45.18.19.20, 48.2.3.4, 49.1.2, 52.4), 4 bronze (G 45.1.2.3, G 42.3), probably 4 bone (G 45.4, G 52.3) and 2 iron bracelets (G 35.2, G 45.5), 6 bronze (G 33.1, G 35.1, G 39.3/1.2, G 45.7.8) and 4 iron finger-rings (G 42.4, G 45.9.10/1.2), 4 glass-bead necklaces with bronze clasp (G 42.1.2, G 45.11.12.14/1.-20, G 52.1.2) and 2 bunches of beads without clasp (G 39.1, G 48.1) – 162 beads in all, 2 or 3 earrings (G 39.2, G 50.1), 1 bronze belt set containing a buckle with plate, a buckle-plate without buckle and a strap-end (G 40.1-3), and finally 3 indeterminate lead objects: a plate and two cornered pieces (G 40.4, G 42.6). The percentage of the graves provided with grave goods, as well as the amount and distribution of the provided objects at Štrbinci correspond with the average standards as generally established in the late antique Pannonian cemeteries. Somewhat unusual in this context are bronze rings of uncertain function from G 31, while G 45 stands out as unique from the point of view of both the quantity and quality of its grave goods. Grave 48, holding a male adult with a necklace, is somewhat curious from the point of view of cultural anthropology, as it warns against assumptions at gender determination based on «sexed» accessories.

Chapter IV deals with typological-chronological, religious-ritual, economic and status aspects to the various groups of finds. Given the relative uniformity of Pannonian late antique grave inventory, the

accent has been placed on the ritual and social implications of the finds. Nevertheless, the issues of typology and chronology are not completely neglected. They are mostly raised in ambiguous cases, or in instances where analogies to the finds from Štrbinci are lacking in the wider Pannonian surroundings.

IV.2.1. The belt set from G 40 is discussed, mostly from the point of view of its probable status implications. The dead-person, most probably a civil or military official, seems to have been provided with two belts laid across his lower legs. IV.2.2. Two bronze rings from G 31 are considered as fairly unusual finds in a late antique Pannonian context, their possible utilitarian use being discussed besides their probable ritual meaning. Headings IV.2.3., IV.2.4. and IV.2.5. cover respectively a discussion on the typology, distribution and ritual working of the following categories of jewellery: finger-rings, bracelets, beads/necklaces, pendants and earrings. Prominence is understandably accorded to the glass beads as the most numerous category of finds in the present context, and also on account of their multifarious nature in G 45. Given their abundance and the fact that pottery is absolutely missing from the graves at the site of Štrbinci, glass vessels (IV.2.6) are also granted a somewhat lengthier discussion comprising both typological and ritual-religious implications. On the other hand, the most spectacular among the glass objects recovered so far in the systematic excavations of the cemetery in question, the gold-sandwich glass G 45.18, is not considered here, as it was published extensively elsewhere (Migotti 2002). Heading IV.2.7 comprises a comment on three categories of material: snail-shells, textile and lead. While snails were most probably placed in G 38 as food, and a piece of cloth wrapped up around an unknown object or stuff (G 45.17) might have been a sort of a sacred relic, the three lead pieces (a plate found on the chest of the skeleton in G 42 and two three-dimensional cornered pieces recovered from under the left lower leg of the skeleton in G 42) arise special interest. Together with the lead rods from G 48, which could be part of a grave structure or residual grave sealing, they round a picture of a cemetery featuring (basically indeterminate) lead objects as grave goods with higher frequency than is customary in Pannonian surroundings. In heading IV.2.8 the issue of dating is discussed in the light of recent attempts at establishing a revised chronology of late antique Pannonian cemeteries. This new approach is basically concentrated upon pointing out the extended duration of those cemeteries, perceived now as stretching at least to the beginning of the 5th century. Consequently, such dating for some finds in the Catalogue is further discussed and explained. Since no numismatic evidence (i. e., coins from the last third of the 4th century) have so far been recovered from the site which would corroborate such dating, the arguments adduced here rest mostly on typological grounds. Consequently, the so far excavated portion of the cemetery is to be dated to the second half of the 4th century, with only a theoretical and as yet unproven possibility of its extension into the 5th century. Heading IV.2.9 comprises a discussion of the economic and status background to the burial of a girl aged 8-12 in G 45. This is based on the fact that G 45 stands out conspicuously among the rest of the graves in terms of the quantity of its grave goods, which, on the other hand, is not matched with a corresponding quality. It appears that this equipment, the gold-glass included, were meant as an expression of status and ritual-religious aspects of the burial, and not as a display of wealth; except for the gold-glass, there was actually not one luxury item among the grave goods. By *status* here the social standing of the dead girl's family is meant, presumed on account of a family portrait depicted on the glass, with father and son wearing cloaks and cross-bow fibulae. It has also been observed that the depiction does not necessarily relates to the deceased girl's family. Finally, it should be noted that the gold glass from G 45 featuring an

inscription *Vivatis felicis in Deo* is the only explicitly Early Christian find among the so far recovered material from Štrbinci. This fact actually bears on the systematically excavated portion of the site, while in 1991 a grave vault with an early Christian fresco was accidentally discovered in the area of the cemetery. All in all, the cemetery can plausibly be determined as late antique-early Christian, belonging most probably to the Roman Certissia, this settlement being known, under various names, from the literary source mostly itineraries. It is also recorded on an inscribed marble in the Diocesan collection of art-historical and archaeological monuments in Đakovo, whose precise find spot is unfortunately not known but is undoubtedly to be looked for in the vicinity of Đakovo.

Translation: *Branka Migotti*

POPIS ILUSTRACIJA – LIST OF ILLUSTRATIONS

Napomena – Note

Brojevi predmeta na tablama odgovaraju brojevima grobnih priloga u *Katalogu*. – Numbers of illustrations on the plates correspond with the numbers of grave finds in the Catalogue of graves and grave finds.

SLIKE – FIGURES

- Slika 1 – Plan dijela groblja istraženog u 2001
Figure 1 – Plan of the cemetery section excavated in 2001
Slika 2 – Nacrt podjele blokova
Figure 2 – Scheme of the inner division of blocks
Slika 3 – Profili (B X – južni i zapadni; B XI – južni; B XII – istočni i južni; B XIII – istočni; B XIV – istočni)
Figure 3 – Sections (B X – south and west section; B XI – south section; B XII – east and south section; B XIII – east section; B XIV – east section)
Slika 4 – Tlocrt vatrišta u B XII
Figure 4 – Plan of the hearth in the open in block XII
Slika 5 – Tlocrt jarka u B XV
Figure 5 – Plan of the ditch in block XV
Slika 6 – Urušenje u B XVI, tlocrt i snimka
Figure 6 – Collapse in block XVI, a plan and a photo

TABLE – PLATES

Tabla – Plate I

G 26 – Grave 26

G 31 – Grave 31

Tabla – Plate II

Prilozi – Finds 31.1.1, 31.1.2

G 32 – Grave 32

Tabla – Plate III

G 33 – Grave 33

Prilozi – Finds 33.1, 33.2

Tabla – Plate IV

G 34 – Grave 34

Prilozi – Finds 34.1, 34.2

Tabla – Plate V

G 35 – Grave 35

Prilozi – Finds 35.1, 35.3

Tabla – Plate VI

G 36 – Grave 36

G 37 – Grave 37

Tabla – Plate VII

Prilog – Find 37.1

G 38 – Grave 38

Tabla – Plate VIII

G 39 – Grave 39

Prilozi – Finds 39.1, 39.2, 39.3.1, 39.3.2

Tabla – Plate IX

G 40 – Grave 40

Prilozi – Finds 40.1, 40.2, 40.3, 40.4

Tabla – Plate X

G 41 – Grave 41

G 43 – Grave 43

Tabla – Plate XI

G 42 – Grave 42

Prilozi – Finds 42.1, 42.2, 42.3, 42.4, 42.5, 42.6

Tabla – Plate XII

G 44 – Grave 44

G 45 – Grave 45

Tabla – Plate XIII

Prilozi – Finds 45.1-4

Tabla – Plate XIV

Prilozi – Finds 45.5-14

Tabla – Plate XV

Prilozi – Finds 45.17-20

Tabla – Plate XVI

G 46 – Grave 46

G 47 – Grave 47

Tabla – Plate XVII

G 48 – Grave 48

G 48, olovne šipke – Grave 48, lead rods

Tabla – Plate XVIII

Prilozi – Finds 48.1, 48.2, 48.3

Tabla – Plate XIX

G 49 – Grave 49

Prilozi – Finds 49.1, 49.2

Tabla – Plate XX

G 50 – Grave 50

Prilozi – Finds 50.1.1, 50.1.2

Tabla – Plate XXI

G 52 – Grave 52

Prilozi – Finds 52.1, 52.2, 52.3, 52.4

Tabla – Plate XXII

Izvangrobni nalazi (IG) – Scattered finds 1, 3.1-9

Tabla – Plate XXIII

Izvangrobni nalazi (IG) – Scattered finds 4.-7., 9.

Tabla – Plate XXIV

Izvangrobni nalazi (IG) – Scattered finds 11.-16., 18.

Table u boji – Colour Plates

Tabla – Plate XXV

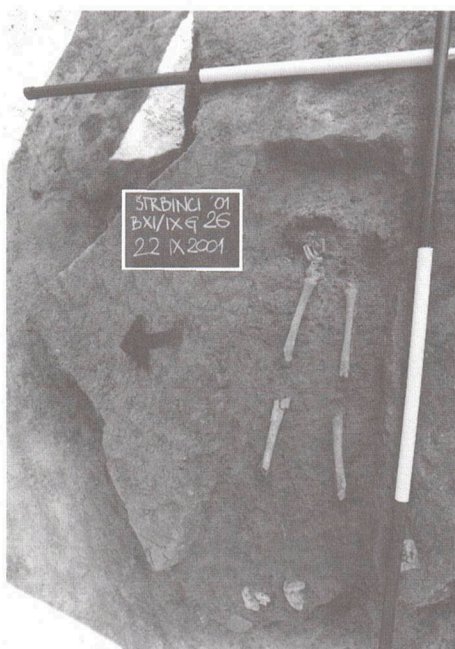
Prilozi – Finds G 45: 14.-20.

Tabla – Plate XXVI

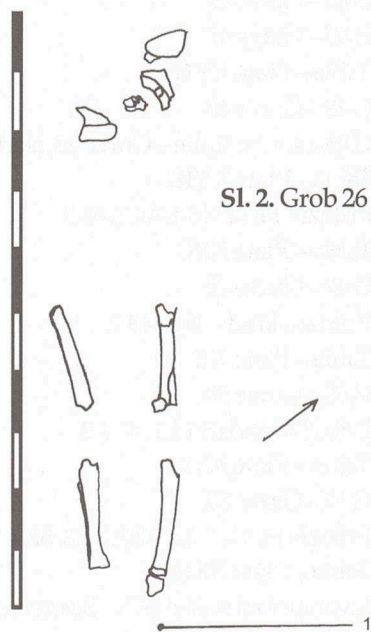
Prilozi – Finds G 33.2, 34.1.2, 48.2, 49.1, 52.4

Tabla – Plate XXVII

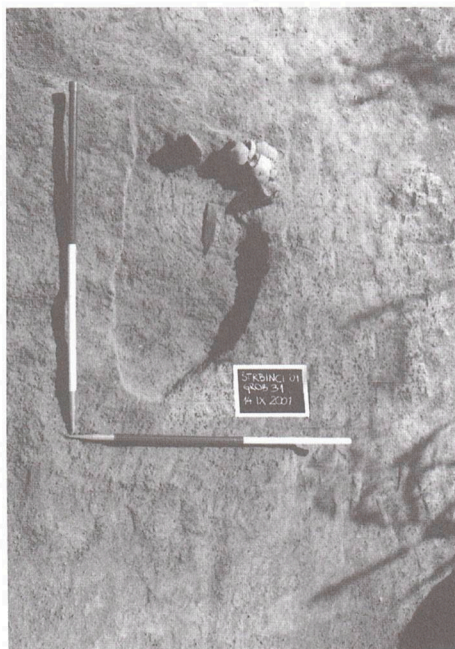
Prilozi – Finds G 49.1., 52.4.

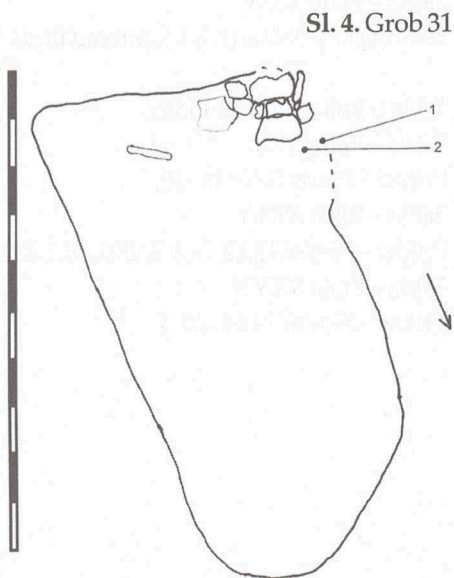
Sl. 1. Grob 26

Sl. 2. Grob 26

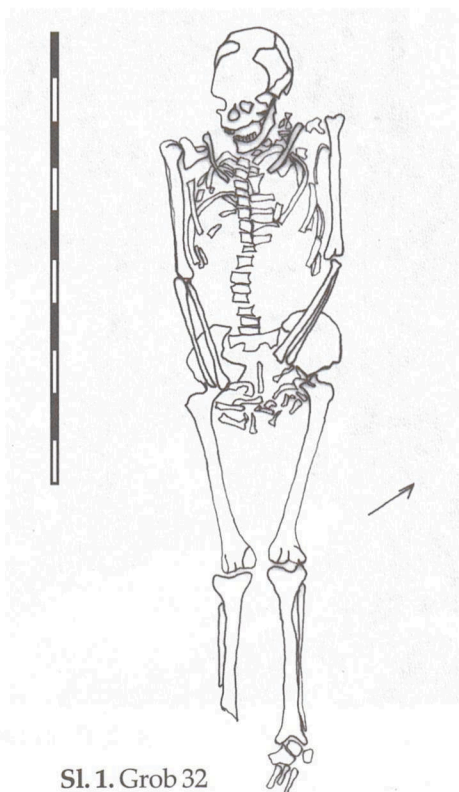

Sl. 3. Grob 31

Sl. 4. Grob 31

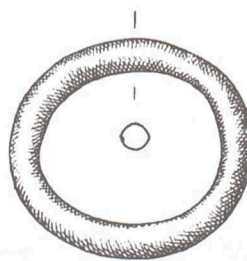
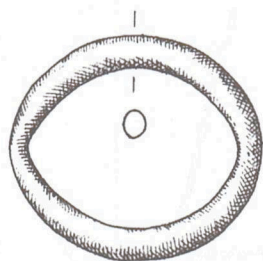

SI. 1. Grob 32

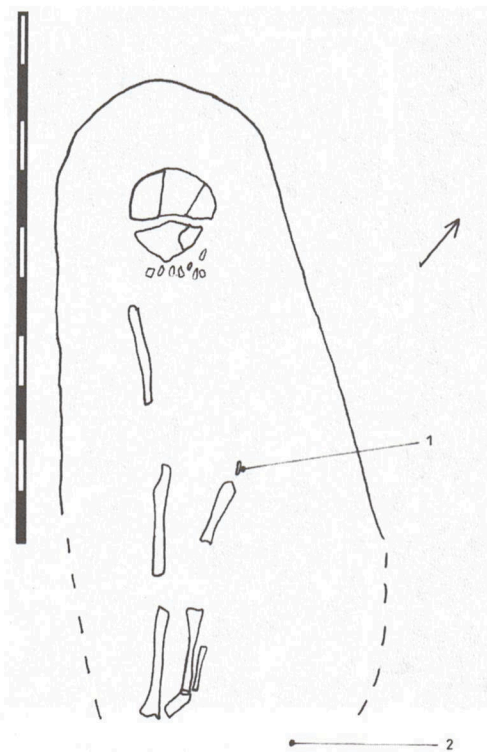

SI. 2. Grob 32

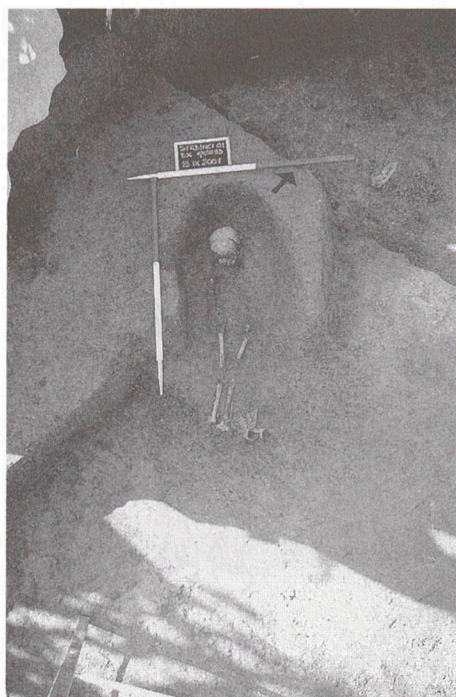
SI. 3. Grob 31.1.

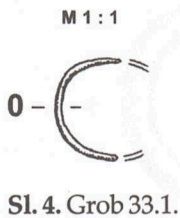
M 1 : 1

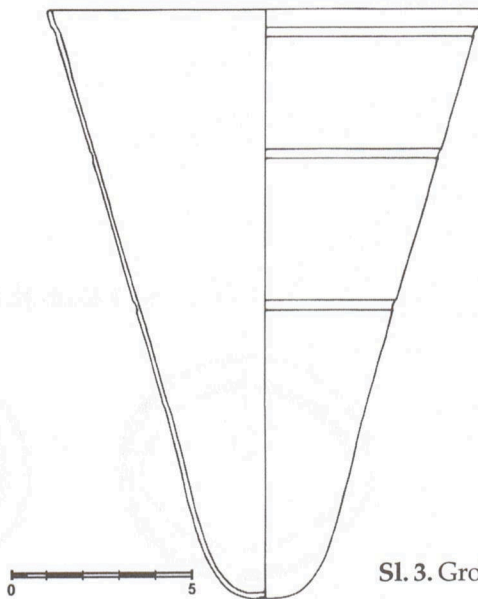
SI. 1. Grob 33

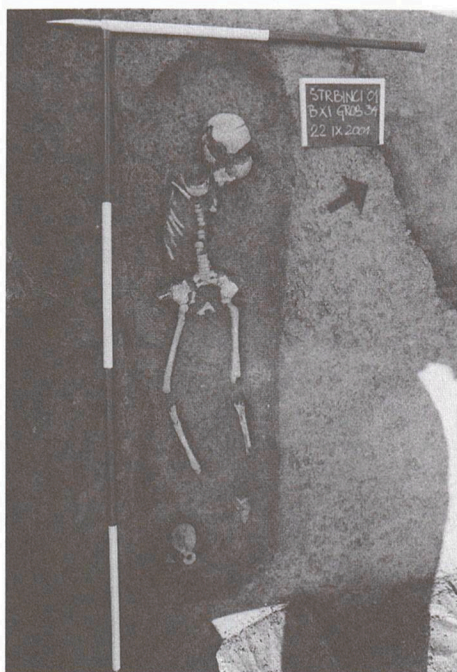
SI. 2. Grob 33

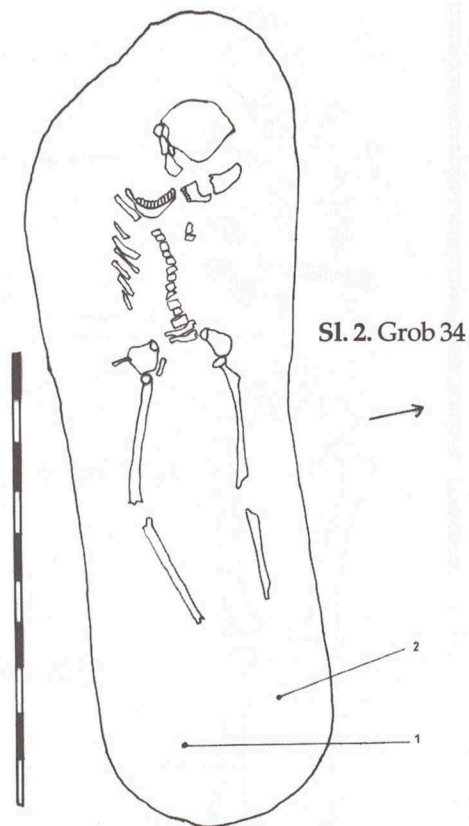
SI. 4. Grob 33.1.

SI. 3. Grob 33.2.

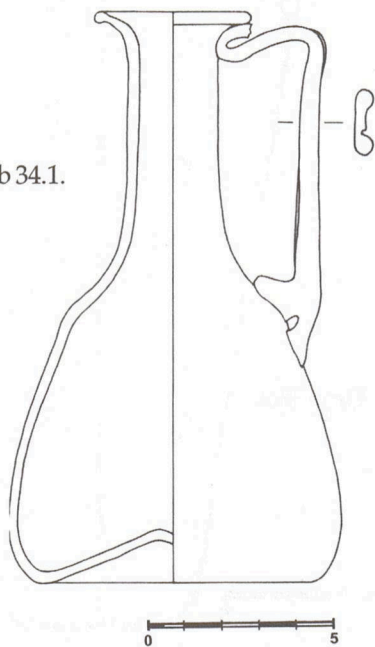

SI. 1. Grob 34

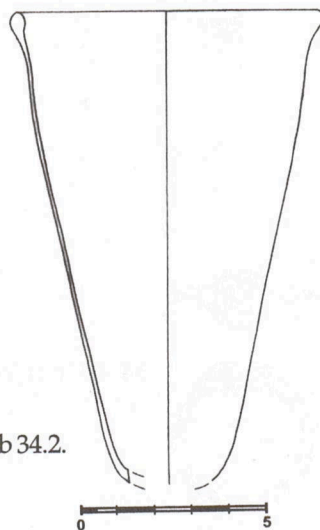

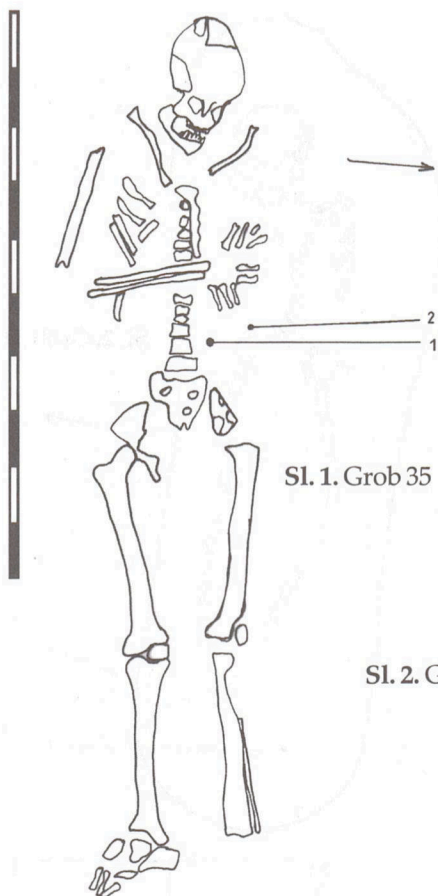
SI. 2. Grob 34

SI. 3. Grob 34.1.

SI. 4. Grob 34.2.

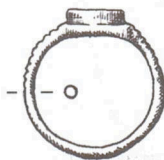

SI. 2. Grob 35

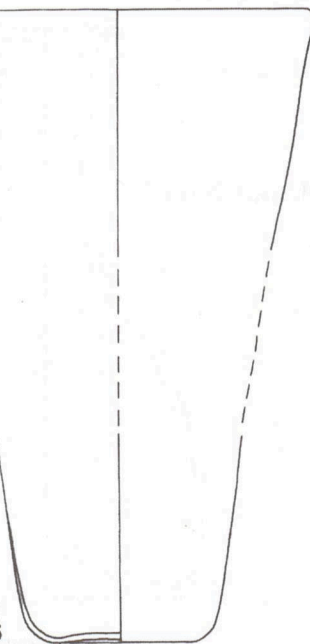

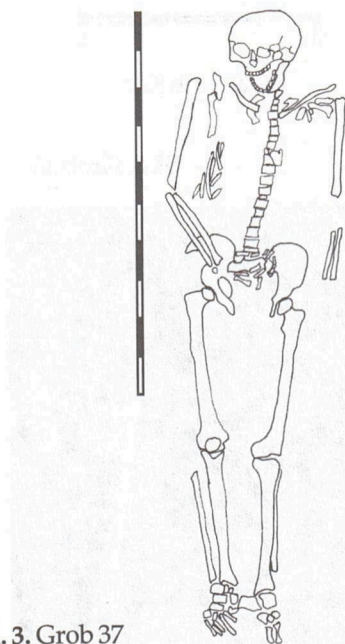
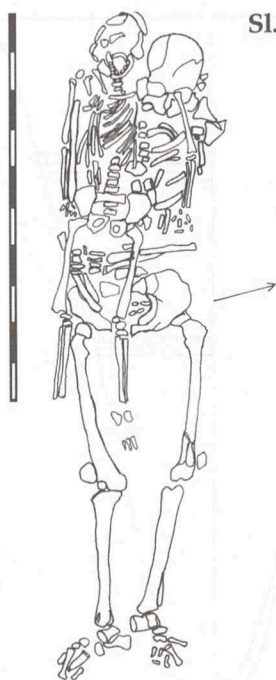
SI. 3. Grob 35.1.

M 1 : 1

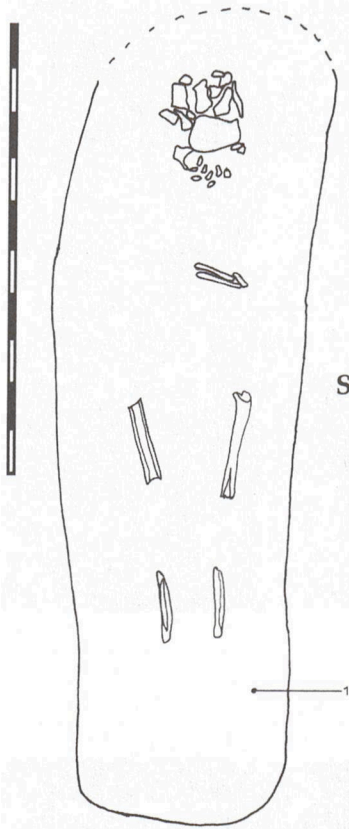
SI. 4. Grob 35.3.

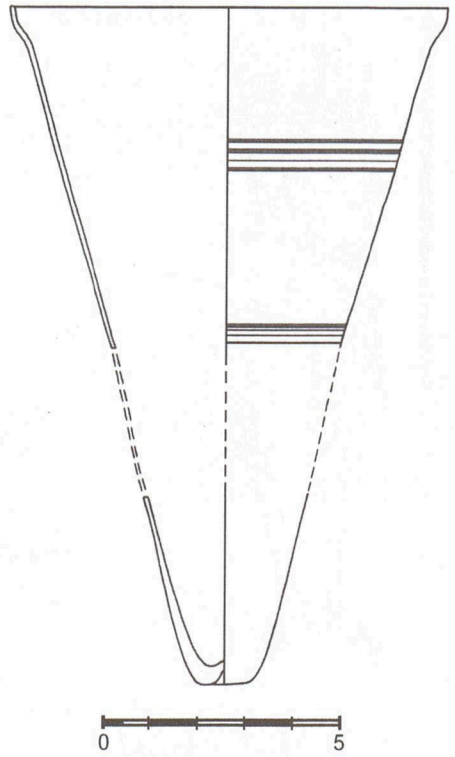

SI. 3. Grob 37

SI. 4. Grob 37

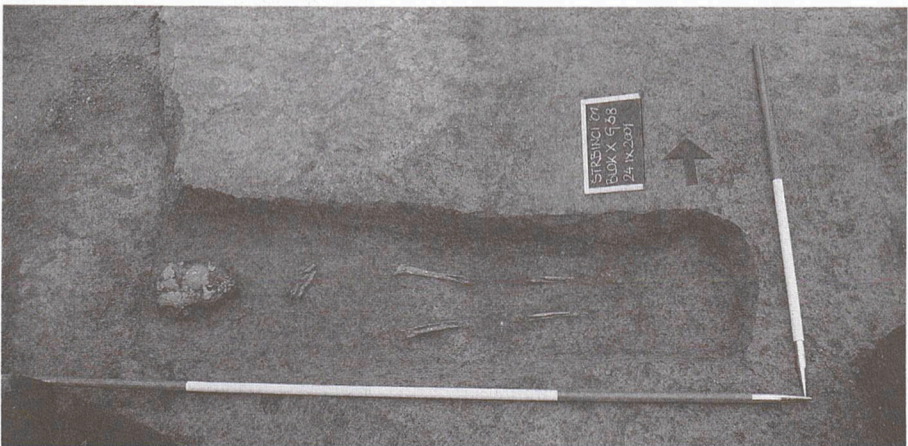

Sl. 1. Grob 38

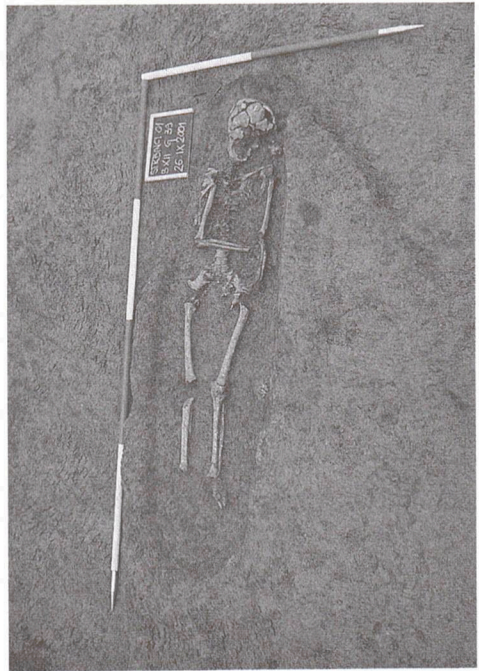
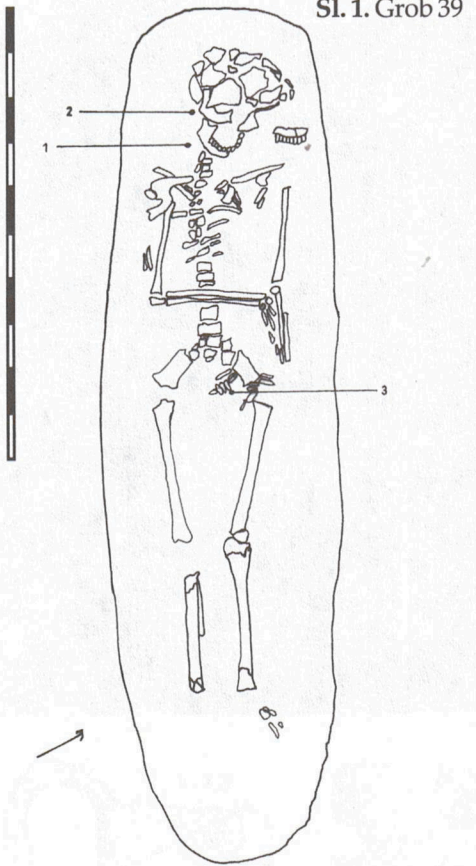

Sl. 2. Grob 37.1.

Sl. 3. Grob 38

Sl. 1. Grob 39

Sl. 2. Grob 39

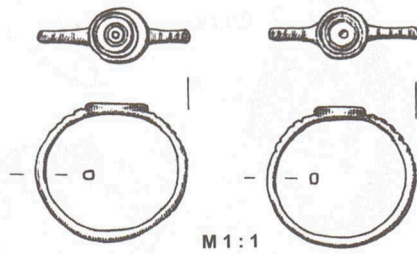

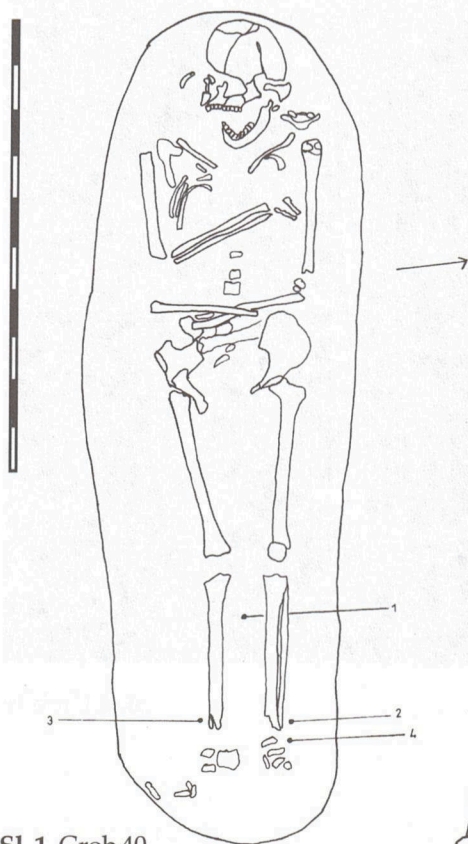
Sl. 4. Grob 39.2

Sl. 3. Grob 39.1.

Sl. 5. Grob 39.3.1.2.

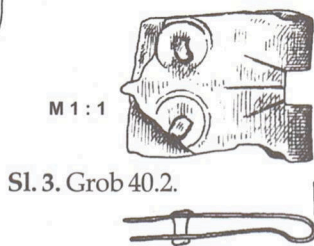
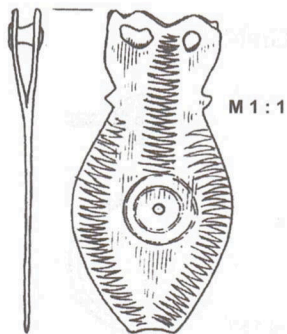

Sl. 1. Grob 40

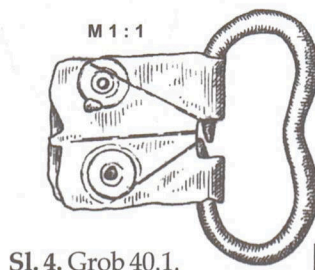

Sl. 2. Grob 40

Sl. 5. Grob 40.3.

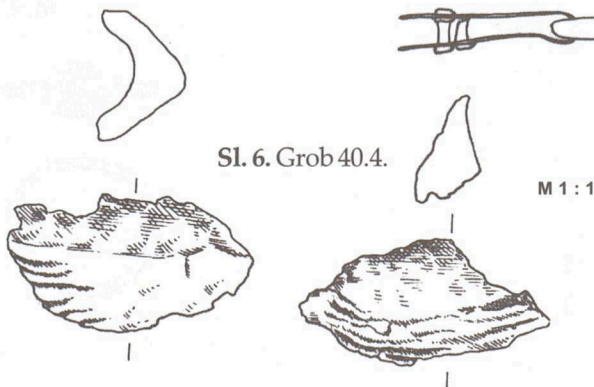

Sl. 3. Grob 40.2.

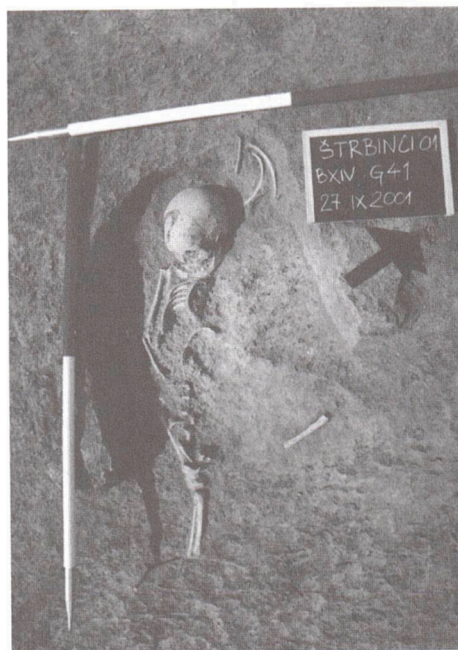
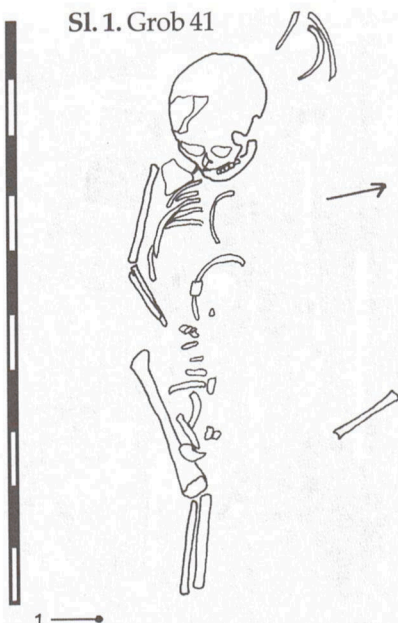
Sl. 4. Grob 40.1.

Sl. 6. Grob 40.4.

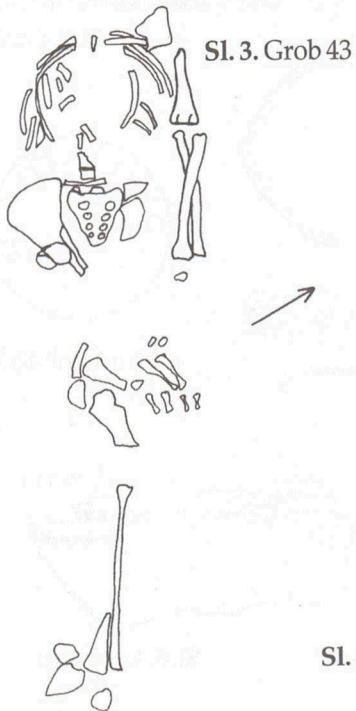

Sl. 1. Grob 41

ŠTRBINCI 01
BXIV G41
27 IX 2001

Sl. 2. Grob 41

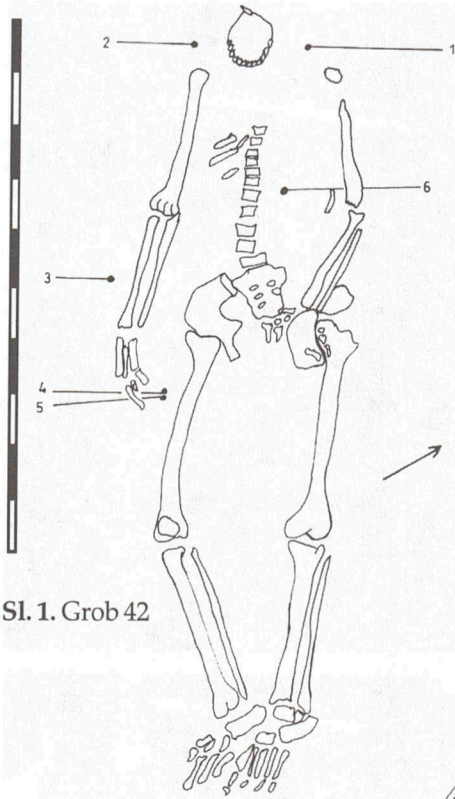

Sl. 3. Grob 43

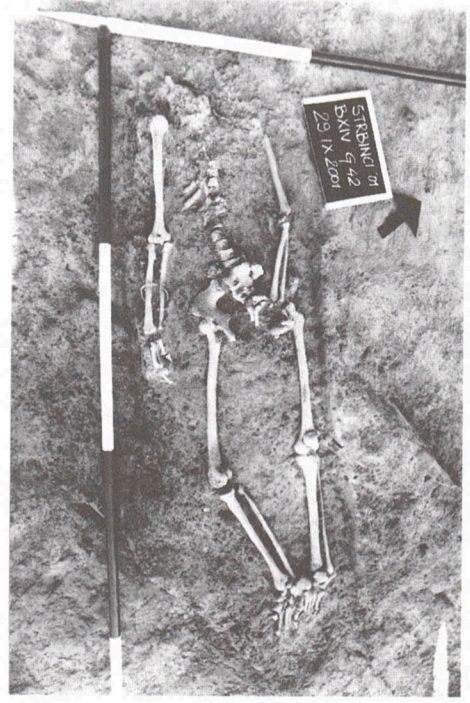

ŠTRBINCI 01
BXIII G43
28 IX 2001

Sl. 4. Grob 43

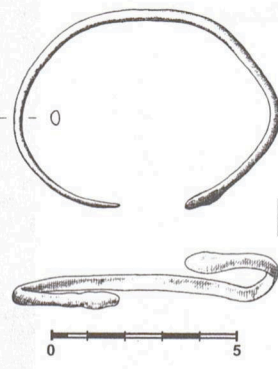

SI. 1. Grob 42

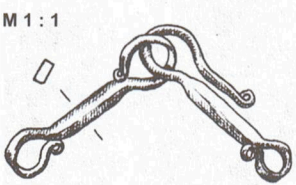

SI. 2. Grob 42

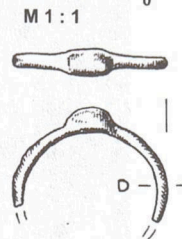
SI. 3. Grob 42.3.

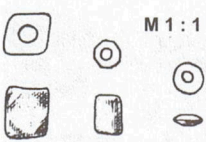
SI. 6. Grob 42.5.

SI. 4. Grob 42.1.

SI. 7. Grob 42.4.

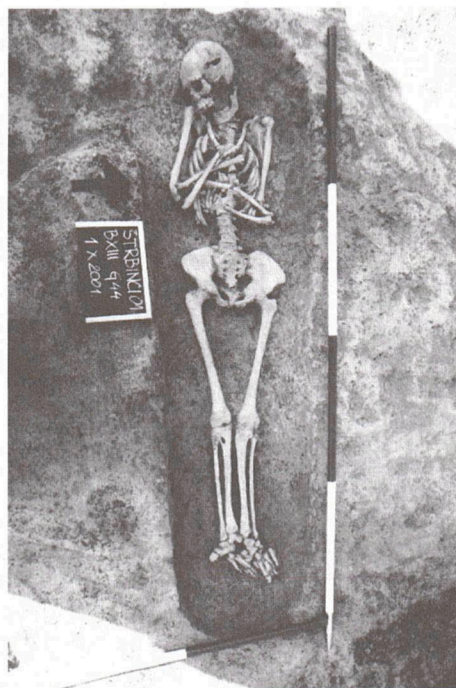
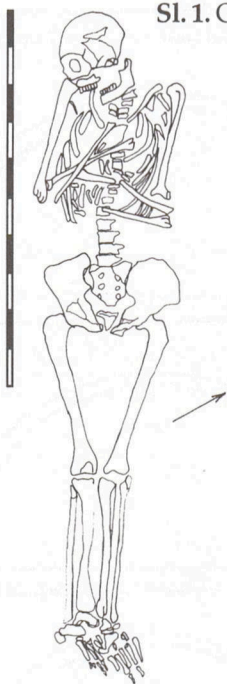

SI. 5. Grob 42.2.

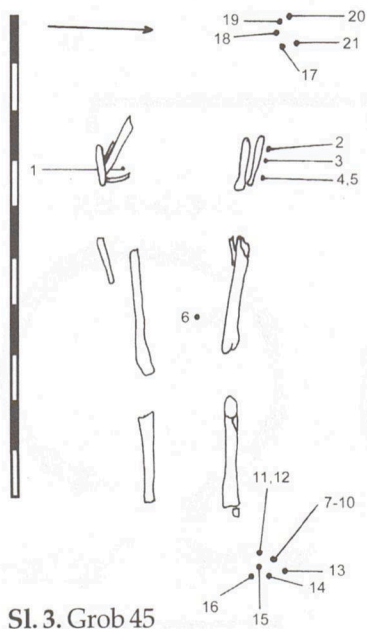

SI. 8. Grob 42.6.

Sl. 1. Grob 44

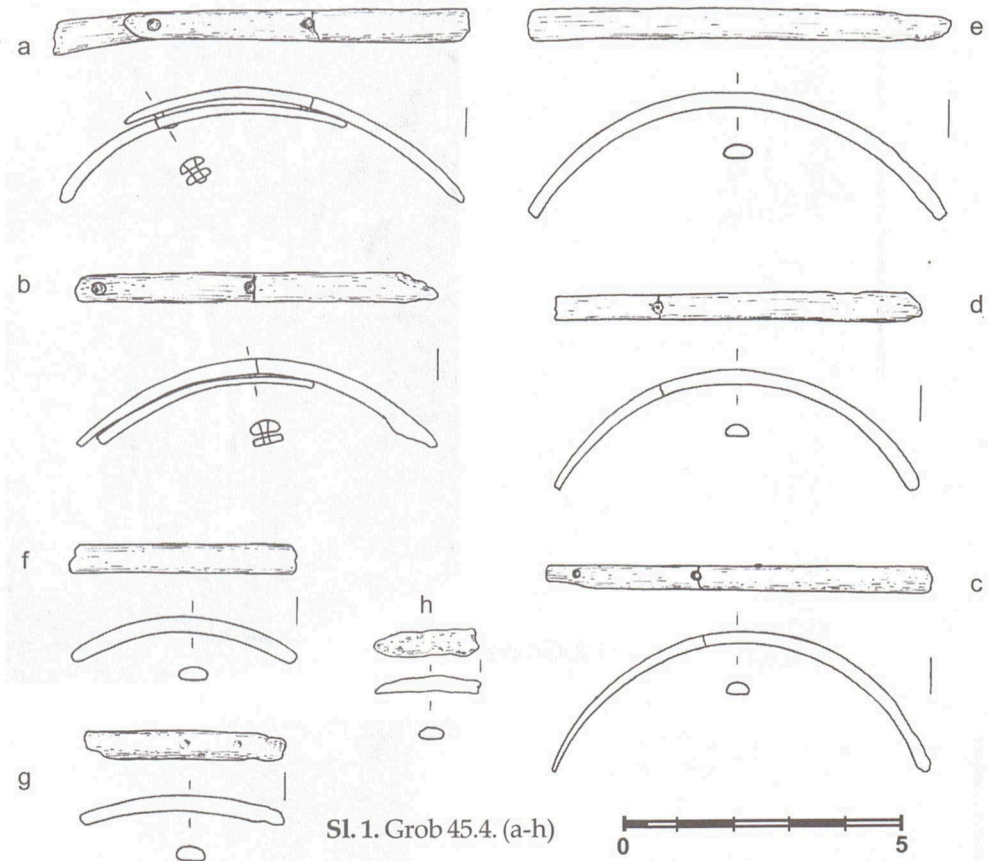
Sl. 2. Grob 44

Sl. 4. Grob 45

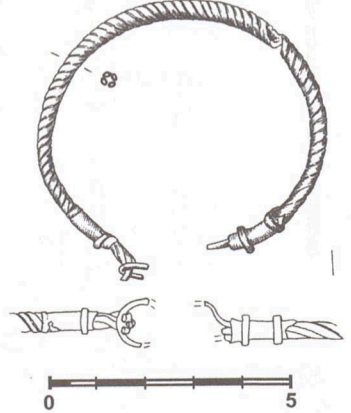
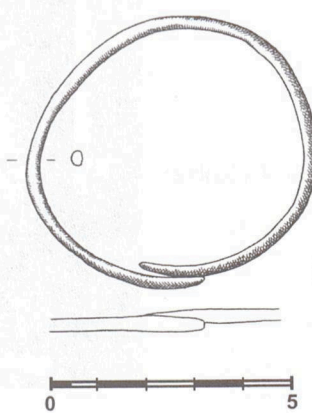
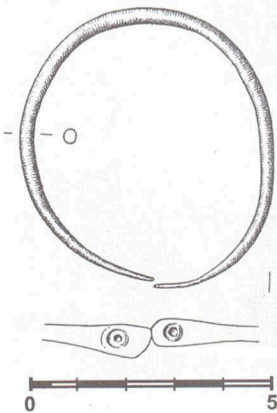
Sl. 3. Grob 45

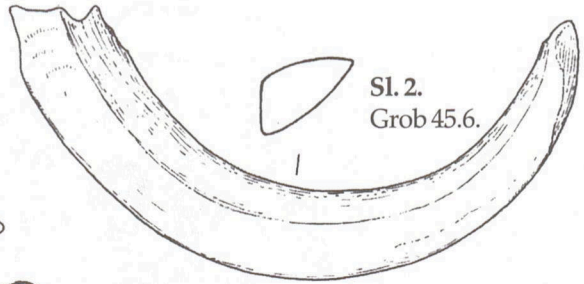
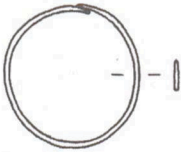
SI. 2. Grob 45.1

SI. 3. Grob 45.2

SI. 4. Grob 45.3

Sl. 1.
Grob 45.7.

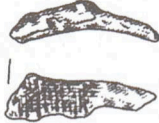
Sl. 2.
Grob 45.6.

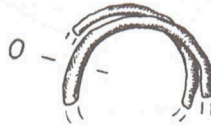
Sl. 3. Grob 45.12.

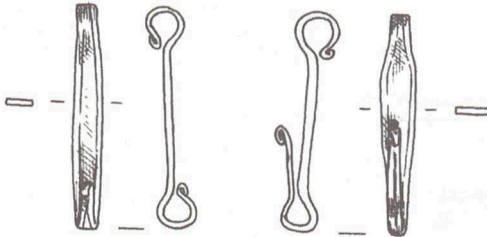
Sl. 4. Grob 45.5.

Sl. 5. Grob 45.10.

Sl. 6. Grob 45.9.

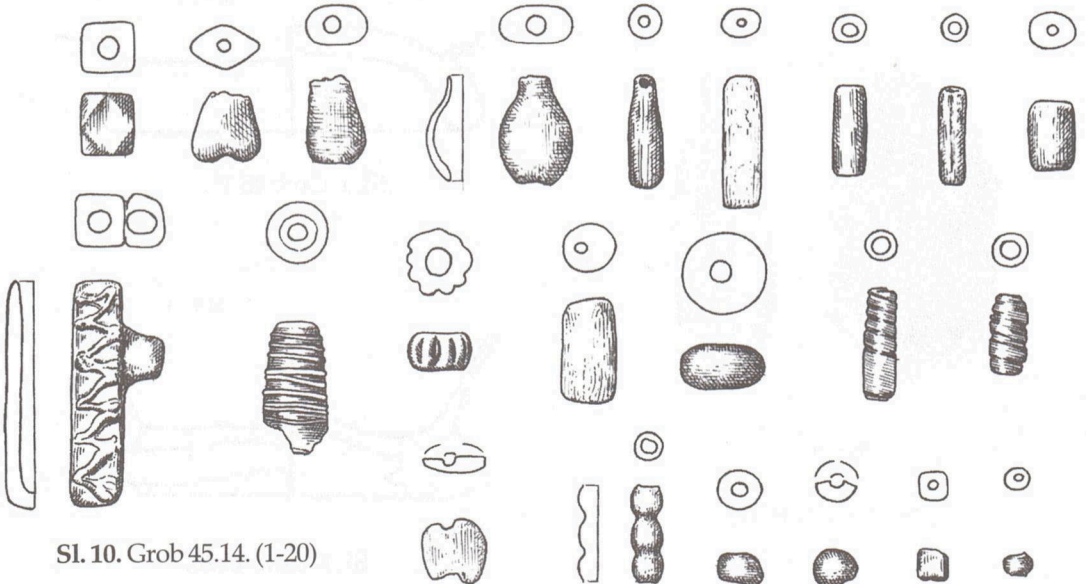

Sl. 7. Grob 45.11.

Sl. 8.
Grob 45.13.

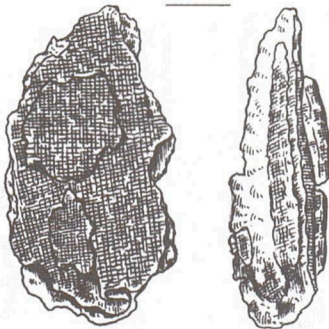
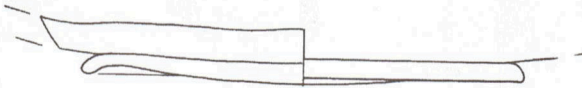
Sl. 9. Grob 45.8.

Sl. 10. Grob 45.14. (1-20)

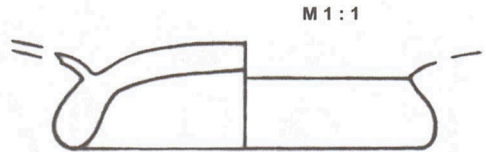

Grob 45.18.

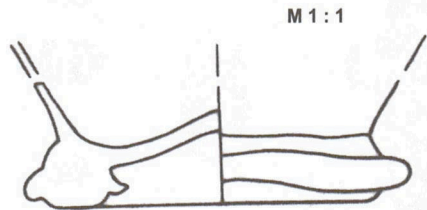

M 1 : 1

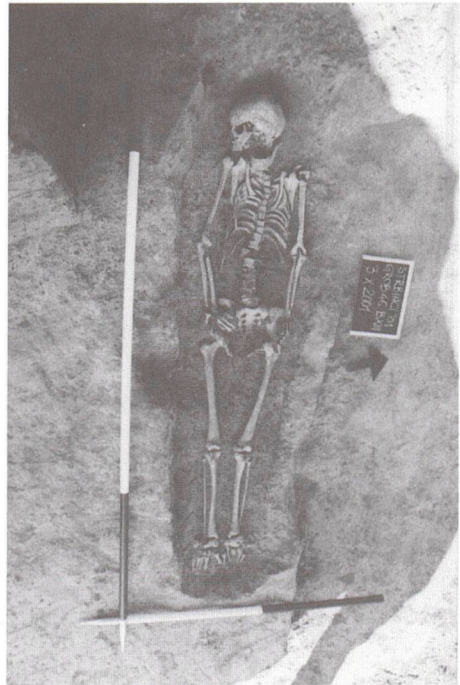
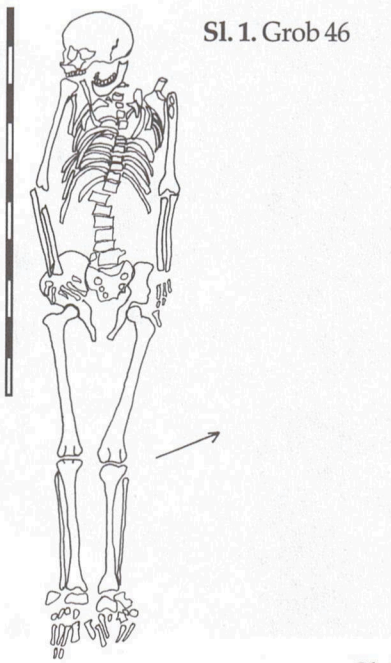
Sl. 1. Grob 45.17.

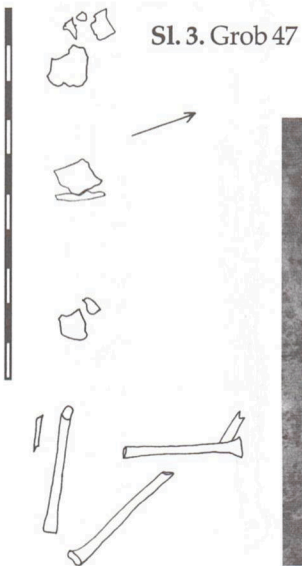
Sl. 1. Grob 45.19.

Sl. 1. Grob 45.20.

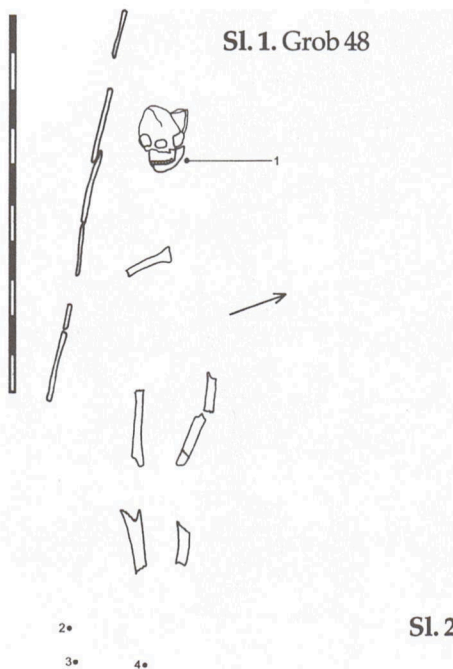

SI. 2. Grob 46

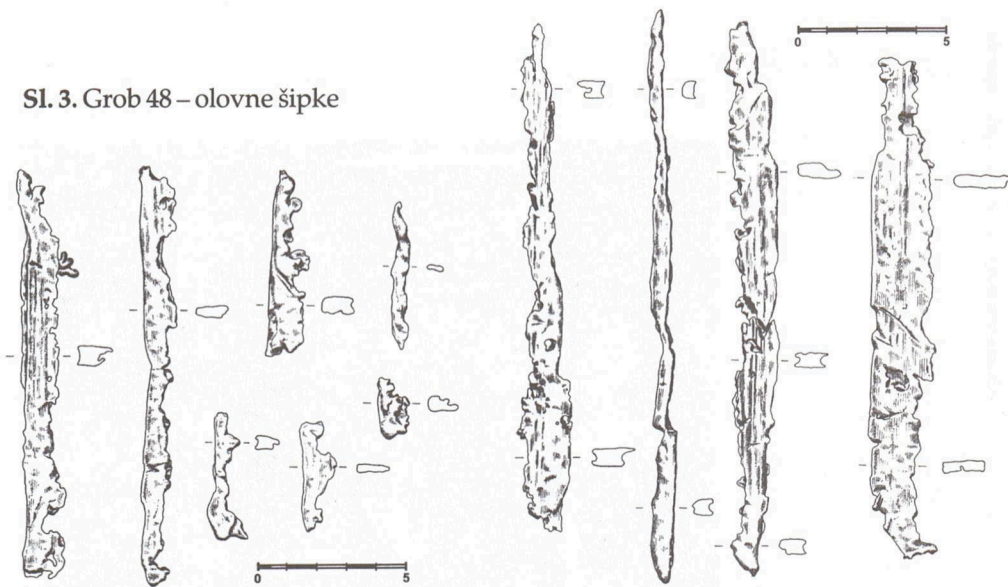

SI. 4. Grob 47

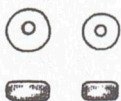

Sl. 3. Grob 48 – olovne šipke

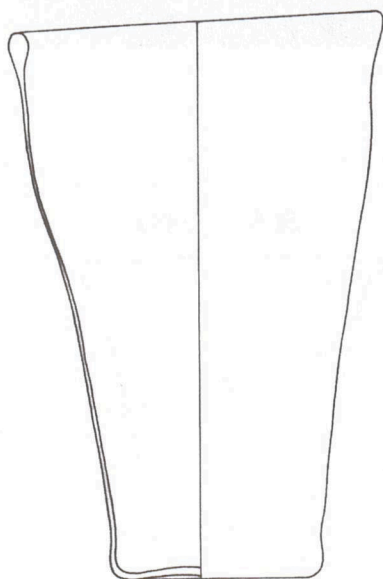

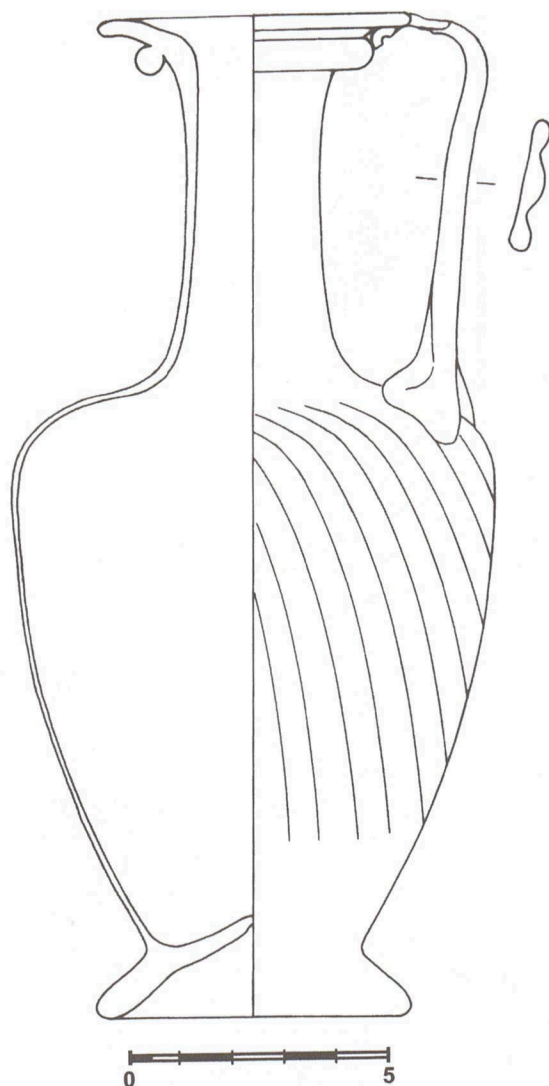
M 1 : 1

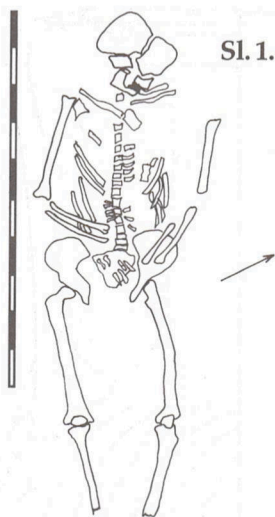
Sl. 3. Grob 48.1.

Sl. 1. Grob 48.2.

Sl. 2. Grob 48.3.

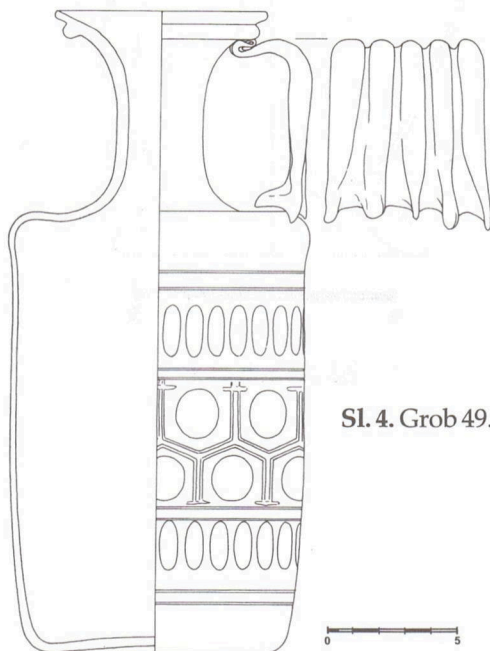

SI. 1. Grob 49

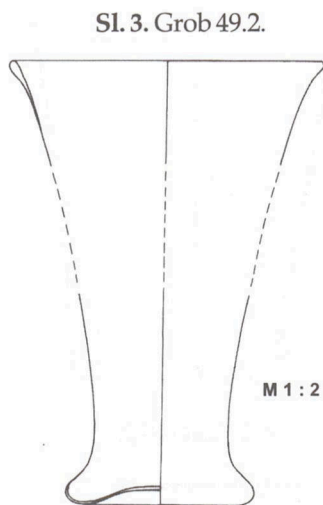

SI. 2. Grob 49

1:2

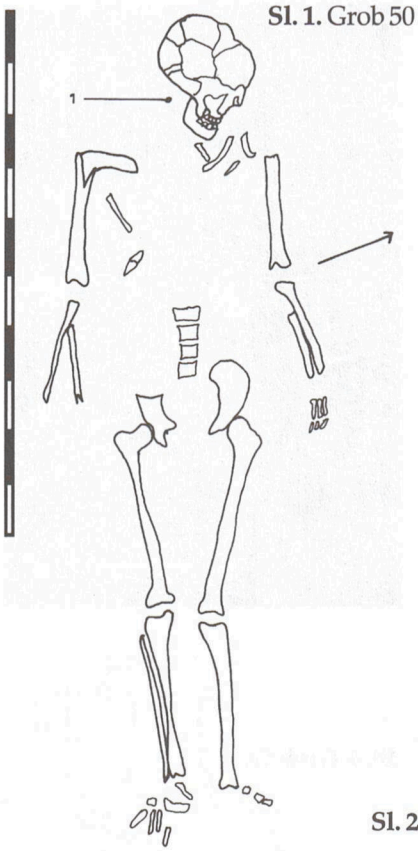

SI. 4. Grob 49.1.

SI. 3. Grob 49.2.

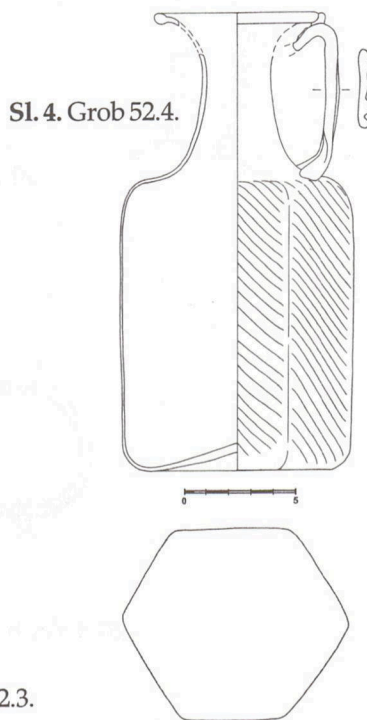
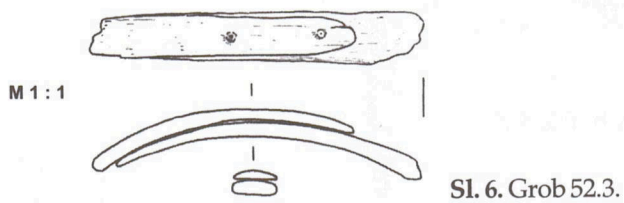
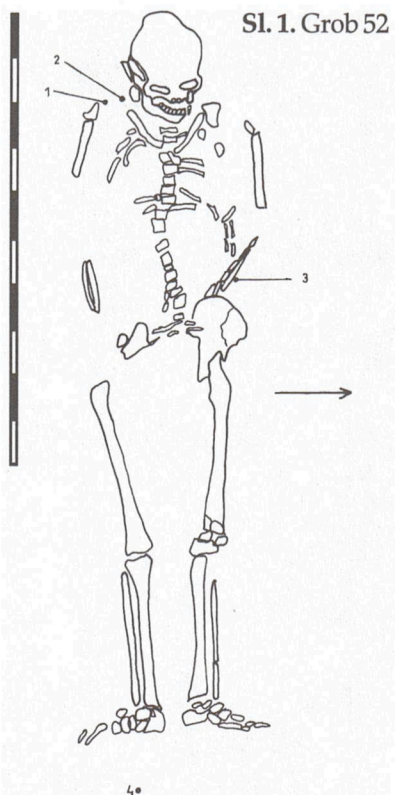
M 1:2

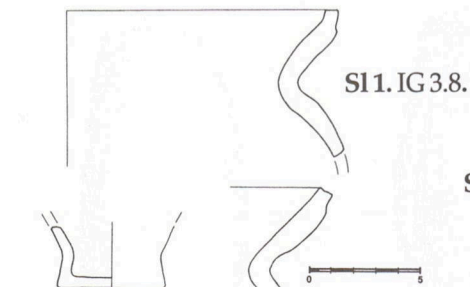

Sl. 2. Grob 50

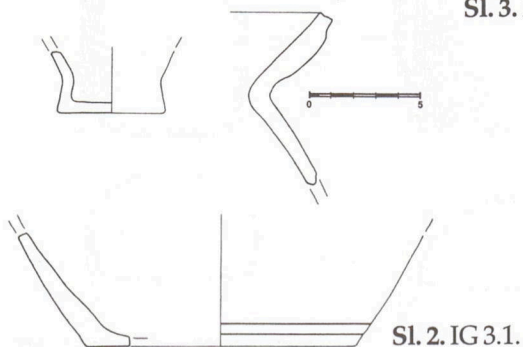
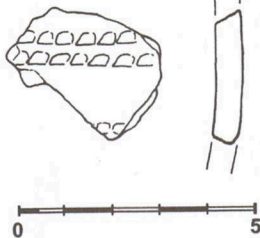
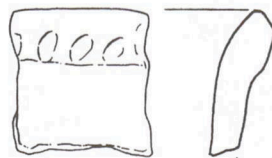

Sl. 3. Grob 50.1.(1-2)

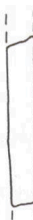
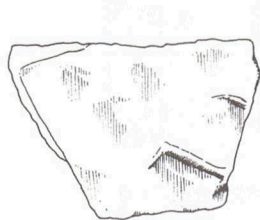
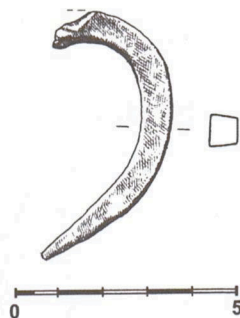
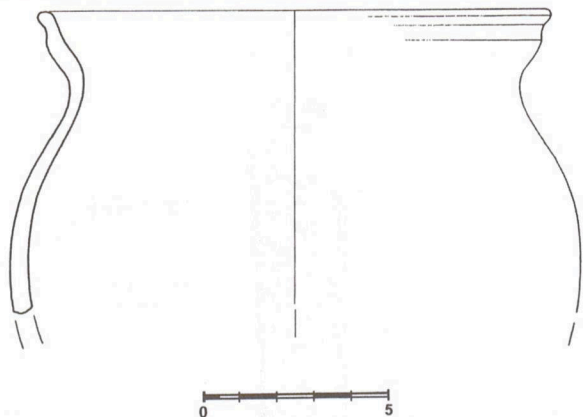

SI. 3. IG 3.6.

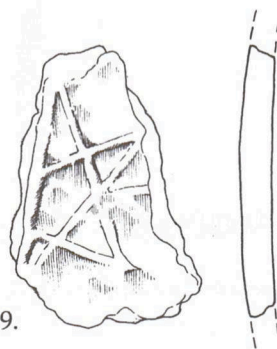

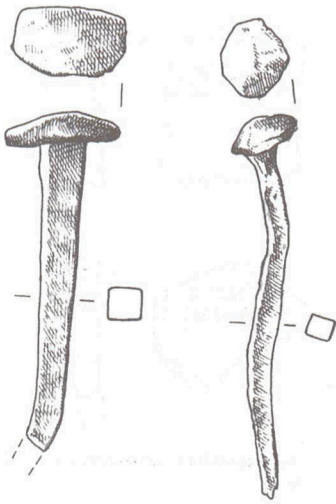
SI. 5. 3.4.

SI. 6. IG 6. 1.

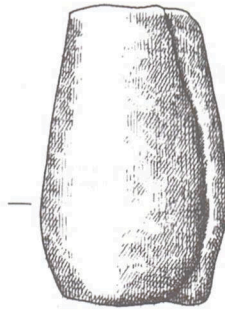
SI. 8. IG 3.9.

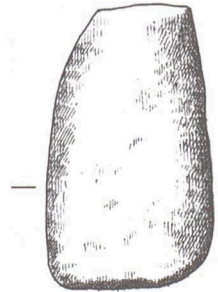
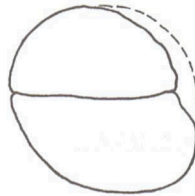

SI. 1. IG 7

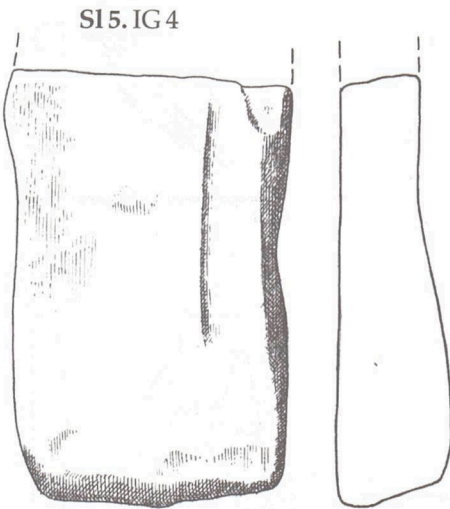
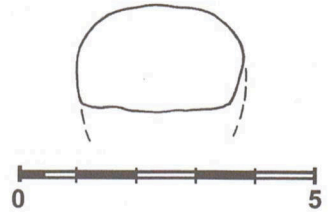
SI. 2. IG 9

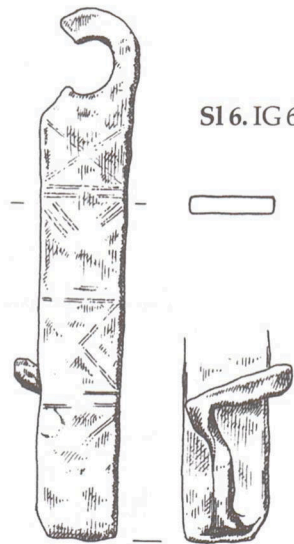
SI. 3. IG 5.2.3.

SI. 4. IG 5.1.

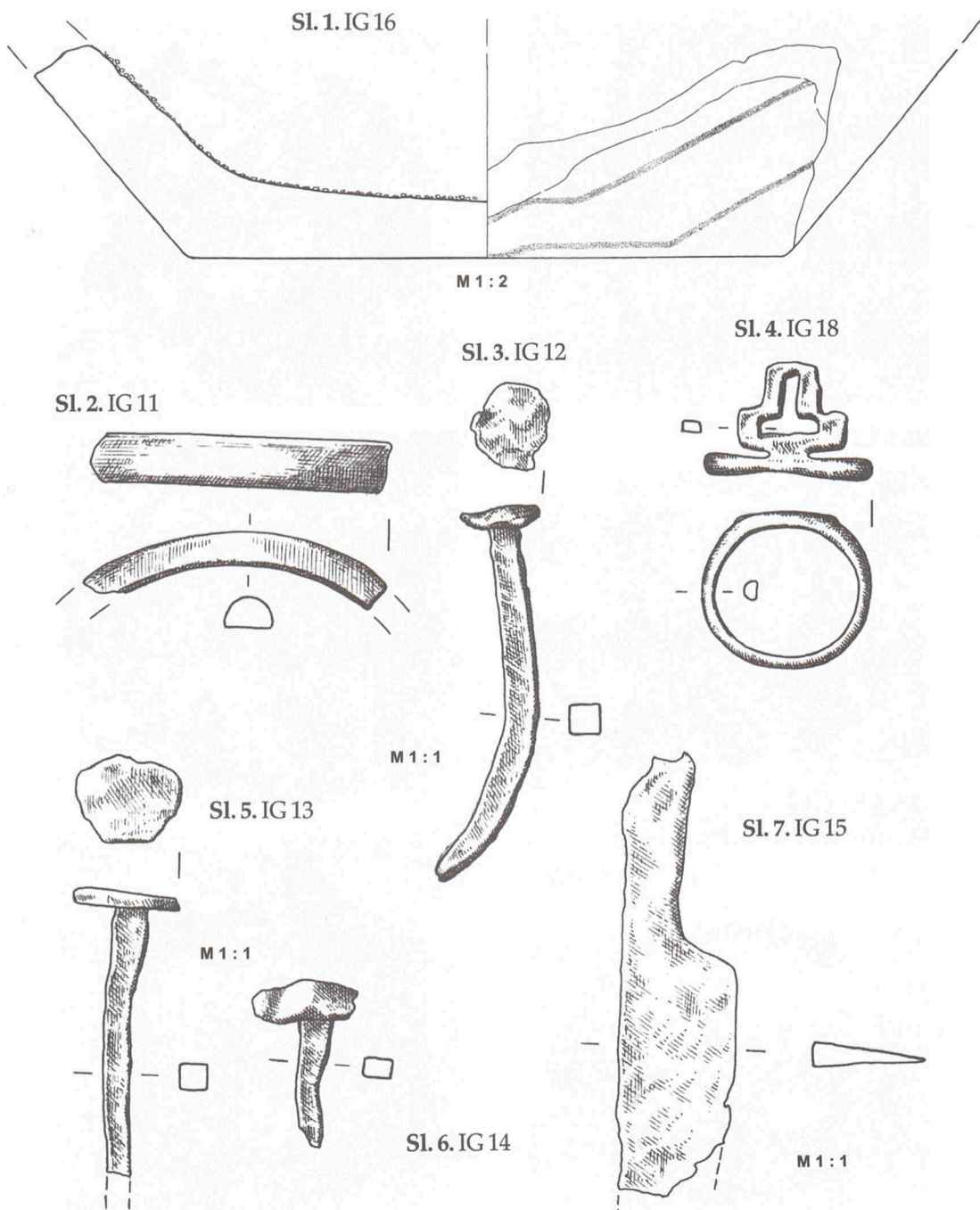

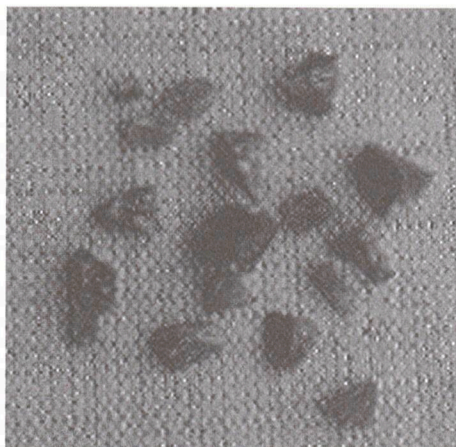
SI. 5. IG 4

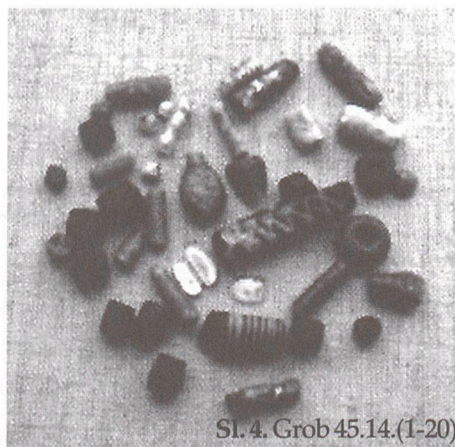
SI. 6. IG 6

Sl. 1. Grob 45.15.

Sl. 4. Grob 45.14.(1-20)

Sl. 2. Grob 45.17.

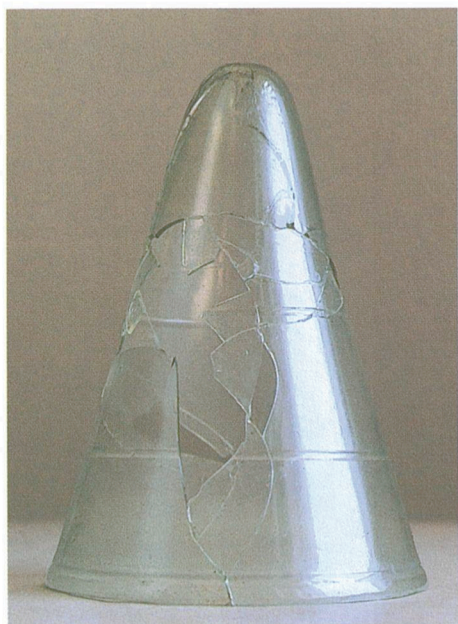

Sl. 3. Grob 45.19.

Sl. 6. Grob 45.20.

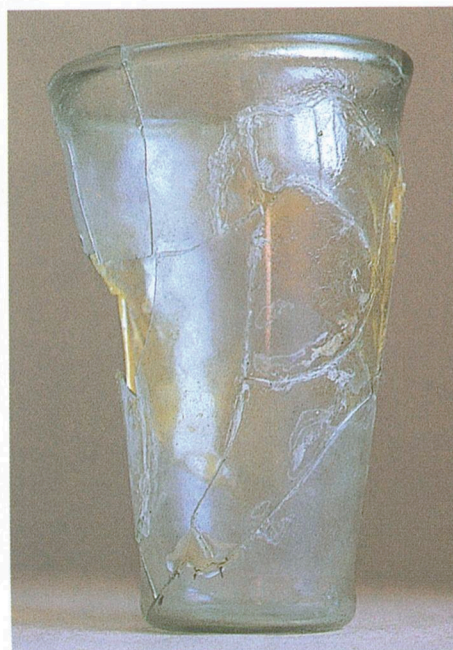
Sl. 1. Grob 34.2.

Sl. 3. Grob 35.2.

Sl. 2. Grob 34.1.

Sl. 4. Grob 48.2.

Sl. 1. Grob 49.1.

Sl. 2. Grob 52.4.

